

2
2006

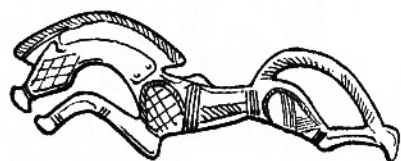
Нацон сөзгәсәң септсәтсәй тәссәдсәтсәй ч, рәзны
фадайт ын кы нал вейы, царды лытсәг хэуырдсәтсәй
йеддсәмсә дзы кы никыуыал фсәпайда кәныны, цсәд цый.

КСАВЬЕ НОРТ

MAX ΔУГ

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2006

МАХ ДУТ

2
’06

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ АРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поззи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2006

НОМЫРЫ ИС:

МАЛИТЫ Васо. Тæрхон. Иу хай уацмысæй 5

МАМЫКЪАТЫ ХЪАЗЫБЕГ: 50 АЗЫ

МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег. **Царды тархæд.** Æмдзæвгæтæ 86

ÆЛХЪАЦАТЫ Аслæнбег. Цынæ 'рцæуы, цынæ... 93

ХЪОДЗАТЫ Æхсар. Чиныг «Бындзæфхад»-æй.
Æмдзæвгæтæ 96

ХÆМЫЦАТЫ Юри. Фæззыгон сонет. Æмдзæвгæ 108

ДЖЫККАЙТЫ Леонид. Дыууæ æмдзæвгæйы 109

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ 111

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

Нарты кадджытæ. Дарддæр 125

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

МАМИАТЫ Изетæ. «Кæсын æз дунемæ философы
цæстытæй...» 141

УИДÆГТÆ

ДЫГЪУЫЗТЫ Тенгиз. Иу бинонты хъысмæт 161

АРВИСТОН 167

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ 179

*Журналы авторы хъуыдытимæ редакци
алкаæд разы нæ вæййы*

МАЛИТЫ Васо

ТÆРХОН

Иу хай уацмысæй

Авторæй. Ацы уацмысыл (роман æй схонон æви уацау, уый мæхицæн дæр бæлвырд нæма у) кусын 30 азы бæрц. Фондз, дæс азы дæргы йæ ныууадзын, стæй та йæ ногæй райдайын фыссын. Цы дзы рауайдзæн, уымæн æппындæр ницы æмбарын, ныхъхъуытты йæ уадзин, фæлæ мæ йæхæдæг нæ уадзы.

Дæлдæр мыхуыргонд цы скъуыддзаг цæуы, уый, мæнмæ гæстæ, æмбæрстгонд уыдзæн журналкæсæгæн, кæд, уацмысы раздæры цаутæ нæ зоны, уæддæр.

* * *

Арæхдзауы марды æгъдау æнæ хъаугъайæ нæ аивгъуыдта. Цы бон æй хъуамæ бавæрдтаиккой, уый размæйы бон изæрмæ хæстæг сыхæгтæ æмæ хæстæджытæ фæстаг хатт ныхас кодтой, конд цы у æмæ ма бакæнинагæй цы баззад марды æгъдауы фæдыл, уыдæттыл. Бонмæ дæр фæдзырдтой:

— Бон, — загъта мыггаджы хистæртæй иу, — хæдзары бындарæн ды баззæдтæ, дæ фыд, не 'фсымæр, рухсаг уæд, цæссыгæй нын æй ничиуал раздахдзæн, адæмæн та æгъдау дæттын хъæуы — марды æгъдау, зын æмæ карз цас у, рæсугъд дæр хъуамæ уыйас уа. Арæхдзау адæмы лæг уыди, хъæубæсты фидыц, æмæ йæ фидыцимæ арвитæм йæ фæстаг фæндагыл. Ды ныр лæг дæ, æнæ дæу махæн дæр ницы кæнæн ис. Æмæ нын нæ уынаффæтæм байхъус, дæ зæрдæмæ дзы цы нæ цæуа, уый та нын æргомай зæгъ. Хъæргæнджытæ арвыстам æгас

Дыгуры хъæутæм, горæтмæ, ирон хъæутæй дæр бирæтæм — иуæй, хæстæгæй къабазджын стут, иннæмæй та — Ирыстоны Арæхдзауы хуызæн цуанон нæ уыди, æмæ йæ тынг бирæ дзыллæтæ зонынц, йæхæдæг та мардмæ цæуаг уыди. Ингæн ын скъахтам йæ мад æмæ йæ фыды фарсмæ, кусæрттæгтæ уæхимæ ис... — Хистæр фæхъус, цæуылдæр ахъуыды кодта, стæй ногæй райдыдта: — Æвæццæгæн, тынг бирæ адæм æрцæудзæн, æмæ не 'гъдау Арæхдзауы кады аккаг нæ уыдзæн, фæлæ уæддæр ууыл бацархайын хъæуы. Уæхи фосæй гал æмæ хуыскъаг хъуг, мæнмæ гæсгæ, уый фаг уыдзæни марды кæндæн... — Хистæр йæ цæст ахаста уаты йæ алфамбылай чи бадти æмæ лæууыди, уыдоныл, — чидæртæ сæ сæртæ разыйы тылд бакодтой, — æмæ та хистæр райдыдта: — Гъе, хæстæджытæй, адæмæй та чи цы æгъдау дæтта, уый — йæхи бар, æрмæст махырдыгæй алцыдæр йæ бынаты уæд, æндæр... Нозт уæхимæ ис, мах дæр фæкæс-дзыстæм, нæ къух куыд амона, афтæ... Куыд зæгъыс, Бон, исты бафтауинаг, йе аппаринаг ис нæ уынаффæтæй?

— Ницы, — сабыр, бынтон æдыхст хъалæсæй загъта Бон, фæлæ, ныхас цæуыл цыди, уый йæ сæр дзæбæх нæ ахста, йæ хуылф уыди афтид, йæ фыд иннæ уаты йæ хуыссæныл мардæй кæй лæууы, уый дæр æм нæ хъардта, сæ хæдзармæ чи æрæмбырд, уыцы адæмы дæр дзæбæх нæ уыдта, цыма йæм бæзджын зæххон мигъы бынæй се 'ндæргтæ зындысты, уыйау. Уыдис æм æрмæстдæр иунæг тыхджын, зæрдæскъуыйæн бæллиц: искæм хибар къуым куы ссарид æмæ куы бафынæй уайд! Фæлæ ныртæккæ уымæн æппындæр амал кæй нæй, уыцы хъуыды йын йæ сæры магъзы чидæр зæгæлау къуырда дзæбугæй, æмæ уымæй дæр фæстагмæ нал тыхстис — цыма уæлхъæдæй амар-дис, уыйау ницыуал æнкъардта.

Чидæр къæсæрæй æрбахызти, адæм фестæдысты, æмраст слæууыдысты, сæ сæртæ æруагътой, сæ къухтæ сæ фæрстæм балхъывтой. Хистæр Бонмæ мынæг хъалæсæй бадзырдта:

— Дæхи разил тæфæрфæстæнджытæм.

Бон йе 'ргом къæсæрырдæм раздæхта æмæ федта, сæ директор Владимир Иналы фырт, йæ фæдыл та Гардан уатмæ куыд æрба-хызтысты, тарвазæй дуары астæу æмраст куыд слæууыдысты.

— Æнæхъиамæт ут, — размæ ракъахдзæфгæнгæйæ загъта хистæр. — Абонай фæстæмæ цины хъуыддæгтæм фæцæут, уæ бионтæ хызт уæнт низ æмæ фыдбылызæй.

— Арæхдзау рухсаг уæд, — загъта Владимир Иналы фырт. — Цы дунемæ баццыд, уым дзæнæты бадæд. Ацы хæдзарыл, хъæубæстыл, æппæт Ирыстоныл ахæм судзгæ фыд макуыуал æрцæуæд.

— Уæхи æруадзут, — хистæр бандæттæм ацамыдта. — Мах райсомы хъуыддæгтыл ныхас кодтам, æмæ, Хуыцауæн табу, нæ зиан истæмæйты кæд срæсугъд кæниккам.

— Бадгæ нæ кæнæм, — загъта Владимир Иналы фырт. — Мæцутæмæ нæ фæстæмæ здæхын хъæуы. Болайæн йæ цæрæнбон бирæ, уый нæ æрбаласта, фæстæмæ дæр нæ уый ласы.

— Валодя, афтæ тагъд кæнын та худинаг у, — къуымæй æрбадзырдта чидæр.

Бонæн зонгæ уыди уыцы хъæлæс, фæлæ, кæй уыди, уый æрхъуыды кæнын нæ фæрæзта æмæ фæстæмæ ракаст — ауыдта Борнæфы, айфыццаг хъæдрæбын Гæлæу йæ сугтæ кæмæн байста. Уый фæстæ Борнæфы милицæмæ фæластой, хъæд ныццагътай, колхозы сæрдар дын сæ акалын кодта, фæлæ сæ ды уæддæр æхсæвыгон дæ хæдзармæ æрластай, зæгъгæ. Борнæф сомытæ кодта, мæ сæрæн ницы зонын, мæ кæртмæ куыдæй æмæ кæцæй æрхаудысты, ууыл мæхæдæг дæр дис кæнын, зæгъгæ. Милицæйы кусджытæ йыл худтысты, сæ хицау та йын афтæ:

— Æз дыл æууæндын, Борнæф, сугтæ дæ кæрты куыдæй равзæрдысты, уый æцæгæй дæр нæ зоныс. Цæуылнæ, уый дæр дын зæгъдзынæн. Туджы бæсты дæ тугдадзинты арахъхъ ис, дæ сæры магъзы артаг дæр арахъхъæй кусы. Æмæ расыг лæг та йæ митæ нал фæхъуыды кæны. Фæлæ дын мах феххуыс кæндзыстæм. Иу—æртæ боны къаланчойы абаддзынæ, æмæ дын фадат уыдзæн дæ цардыл æрсагъæс кæнынæн.

Бон Борнæфы ахæсты хабар куы фехъуыста, уæд милицæмæ бацæуинаг уыди, зæгъон сын, сугтæ æмбисæхсæв Борнæфы кæртмæ нæхи хæрæгыл æз æрластон сусæгæй, зæгъгæ, фæлæ йæ ныфс нæ бахаста, уый фæстæ та йæхи хордта, ахæм мæнгæфсон кæй разынди æмæ æвыд лæджы ахæстони кæй фæбадын кодта. «Цыдæриддæр кæнын, уый мын зылынмæ уайы», — цал æмæ цал хатты-иу дзырдта йæхицæн, æмæ-иу уыцы уысмыты йæхи æппындæр нал уарзта, фидистæ кодта йæхицæн — ницæйаг дæ, тæппуд дæ.

Бон аныгъуылд уыцы хъуыдыты, фæлæ йæ фæрсæрдыгæй цыдæр сырх хъыгдардта æмæ та фæстæмæ фæкастис. Борнæфы цæсгом уыди сырх, йæ цæстытæ та цъæх æрттывд кодтой.

— Ницы худинаг ис уым, Борнæф,— загъта Владимир Иналы фырт, — фæстæмæ нæ здæхын хъæуы, фæндаг та даргъ у, стæй нæм Бола дæр æнхъæлмæ кæсы. Райсом та скъоладзаутæ æмæ ахуыргæнджытимæ ам уыдзынæн.

— Болайæн ницы уыдзæни, иу чысыл куы багæдзæ кæна, уæд, — загъта Борнæф. — Арæхдзау фæллойджын уыди, æмæ йын йæ фæллоийæ мæрдæхсæвæр кæнæм, фæйна рухсаджы зæгъут, стæй — уæ фæндаг раст.

— Цавæр мæрдæхсæвæры кой кæныс? — сабыр хъæлæсæй бафарста Гардан.

— Куыд цавæр? — бадис кодта хистæр. — Мæрдæхсæвæр куыд вæййы, афтæ. Фыс аргæвстой кæстæртæ, аг уæларт фæкодтой уæртæ цæхæрадоны. Борнæф раст зæгъы, не 'мбæлы афтæмæй цæуын...

— Мæгъа,— йæхицæн бахъуыр-хъуыр кодта Гардан. — Мæрдæхсæвæр-иу, марды уæлхъус æхсæв-бонмæ чи бадти, уыцы сылгоймæгтæн кодтой... Æйчытæ, карк... Дыгур кæдæй нырмæ кæнынц мæрдæхсæвæр нæлгоймæгтæн?

— Мæнæ дæу æмæ дæу хуызæтты Сталин, йæ цæрæнбон бирæ æрбауа, Сыбыры куы балæууын кодта, уæдæй нырмæ, — къуымæй æрбадырдта Борнæф, йæ ныхæстыл йæхæдæг хъæрæй ныххудти, фæлæ фембæрста, кæм ис, уый, æмæ фæхъус.

— Бахатыр кæнут, — загъта Владимир Иналы фырт æмæ къæсæрæй æддæмæ рахызти, йæ фæдыл — Гардан сæргуыбырæй.

— Валодя! — йæ фæдыл рахъæр кодта Борнæф. — Ды дæр адæмы знаг уыдтæ, Бырсæг дын дæ къуæдæнтæ дзæгъæлы нæ хъавта лыг кæнынмæ! Фæлæ сæ фервæзын кодтай, дæ кæнгæ æфсымæр Гарданы кæй ауæй кодтай, уый фæрцы!

Чидæртæ сæ худæг нæ баурæдтой æмæ сæ къухтæй сæ дзыхтæ ахгæдтой.

— Сабыр! — загъта хистæр. — Кæм стут, уый уæ ферох?

— Махæй ницы ферох,— дзуапп ын радта Борнæф мæстыйæ,— фæлæ кæмæйдæрты та цыдæртæ ферох, æмæ ма рох кæнæнт! Адæм æдылы не сты, æмæ ничи никæй асайдзæн! — Борнæфы ныхас хылмæ рахызти. — «Сталин», «Сталин» кæнынц, куыйтæ дæр æй нал хæрынц. Сæ кæрæдзи уæй кодтой адæмы знæгтæ, æмæ сæ Сталин дæр ахста æмæ цагъта. Хуыцауыстæн, цагъта. Æрра куыйты цагъд! Уæдæ йын æндæр цы гæнгæ уыди?

— Борнæф раст зæгъы,— загъта, йæ фарсмæ чи лæууыди,

уыцы гуыбынджын лæппулæг. — Уæллæй, Сталин куы нæ уыдаид, уæд нæ афонмæ немцы сæ цырыхъхы бын ныццъгъист кодтаиккой, æмæ уæд мæрдæхсæвæр нæ, фæлæ мард баныгæнæн дæр нал уайд.

— Сталин иунæг рæдыд æруагъта, — арф ныууæфыд колхозы парторг Сæлафыр, рæстæмбис кары лæг, интеллигент-арæст.

— Цавæр рæдыд? — бафарста гуыбынджын.

— Адæмы знæгты кæронмæ нæ ныццагъта.

— Уымæй раст зæгъыс, — сразы гуыбынджын.

— О, раст дзурут, фæлæ, кæм цы дзурын хъæуы, уый ма рох кæнут! — сбустæ сыл кодта хистæр. — Абон мах марды 'гъдау кæнын хъæуы.

— Мах дæр марды 'гъдау кæнæм, уæдæ цы кæнæм? — бустæхуызæй загъта Борнаф дæр. — Æз Ирыстони ахæм марды æгъдау никуы фæдтон, æмæ Сталинæн дæр рухсаг ма зæгъой. Хистæр куы нæ фæцарæхсы, уæд та мæхæдæг фестын æмæ йын йæ ном ссарын кæнын хисты бадджытæн.

— Ныууадз, Борнаф, дæ дзæгъæл дзæнгæда! — бадзырдта йæм нылæггوماу къæсхуыр лæг — цыдаид ыл дыууиссæдз азы. Йæ сабыр, æнцойхуыз хъæлæсы уыд цыдæр фидар зæл, хъус зынтæй кæй ахста. — Мæлæты лæг, хисты мын адæмы йæхимæ æрыхъусын кæны! Фыррасыгæй дæхи куы нал фембарыс алы хисты дæр, уæд сталинтыл вæййыс? Дæу хуызæттæн Сталин хорз уыди, æцæгæйдæр, сыхах, фосы хуызæн, дзырд не 'мбарут, ставд лæдзæг уын дарын хъæуы. Алы хатт кæдæм рагæпп кæныс де Сталинимæ, нæ хъулон хъугæй фылдæр куы ницы 'мбарыс, уæд? Кæнæ уыцы хъæбатырæй кæм уыдтæ, Гæлæу дын дæ сугтæ куы иста æмæ дæ уырды над куы кодта, уæд? Гъе, ахæм хицæуттæ хъæуы сыхах.

— Æ, тæллæхсыдз! — фæхъæр кодта Борнаф. — Ды та мæнмæ куыд уæндыс?

— Тæллæхсыдз та кæй хоныс? — ноджы сабырдæр хъæлæсæй бафарста къæсхуыр лæг, цыма йæ ныхасæн фехъусынай тарсти.

— Дæу, æндæр кæй!

— Гъа, уæдæ дын мæнæ, абонсарæй цы агурыс, уый, — зæгъгæ, къæсхуыр лæг йæ тымбылкъухæй тыхджын бакъуырдта Борнафы былтæ. Борнаф фæстæмæ фæцæйхауди, фæлæ йæ фæстелæуджытæ баурæдтой. Йæ армытæппæнæй йæ былтæ асарфта æмæ, туг куы фæдта, уæд нырдиаг кодта:

— Ё, куыдзы тугæй æхсад, ныртæккæ дын æз дæ хурх куы нæ ахауын кæнон! — Борнæф йæ дзыппæй стыр хæрынккæ фелвæста, фæлæ йын йæ фарсмæлæуджытæ йæ цæнгтæ ацахстой. — Мачи мыл хæцæд, зæгъын уын, сымах дæр мæстæйдзаг бакæндзынæн, æз мæ туг никæмæн ныххатыр кæндзынæн! — йæхи тыдта иргæвджыты къухтæй, фæлæ йыл уыдон, æвæццæгæн, афтæ фидар нæ хæцыдысты, æмæ феуæгъд. — Дæ мæлæт æрцыд, Ёвзырæджы фырт!

Борнæф йæ хæрынккæйы æвзаг куыддæр фæцæйгом кодта, афтæ йын æй къæсхуыр лæг йæ къухтæй скъахта, йæ дзыппы йæ нывæрдта æмæ загъта:

— Борнæф, искуы куы æрæрвонг уай, уæд дын æй фæстæмæ ратдзынæн, — æмæ фæддæбыл.

Борнæф та йæхи тыдта иргæвджыты къухтæй, ауадзут мæ, æз ын, лæг цы у, уый фенын кæнон, зæгъгæ, фæлæ йыл сæ хæст не суагътой, йæхи змæлд дæр уыйас карз нæ уыди.

— Нæ худинаджы хъæр айхъуысдзæн æнæхъæн Ирыстоныл! — йæ сæр гуызаввæ тылд кодта мыггаджы хистæр. — Ёгъдау æмæ фæтк нал ис Дыгуры, æндæр уæ хыл мах зианмæ цæмæн æрхастат, Хуыцау уæ разыйæ ма баззай!

— Ёмæ дзы æз цы аххосджын дæн? — мæстæй цæхæртæ калдта Борнæф, фæлæ йæ уахъæр фæсабырдæр, æвæццæгæн, æнæнхæлæджы цы цъысымы смидæг, уый йæм бахъардта, йæ нозт æрбайсæфт, йæ худинаг ын йæ зæрдæ карз сыгъдæй судзын райдыдта.

— Уæллæй, Алыксандыр, — хистæрмæ йе 'ргом раздæхта гуыбынджын лæппуæг, — Борнæф ницы аххосджын у...

Борнæф ын йæ ныхас райста:

— Ёз Сталины тыххæй мæхи сывæллæттыл дæр нæ бацауæрддзынæн!

— Уæллæй, æз ын дыууæ сау минутмæ йæ сыдзæгæй парашут сарæзтаин! — загъта гуыбынджын.

— Ёмæ дæ чи нæ уагъта? — бафарста йæ чидæр.

— Чи мæ нæ уагъта? Ёгъдау, æндæр чи! Марды æгъдауы стæм! — мæстыйæ бакаст гуыбынджын йæ бафæрсæгмæ.

Уый йæ сæр æруагъта æмæ йæ мидбылты бахудти:

— Ницы йын бакодтаис. Арсенæн йæ къæсхуырмæ ма кæс, сайд бирæтыл æрцыд. Ахæстоны сæркъуыртæн цы митæ бакодта, уый никуы фехъуыстай? Колхозы станы род акусарт

кодтой, æхсæвы та йын чидæр йæ фæстаг базыг адавта. Гæлæу ныллæууыди: Арсен уыди! Уый дын фехъуса Арсен. Гæлæуы дзæбæх ракъæрццытæ кодта, фæлæ йын йæхи та ахæстоны сбадын кодтой. Уый фæстæ æцæг дауæг сæргом, уæхæдæг дæр æй зонут.

— Ды та йын адвокатай кусыс, Аслæнбег? — бафарста гуыбынджын.

— Арсен æнæ адвокатай дæр нæмынмæ хорз арæхсы, — Аслæнбег та йæ мидбылты сусхудт бакодта.

— Уæдæ дын æз та афтæ зæгъын: гæбæтнад дын ракæнин дæ Арсены, æгъдау мæ куы нæ уромид, уæд!

— Æгъдау дæ куы уромид, уæд дæ дзыхыл хæцис, — загъта Аслæнбег.

Уыцы уысм дуарæй æрбакаст Боны цахъхъæн лæппу æмæ загъта:

— Алыксандыр, мæрдæхсæвæры фынг цæттæ у.

— Уæ хъиамæт не 'фсымæрæн хæлар уæд, — раарфæ кодта Алыксандыр, сыстад, йæ цæст ахаста уаты бадæг æмæ лæууæг адæмыл: — Сымахæй та Хуыцауæй курæгау курын, нæ мард нын рæсугъдæй бавæрын бауадзут, ныууадзут уæ политика. Цомут, нæ дыгурон æгъдау бакæнæм, марды номыл цы фæрзиу ис, уый йын ныххæлар кæнæм.

Адæм базмæлыдысты, сæ сæртæ æруагътой, гъома, зын хъуыддаджы стæм, фæлæ æндæр гæнæн нæй, зæгъгæ, чидæр арф ныууæфыд. Бон ницы уыдта æмæ хъуыста, æрмæст æй цыдæр тыхсын кодта, фæлæ уый цы уыди, уый дæр не 'мбæрста: йæ алфамбылай лæууæг адæмы сайд митæ æмæ кæнгæ æнкъардхуыз цæстæмттæ йæ æрхуымæй мардтой.

* * *

Мард куы бавæрдтой, ууыл æртæ боны рацыди, æмæ зианджын кæртмæ уыйас цæуæг нал уыдис. Бон ныццыди Цыколамæ. Стыр уынджы тигъыл лæууыди йæхи цахъхъæн цалдæр лæппуйы, цæуылдæр хъæрæй быцæуныхас кодтой. Бон сæ иувæрсты ацæуынмæ хъавыди, фæлæ йын лæппутæй иу йæ раз ацахста, æмæ йæм куыдзы смыстытæ кæнын райдыдта.

— Уайтагъддæр æй зыдтон, — йе 'мбæлттæм йæ цæст фæныктуылдта, — а бæлццон горæтаг у.

— Нæхи горæтаг? Нæ зынаргъ уазæджы нын æфхæрынвæнд

скодтай, Солтан? — тызмæгæй йæм сдзырдта дыккаг лæппу. — Ай Мæскуыйы цæры. Йæ фыд уым министрæй кусы.

— Ныр æппындæр куы ницы æмбарыс, хуырхли, уæд алы хатт дæхи хъуыддаг лыггæнæг цы скæныс? — æрбамæсты æртыккаг. — Ацы дуду цъиу Парижæй æртахт, йæ фадыварцмæ йын нæ кæсут?

Бон ногæй сæ иувæрсты ахизынмæ хъавыд, фæлæ йыл лæппутæ æрбатымыгъ сты æмæ йæ сæ астæу фæкодтой. Солтан кæй хуыдтой, уый дæр æм басмыстытæ кодта æмæ барæй æрæхснырста.

— Йæ сæнары смаг кæлы! Мæхæмæт, дзæбæхдæр-ма йæм басмуд!

Мæхæмæт æм ногæй басмыста:

— Хъуыраныстæн, раст зæгъыс. Уæдæ Мæскуыйы дæр, Парижы дæр нырма сæнарай æндзарынц, нæ? Ды та куыд зæгъыс, Ермак.

— Гъей! — Боны хъусы бахъæр кодта Ермак. — Гæр, гæлæхха, хохай цыдтæ æмæ демæ иу уисойы зæронд нæ рахастай?

Лæппутæ ныххудтысты.

— Ныр цытæ дзурыс, Ермак! — сбустæ йыл кодта Солтан. — Цæмæй Цыколайы йæ къах макуыуал æрæвæра, уый дæ фæнды? Хохаджы уынын дæ куы нæ фæнда, уæд дзы уисой ракур, æмæ йæ дæ цæсты кæронæй дæр никуыуал фендзынæ.

Бон æрчыцыдта, йæ мидбылты бахудт æмæ хъæрай загъта:

— Гъей, мæнæ цыколайæг хъæдындзхортæ! Уæ хъæдындзы тæф уæ хъæлæстæй кæлы, æмæ мæм хæстæг ма лæуут. Цæй, нæ иннæ фембæлдмæ хæрзбон!

Бон лæппуты астæуæй рацæуынмæ хъавыд, фæлæ йын сæ иу фæсте йæ къубал ацахста, иннæ дыууæ йын йæ дыууæ къахыл фæхæцыдысты æмæ йæ зæххæй фелвæстой.

— Иу чысыл дæ аузæм, кæд лолотæ акæнис, гуысситæ, æгæр бафæллæдтæ дæ даргъ фæндагыл, дæ сæнары смаг калгæйæ! — дзуры йæм, Мæхæмæт кæй хуыдтой, уый, мад авдæнмæ йæ сабимæ куыд рæвдаугæ фæдзуры, афтæ, æмæ йæ æцæгæйдæр дыууæрдæм тилын райдыдтой.

Бон йæ къæхтæ йæ риумæ æрбалвæста, стæй сæ йæ тых—йæ бонæй размæ рариуыгъта, æмæ йын сыл чи хæцыди, уыдон фæуæлгæмттæ сты, йæ хурх ын чи æлхъывта, уый дæр æй нал баурæдта, æмæ Бон йæхæдæг дæр йæ фæсонтæ сосамæ æрхаста. Фæлæ тагъд фæгæпп кодта, æмæ, цалымæ цыколайæгтæ стадысты, уæдмæ уый йæ рыгтæ цæгъдыныл фæци.

Ләппутәй йәм иу йәхи батардта, фәлә йын йә кьубалыл чи хәңыди, уый йә размә фәңи.

— Мәхәмәт, ныуадз әй, нәхи аххос уыди, ләг йә фәндагыл цәуы, ницы нә хыгдары, — йәхәдәг Бонмә йе 'ргом раздәхта: — Цәй, базонгә уәм. Мә ном — Ермак, мәна ай — Мәхәмәт, уәртә иннә та — Солтан, — әмә йәм йә кьух бадаргъ кодта.

— Бон, — загъта Бон әмә йын йә кьух райста.

Әвиппайды йын Ермак йә цонг ацахста, йә сынәг әм фәхатта әмә йә йә сәрты фехсынмә хъавыд, фәлә Бон фәңарәхст, йә зәнджы рагъ ын батинкәйы счыләй тыхджын ныццавта, әмә Ермак размә бахаудта, йә уәлә — Бон. Бон ын йә сәр сосамә ныхъывта әмә йә бафарста:

— Уисой ма дә хъәуы?

— Суадз мә, науәд дын ныртәккә ахәм митә бакәндзынән әмә!.. — бынәй йәм әртхьирән кәны Ермак, йәхәдәг та хъуырдухәнгәнгә архайы йәхи суәгъд кәныныл.

— Дзәгъәлы ма тьыбырттытә кән, — дзуры йәм әнцойхуызәй Бон. — Уисой ма дә хъәуы әви нә, уый мын цалынмә зәгъай, уәдмә дә не суадздынән.

— Адде йә кәнут мә рагъәй, зәгъгә, уын зәгъын! — йе 'мбәлттыл схъәр кодта Ермак.

Уәлгоммә чи ахаудта, уыцы дыууә ләппуйы багәппытә кодтой әххуысмә, фәлә сын сә раз ацахста, ныронг хъаугъамә иуварсәй куыдфәндыйы цәстәй чи касти, уыцы бәрзонд бәзәрхыг ләппу.

— Ләгәй—ләгмә сә бауадзут, — загъта уый. — Иу ләджы әнәхъән хъәуәй нәмынмә хъавут, әви Цыколайы фәхуди-наг кәнын сымахмә кәсы?

— Суадз мә, кәннот куы систон, уәд дын туг фәуомын кәндзынән! — Боны бынәй әрдиаг кәны Ермак.

— Йә бәлләх дәр уым ис, әмә дә систын кәй нә уадзы, — загъта бәрзонд бәзәрхыг ләппу әмә бахудти. — Гадзрахатәй рацыдтә уазәгыл, әмә дә гадзрахат дәхиуыл әрцыди. Ныр дә цәуыл фәрсы, ууыл дын дзуапп дәтгә у.

— Дәумә дзурын, — дзуры та Бон, йәхәдәг йә кьухтәй, йә уәраджы сәрәй зәхмә әлхъивы йә амәддаджы. — Уисой ма дә хъәуы?

— Нал! — йә дзыхыдзаг ныхъхъәр кодта Ермак.

Лæппутæ ныххудтысты. Йæ дыууæ æмбалы дæр сæ худæг нал баурæдтой, фæлæ сæ цæмæй Ермак ма бафиппайа, уый тыххæй сæхи иннæрдæм разылдтой.

Бон суагъта Ермачы. Сæ дыууæ дæр сæ рыгтæ сæрфынмæ фесты.

— Хъуыраныстæн, цæуылдæрты куы нæ хъуыды кæнин, уæд...

— Ермак цы загътаид, уый нæ зыдта: æгæр карз дзырд куы срадийа, уæд ногæй ацы хохаг лæппуйы бын куы скуыси уа, уымæй тарсти, æгæр тæнзæрдæйæ дæр æй нæ фæндыди йæхи равдисын. Стæй æнæуынон цæстытæй бакасти бæрзонд бæзæрхыг лæппумæ: — Ды дæр хохаджы фарс дæ, Дзарасы -фырт, дæхи хъæуккæгты уæй кæны?

— Æз никæй фарс дæн. Фæлæ иу лæджы цалдæрæй нæмын та нæ бауадздынæн ме 'фсымæртæн дæр.

— Дзæбæх ут! — загъта Бон æмæ йæ фæндагыл араст.

Рынчындоны агъуыст кæм уыди, уыцы цæхгæрмæ уынджы тигъмæ йæ бирæ нал хъуыди, афтæ йæ хæд фæстæ райхъуысти къахдзæфты уынæр. Фæстæмæ ракаст æмæ фæдта æрдæбоны бæрзонд бæзæрхыг лæппуйы. Бон æрлæууыд, фæлæ йын уый йæ сæрæй рынчындонырдæм ацамыдта, цом, зæгъгæ, йæхи фæразæй кодта, фæзылди цæхгæрмæ уынджы. Бон дæр æй баййæфта, фæрсæй-фарсмæ иу чысыл ауадысты, стæй йæ Бон бафарста:

— Æмæ кæдæм цæуын, уый цæмæй зоны?

— Цæуыс рынчындонмæ. Дæ фыдыусы бæрæггæнæг. Базонгæ уæм: мæ ном Валодя, Дзарастæй, — Валодя йæ къух радта Бонмæ.

— Мæ ном — Бон.

— Зонын дæ. Арæхдзауы фырт.

Бон ницы сдзырдта.

— Кæцæй дæ зонын, ууыл мæ цæуылнæ фæрсыс? — дистæнгæ йæм бакасти Валодя.

— Кæцæй? — æнæбары бафарста Бон.

— Уæ зианы рæстæг æз мæ фыдимæ Дзынагъайы уыдтæн нæ хæстæджытæм. Мæ фыд Арæхдзауы зыдта, хорз лæг, дам, уыди, Ирыстоны уый хуызæн цуанон не ссардтаис. Æмæ уæм тæфæрфæсмæ бацыди, мæн дæр йемæ акодта, ныр, дам, лæг дæ, æмæ æгъдауттæ кæнын хъæуы... Уым дæ фæдтон.

Бон та ницы сдзырдта, æмæ æнæдзургæйæ цыдысты кæйдæр зæронд каурæбынты рынчындонмæ. Валодя æваст æрлæууыди, Боны уæхскыл йæ арм æрæвæрдта, уый дæр æрлæууыди, фæстæмæ йæм ракасти.

— Марды бон дæ куы федтон,— райдыдта Валодя,— уæд мæ бафæндыд демæ базонгæ уын... Лымæнтæ куы уаиккам, уый дæр мæ фæнды.

Бон касти Валодямæ комкоммæ, йæ цæстæнгас æвдыста æнахуыр иппæрд æнцойдзинад, нæдæр дзы дис уыди, нæдæр цымыдис, нæдæр æндæр исты æнкъарæн.

— Мæйы 'рдæг ма баззади экзаментæм, тагъддæр куы 'рхæццæ уаиккой! Аттестат куы райсон, уæд, æвæццæгæн, Мæскуымæ цæудзынæн, МГУ-йы экономикон факультетмæ, нæ хистæр æфсымæр уым кусы ахуыргæнæгæй, экономикон наукæты кандидат у, ныр кусы докторы диссертацийыл. Кæд дæ фæнды, уæд иумæ цæуæм Мæскуымæ, кæм æрфысым кæнæм, уый нын уыдзæн, уæдæ экзаментæй дæр тæрсын нæ хъæуы.

Валодя æнхъæлмæ касти дзуапмæ. Фæлæ Бон ницы дзырдта, раздæрау комкоммæ касти Валодямæ.

— Мемæ дæ, æвæццæгæн, ныхас кæнын нæ фæнды? — бахудти Валодя.

— Фæнды, — загъта Бон. — Иннæ хатт куы фембæлæм, уæд нæ ныхас дарддæр кæндзыстæм.

Бон рацыди, Валодя ма иу уысм алаууыди йæ бынаты, стæй йе 'ргом раздæхта стыр уынджырдаæм.

Бон рынчындоны фойемæ куы бахызти, уæд йæ цæст никæуыл æрхæст. Чердæм цæуа, уый нæ зыдта æмæ лаууыди дуаргæрон. Уæдмæ иу урсхалатджын ус фæзынди.

— Кæй агурыс, лæппу? — цæугæ-цæуын бафарста ус.

— Йед... Сыгъзæр...

— А-а... Дыккаг уæладзыгмæ схиз, къæридоры рахизырдаæм фæзил. Фæндзæм палатæ,— урсхалатджын куыд æвиппайды фæзынди, афтæ æвиппайды цыдæр æрбаци.

Фæндзæм палатæйы дуармæ лаууыдысты дыууæ сылгоймаджы æмæ нæлгоймаг. Сеппæт дæр — рæстæмбис кары. Цæуылдæр сабыр ныхас кодтой, сæ цæстæнгас уыди æнкъард.

— Нæмыгæй цæф куы уыдаид, уæд ын дохтыртæ исты амал кодтаиккой,— дзырдта нæлгоймаг. — Фæлæ цыпхæй цæф та æндæр у, буар здыйы лыстæг къæрттытæй дзаг у, иу, дыууæ, гъа æртæ дæр дзы сласдзысты операциы фæрцы, фæлæ иннæтæн та цы хос ис, буар æгасæй куыд ныккъъуыхтæ кæндзысты? Е-ех... — арф ныуулафыд лæг.

— Уыцы цæммар агъуыд куыдз! — загъта, сылгоймагтæй

иучысыл кæстæрхуыз чи зынди, уый. — Кæй йæ амардта, уый йын фаг нæ уыди... о, Хуыцау, мæ дзырд мын ма фехъус, цæрæг удæй мард куыд зæгъын! Кæд исты амалæй фервæзид. О, æмæ зæгъын, уыцы агъуыд куыдз Сыгъзæры топпæй кæй фехста, уый йын фаг нæ уыди, фæлæ ма йæ æнæхъæн Дыгурыл худинаг дæр фæкодта. Гæлæуимæ, дам, хаттис. Сыгъзæры хуызæн уæздан æмæ сыгъдæг сылгоймаг та дунейыл кæм уыди? Æгæр æвгъау ын уыди, æгæр! Фæлæ, Хуыцау адæймагæн амонд куы нæ дæтта, уæд афтæ вæййы.

— Бинонты цард хæйрæг дæр нæ равзардзæн æмæ нæ барбардзæн,— загъта иннæ сылгоймаг, — се 'хсæн цы рауад, мæгъа... Арæхдзау дæр уæдæ сабыр лæг уыди. Дзæбæх æй чи зыдта, уыдон ын йæ хорзы кой кæнынц. Мæгъа... Адæймагæн базоныны фæтк нæй.... — Сылгоймаг Бонмæ фæкомкоммæ. — Гæтæджыстæн, ай Арæхдзауы фырт у.

Сегас дæр æдзынæг ныккастысты Бонмæ.

— Емынæйы къæртт, ам дæ цы хъуыддаг ис? — тызмæгæй йæ бафарста кæстæр сылгоймаг.

— Фæлæуу, Хадизæт, афтæ ма кæ,— бауайдзæф ын кодта иннæ сылгоймаг. — Уый сывæллон у, цы аххосджын у?

— Уымæ дæр йæ фыды туг ис, Мæдина, æмæ у аххосджын,— Бонæй йæ масты цæстæнгас нæ иста, афтæмæй загъта Хадизæт.

— Арæхдзауы фырт дæ? — бафарста нæлгоймаг.

— О,— йæ сæр батылдта Бон.

— Рынчынфæрсæг æрбацыдтæ?

Бон дзуапп нæ радта.

— Æмæ уæд ам цæмæн лæууыс? — фæлмæн хъæлæсæй бафарста Мæдина. — Мидæмæ бацу, фен дæ ма...ды... Сыгъзæры. Мæгъа, куыд дын æй схонон!.. — йæ къух ауыгъта Хадизæт, иуварсмæ азылд, йæ дысæй къухмæрзæн раласта æмæ йæ цæссыгтæ асарфта.

— Иугæр хохæй рацыдтæ, уæд... Фæлæ... — нæлгоймаг йæ зæгъинаг аныхъуырда.

— Кæдæм æй цæуын кæнут, йе 'фсымæр Дзамæдин уым кæй ис, уый нæ зонут? — уыцы мастыхуызæй та сдзырдта, Бонны «емынæйы къæртт» чи хуыдта, уый. — Дзамæдинмæ йæ тудждыны æрвитут?

— Ныууадз, Хадизæт, сывæллоныл тудждыны ном цæмæн ныхасыс? — загъта Мæдина. — Худинаг нæу? Дзамæдин

уыйбәрц не 'мбары, әмә ацы ләппу кәй ницәмәй аххосджын у, әви йә хәргә акәндзән? Бацу, бацу, ләппу, — Мәдинә Боны цурмә бацыди, йә уәхскыл ын йә армытәәпән әрәвәрдта. — Рынчынфәрсәг рацыдтә хохәй, әмә уый ләджы ми у. Дә фыд әмә Сыгъзәры астау цы рауад, уым та ды ницы аххосджын дә... Сыгъзәрыл дә зәрдә кәд не сивтай, уәд уый уды стыр хорз у.

— Дзамәдины ацәуынмә уәддәр банхәелмә кастаиккат... — бахъуыр-хъуыр кодта нәлгоймаг.

— Ныртаккә ам цытә рауайдзән, уый уәхәдәг уындзыстут, — цингәнәгау загъта Хадизәт. — Дзамәдин ацы емынәйы къалиуы дардмә агуырда, Мәдинә та йын әй йә хәләсмә әппары!

— Ницы йын кәндзән, — йә къух ауыгъта Мәдинә, фәлә ацы хатт йә дзырд афтә фидар нал уыдис — йә мидгуырыс-хойә фәсастдәр.

Бон ләууыди къәсәргәрон. Палатәйы уыди цалдәр сынтәджы, иуыл хуыссыди Сыгъзәр, иннәтә уыдысты афтид. Сыгъзәрән йә цәстытә уыдысты әхгәд, йә уәлхъус бадтис Дзамәдин — Бон әй сывәллоңәй нырмә зоны, куы-иу сәм әрбацыд хохмә, уәд-иу ын йе исты хъазән, йе та къафеттә ма 'рбахәсса, зәгъгә, ахәм хабар нә уыди, әмә йә Бон йә сабийы зәрдәйә бирә бауарзта. Къәридори уыцы әнәзонгә адәм цы дзырдтой, уый йәм нә бахъарда, цыма ныхас дард кәмдәр әбәрәг цәуылдәр цәуы, әмә уыцы ныхасән әрмәст йә мынәг дыв-дыв хъусы, уыйау. Фәлә Дзамәдины куы ауыдта, уәд әвиппайды йә зәрдыл әрбаләууыдысты уыцы ныхәстә бәрәг бәлвырдәй, әнә иу дзырд хъуагәй, әмә, йә фыд йәхи куы фехста, уәд әвирхъау гәрахәй лыстәгпырх чи ныцци, уыцы мәйрухс әхсәвы әрхъизтә цыргъ әвгтау йә зәрдәйы ногәй нынныхстысты.

Дзамәдин, фәтәнуәхск, рәстәмбис кары ләг, фәстәмә ракаст, әмә Бон федта Сыгъзәры донхуыз уәрәхзылд цәстытә — әфсымәр әмә хойы цәсгәмтә афтә әмхуызон уыдысты. Дзамәдин бирә фәкасти Бонмә, стәй сыстад, йә размә әрбацыд.

— Ды та ам цы кусыс? — бафарста уый әмә йә хәләсәы узал ихы къәртт бамбәлди Боны зәрдәйыл. — Дәу фәрсын, ам цы кусыс?

Бон йә сәр әруагъта, ницы дзырдта, афтәмәй ләууыди.

— Уæвгæ, хорз бакодтай, дæхи къахæй кæй æрцыдтæ. Саг — фæрæтмæ. Æз та ма дæ агурынмæ хъавыдтæн.

— Дзамæдин... — райхъуыст Сыгъзæры фæлмæст хъæлæс.
— Дзамæдин... Кæд уын хо дæн, кæд мæ уарзут... — рынчын ницыуал сфæрæзта, ахæм рыхтхæрзт ныккодта, æмæ Боны сæрыхъуынты уидæгтæ бадыз-дыз кодтой.

Дзамæдин бауад Сыгъзæрма, æргуыбыр æм кодта:

— Сыгъзæр, цы кæныс? Сыгъзæр!

Сыгъзæр ницы дзырдта, не змæлыд мардау, стæй йæ донхуыз цæстытæ байгом сты:

— Дзамæдин...

— Сыгъзæр, хъусын дæм...

— Дзамæдин, мæ мард срæсугъд кæнын дæумæ кæсы...

— Цытæ дзурыс, Сыгъзæр? — æфсымæр æм ноджы тынгдæр æргуыбыр кодта йæхи, цыма йын йæ ныхас нæ хъусы. — Сыгъзæр, марды кой цæмæн кæныс? Ныр ма нæ цард разæй ис. Дохтыртæ фидарæй зæгъынц: тагъд адзæбæх уыдзынæ!

— О,— хъæрзгæйæ сдзырдта Сыгъзæр, йæ цæстытæ цармæ ныццафта æмæ иу уысм афтæмæй хуыссыди. Бон ын фæтарсти — йæ цæстытæ йæм марды цæстыты хуызæн фæкастысты, йæ размæ багæпп кæнынмæ хъавыди, фæлæ йыл уæдмæ рынчыны цæстæнгас сæмбæлд — авджы састы кæд исты æнкъарæн вæййы, уæд — уым дæр.

— О,— хъæрзгæйæ та райдыдта Сыгъзæр. — Мæ мард срæсугъд кæнын дæумæ кæсы... Мæ мард мын рæсугъдæй бавæр... Рæсугъд та уæд уыдзынæн, æмæ мын дæлæ уыцы лæппуйы, мæ лæппуйы, зæрдæхудт куы никæд райсай, мæн, дæ иунæг хойы лæппуйыл æй куы банымайай... Æнæ зæрдæдзургæйæ мæ ауадз ме 'нусон дунемæ, мæ уарзон æфсымæр.

Æрдæбон авджы састы хуызæн æнæнкъарæн чи уыди, уыцы стыр донхуыз цæстытæй рахъардта дыууæ ставд цæссыджы, æмæ та Боны зæрдыл æрбалæууыд уыцы æвиллон æхсæв, Сыгъзæры тæвд цæссыг йе уæхскмæ куы 'рхаудта.

Дзамæдин йæхи сæргъуывта, иуварсмæ разылди, æвæццæгæн, уымæн дæр йæ зæрдæ суынгæг. Схуыфыди, йе 'ргом фæстæмæ Сыгъзæрма раздæхта æмæ загъта:

— Ды цыдæриддæр зæгъай, æмæ æз цы нæ бакæндзынæн, Сыгъзæр! Фæлæ мæлæты кой цæмæн кæныс? Тагъд радзæбæх уыдзынæ æмæ мæнæ... — Дзамæдин йæ сæрæй ацамыдта

Бонмæ,— мæнæ ... дæ лæппуимæ иумæ цæрдзыстут... мæнæй йын цæмæй тæрсыс, æви æз та бирæгъ дæн? Дæуæн зынаргъ чи у, уый мæнæн дæр зынаргъ у.

— Ацу, Дзамæдин,— загъта Сыгъзæр. — Бонимæ мæ ныхас ис... Дуары æдде къæсæрмæ иу чысыл фæлæуу, макæй æрбауадз... — Хорз,— загъта Дзамæдин æмæ хъуызæгау сæргуыбырæй рацыди æддæмæ.

— Бон... — загъта Сыгъзæр, æрмæст æм кæстæ нæ кодта, йæ цæстытæ ногæй тымбыл æвгтау цармæ сарæзта æмæ джихæй касти. — Мæ цуры сбад.

Бон сбадти, æрдæбон Дзамæдин цы бандоныл бадти, ууыл.

— Бирæ адæм æрцыди дæ фыдмæ?

— О,— йæ сæр батылдта Бон.

Сыгъзæр ныхъхъус, уыцы джихкаст кодта цармæ, цыма йыл исты лыстæг фыстытæ уыди, æмæ уыдон равзарыныл архайы.

— Бон... Хъус... — æрæджиау сдзырдта Сыгъзæр æмæ та ныхъхъус.

— Хъусын дæм, мамæ...

— Мамæ... — Йæ цæстытæ та бахгæдта рынчын ус, куы сæ байгом кодта, уæд ын уыдысты уымæл. — Мамæйæн дын куы бæззыдаин, бæргæ... Фæлæ ныр ууыл нæ дзурдзыстæм. Æхсæрдæсаздзыд чызгæй сæрды каникулты мæ мадимæ быдыры стантæм рацыдыстæм — мæ мад хæринаггæнæгæй куыста... Иу бон кæм уыди, уым æрбарынчын, йæ ахсæн цыдæр кодта, цалдæр хатты суомдта, фæлæ йæ уавæр хуыздæр нæ фæци. Гæлæу æй йæ машинæйы сбадын кодта, йемæ ма йын нæ сыхæгты усы дæр райста (æртæйæ цардыстæм хицæн уаты) æмæ йæ Цыколайы рынчындонмæ, мæнæ ардæм, æрбаласта. Æз дæр йемæ цæуинаг уыдтæн, фæлæ мæ Гæлæу нæ рауагъта, ма тæрс, дам, дæ мадæн, дохтыртырдыгæй цы хъæуа, уый сын бакæнын кæндзынæн, ды та ам хъæуыс, адæм кустæ кæнынц, æмæ сын хæринаг чи кæндзæн...

Сыгъзæр банцади, йæ хъæрзын цæмæй ма райхъуыса, уый тыххæй йæ дæндæгтæ афтæ тынг ныхъхъывта кæрæдзимæ, æмæ йæ мæрдвæлурс уадулты астау къуырфытæ абадт, йæ ныхыл сæрттывтой хиды лыстæг æртæхтæ. Бон фæгæпп кодта, фыртарстæй йæ дзых бахæлиу, йæ цæстытæ фæхъоппæг сты, фæлæ, цы акæна, уый нæ зыдта æмæ рынчыны уæлхъус рохстæй лæууыди.

— Сбад, Бон... — иу уысмы фæстæ сдзырдта Сыгъзæр. — Ма мын тæрс. Сбад æмæ хъус. Мæ мады мын рынчындонмæ цы

бон аластой, уымæн йе 'хсæвы их æрцыди, их дæр ахæм, æмæ карчы айкæй къаддæр нæ уыдаиккой. Уаты иунæгæй уыдтæн, ма мадыл сагъæс кодтон, стæй иуафон афынæй дæн, фæлæ ихы къæр-къæрмæ уайтагъд фехъал дæн. Ихимæ рацыд сæфты уарын æмæ нæ уаты царæй алы рæттæй сæх-сæх кодта. Æз хуыссæнтæ, уарын кæдæм нæ хъардта, уыцы къуыммæ хæссыныл куыд фæдæн, афтæ рудзынг æрбайгом. Кæд æй, зæгъын, дымгæ фегом кодта, бауадтæн æмæ йæ ахгæнынмæ куыд хъавыдтæн, афтæ ауыдтон кæйдæр къух. Æз ныффæдис кодтон, фæлæ уыцы фæдыл чидæр рудзынгæй мидæмæ æрбагæп кодта, ацахста ма æмæ мын ма дзых йæ къухæй ахгæдта, йæхæдæг мæм дзуры:

— Ысс! Æз Гæлæу дæн, ма тæрс. Хъыпп-сыпп дæр мауал скæн, кæннод адæм фæфæдис уыдзысты, æмæ уæд дæ хæдзарæй райгæ у — æнусмæ фæхудинаг уыдзынæ, зарæг дыл скæндзысты. Ныр дæ суадздынаен æмæ хъæр кæн, цас дæ фæнды, уыйас!

Сыгъзар та йæ карз хъæрзт йæ хуылфы ныххурх кодта, архайдта, цæмæй йæ судзгæ æмæ дудгæ рыст ма равдиса, фæлæ йæ цæсгом уысмæй-уысммæ куыд ныззылынтæ æмæ нынцъылдтæ ваййы, уымæ гæстæ чи нæ бамбæрстаид, йæ буар здыйы лыстæг пырхæндæгæй дзаг кæмæн у, уыцы сылгоймаджы мæлæтдзаг хъуырдухæн.

— Бон, лæугæ цæмæн кæныс? — фыццаг хатт йе стыр цæсты-ты гагуытæ разылдта лæппумæ. — Сбад.

Бон сбадти, æмæ Сыгъзар йæ ныхас дарддæр кодта:

— Гъе, уыцы æхсæв... Уыцы æхсæв уыди ме стыр æнамонд... стæй ме стыр амонд... Ехх, дæ кар нæма æййафы, æмæ ма нæ бамбардзынæ... Фæлæ, а дунейыл ма сусæг кæмæн райгом кæнон дæуæй фæстæмæ, ахæм адæймаг мын нæй... Ныххатыр мын кæн, сылгоймагæн, уæлдайдæр та дæ мадæн... фыдыусæн æппындæр цы нæ фидауы, уыдон дын кæй дзурын. Фæлæ сын æнæ радзургæ нал ис... Гæлæу ма куы суагъта, уæд æз хъæр кæныныл нал уыдтæн. Ма зæрдæ мын ма риуы къултæ афтæ карз хоста, æмæ тарстæн, æддæмæ куы рагæпп кæна. Гæлæу мын ма рустæ даудта йæ уазал къухтæй, ма дзыккутæ мын фаста йæ армæй. Мæхицæй йæ асхойын ма бон нæ уыди, уымæн æмæ мæхи дæр афтæ фæндыди. Ма сусæг бæллицы рагæй царди йæ сурæт, мæхицæй йæ цас тынгдæр тардтон, уыйас ын йæ диссаг тавиц тынгдæр æнкъардтон. Æмæ уыцы æхсæв... Суанг ма йæ уæладарæс хуылыдз кæй уыди, уый дæр æй кодта ноджы адджындæр, ноджы зærдаггондæр...

Сыгъзæр ацы хатт йæхи нал баурæдта, кæд йе 'фсæртæ кæрæдзимæ æбуалгъ æлхъывд ныккодта, уæддæр йæ хъæрзын се 'хсæнты æддæмæ райхъуыст. Иу уысмы бæрц тагъд-тагъдæй тыхулæфт кодта, стæй йæ улæфт хæр-хæрмæ рахызт. Бон ногæй фæгæпп кодта. Дохтыртæм фæдзурон, зæгъгæ, æддæмæ фæцæй-уади, фæлæ та йæ Сыгъзæры хъæлæс баурæдта:

— Сбад. Ма тæрс... — сылгоймагæн йæ улæфт фæсабырдæр. — Иудзырдæй... Гæлæуæн уыдтæн хæзгул... Фæлæ ме 'намонд, мæ уавæры æбуалгъ уым нæ уыди... Мæхи дæр афтæ кæй фæндыди, уый уыди мæ худинаг... кæнæ та ме стыр амонд... Нæ зоннын... Дæс къласы каст куы фæдæн, уæд ын загътон, мæ зæрдæйы бын уд кæй хæссын... Уый тынг смæсты, фæнадта мæ, æмæ загъта: «Гаццайыл цас куыйтæ æрæмбырд ваййы, уый никуы федтай? Хъахбай сыл дæр гаццайы хуызæн у, чи йыл фæлиуырда — цу æмæ йæ ды равзар! Мæ кой искуы æмæ искаемæн куы скæнай, уæд дæ гуырæй райгæ у!»

Уыцы бон изæрæй мæхи цынадтон, мæ хуыздæр дзаумæттæ скодтон æмæ Ирæфы былмæ ссыдтæн, бирæ фæкуыдтон, стæй тæккæ сæрсæфæны тигъыл слæууыдтæн. Фæлæ мæм мæхи амарыны тых нæ разынд... Стæй, мæ зæрдæйы бын чи тæлфыди, уыцы сыгъдæг æвæд удæн тæригъæд кодтон. Æддæмæ нал цыдтæн, иунæгæй-иу куы баззадтæн, уæд-иу мæ цæссыгтæ фæкалдтон. Иу бон, хæдзары та иунæгæй куы баззадтæн, уæд нæм Гæлæу фæзынди. Бирæ цыдæртæ фæдзырдта, стæй афтæ зæгъы: «Сыгъзæр, дæ худинаг тагъд фæхъæр уыдзæн. Æз нæлгоймаг дæн, мæнæн дæ даутæй ницы уыдзæни, фæлæ дæуæн тæригъæд кæнын — дыгуры æхсæн, дзæгъæлзад чи ныккæна, ахæм сылгоймагæн царæн нæй, йе дæ дæхиуонтæ мардзысты, йе та дыл хъæубæстæ худинаджы зарæг кæндзысты...» Æз æй кæронмæ дзурын нал бауагътон, кæцæй мæм разынд ахæм хъæру, мæгъа, мæхи йыл ныццавтон æмæ йын йæ цæсгом мæ ныхтæй тыдтон, йæ цæстытæ йын скъахынмæ хъавыдтæн, дæндагæй йын йæ хурх ацахстон, æмæ чысыл ма бахъæуа, гæппæл дзы ма срадувон... Гъе ахæм сырд разындтæн, мæхи та уæды уонг нæ зыдтон. Гæлæу мæ абырста, хуыссæнмæ мæ ныхъывта, мæ къухтыл мын хæцы, йæхæдæг мæм дзуры: «Хъус ардæм, мæ иунæг уарзон! Сывæллон дын мæнæй уыдзæн, æмæ йæ æз дæттинаг никæмæн дæн! Суанг дæуæн дæр! Ныппырх уæ кæндзынæн æнæхъæн мыггагæй дæр, фæлæ мæ туджы 'ртах мæхи уыдзæни!

Мæ ус хуыскъаг хъуг у, дохтыртæ, дæснытæ æмæ моллотыл ныр авд азы зилы, фæлæ, цы хуыскъ уыди, уымæй хуыскъдæр кæны, мæн та а зæххыл бындар хъæуы. Хъу! Аттестат райстай, ахуыр кæнынмæ Душанбемæ фæцæуыс. Билетæй, фæндаггагæй, уæладарæсæй — цæттæ уыдзынæ алцæмæй дæр, кæм æрцæрай, уый дæр бæлвырдгонд у. Мæ хуыскъаг хъуджы дæр уырдам æрвитын, уым фæиу уыдзыстут. Ам та ахæм кой рацæудзæн, сывæрджын у æмæ Мæскуымæ ацыди».

Куыд загъта Гæлæу, афтæ рауадысты хъуыддæгтæ... Цыппар мæйы фæстæ йæ ус Мæскуыйæ сыздæхт йæ ноггуырд фыртимæ...

Бон джихæй касти Сыгъзæры мæрдвæлурс цæсгоммæ, йæ ныхæстæ йын кæрæдзиуыл бабæттын нæ фæрæзта, хицæнтæй райсгæйæ цы нысан кодтой, уый дзæбæх не 'мбæрста, фæлæ иумæ ивылд доны уылæнты æрра зилдур кодтой, æмæ уыдон се 'хсæнмæ бахауæг исты дзаумайы бынмæ куыд фæласынц, афтæ Боны дæр топпæйцæф фыдыусы мæллæг хъæлæс æгъатырæй ласта æвиллон сусæджы арф хъуыммæ, цæмæй фенуд уа. Æмæ йæм æцæгæйдæр афтæ фæкасти, цыма фенуд, йæ зæрдæ нал кусы. Базмæлыди, ныхъхъæрзыдта, раст цыма Сыгъзæры фæзмьдта, фæлæ йæ хъæрзт æддæмæ нæ райхъуыст — йæ хуылфы бамынæг, фæдисхъæр арф саудалынг комы æнæдзуаппæй куыд бамынæг вæййы, афтæ. Гъе стæй цыма удæгас уызын аныхъуырдта, афтæ йæ хъуыры цыргъ сындзытæ нынныхстысты, æмæ йæхæдæг бæлвырд-бæрæгæй фехъуыста йæ зæрдæйы гуыпп-гуыпп. Йæ хуылфы чидæр фæдисхъæр систа: «Тар! Тар! Тар!!» Æрбадти бандоныл, фæлæ, цыма цæмæйдæр фæтарст, уыйау фæгæпп кодта, йæ сæр бæрзонд систа æмæ æнæуынон цæстытæй ныккасти рынчынмæ, æнæуынон худт бакодта:

— Уæдæ Тар дæу лæппу у... дæ фырт у?

— О,— дзуапп радта Сыгъзæр. — Тар мæ фырт у.

— Ныр бамбæрстон... — ныссагъæсы Бон, фæлæ уæддæр æнæуынон мидбылхудт йæ цæсгомæй нæма фесæфт. — Сывæллæттæй-иу иумæ куы хъазыдыстæм, уæд æдзурх нæ цурмæ цæмæн цыдтæ, уый бамбæрстон... Къафеттæ, æндæр адджинагтæ, хъазæнтæ-иу рахастай æмæ-иу сын сæ фылдæр Тарæн радтай. Æз та дыл бустæ кодтон мæхинымæр, сусæгæй-иу кæугæ дæр кодтон, мæ мад дæ... уыдтæ... мæ мад дæ æнхъæлдтон, æмæ, зæгъын, искæй мæнæй фылдæр куыд уарзыс...

— Хуыцау мын уарзондзинадæй цыдæриддæр радта, —

Сыгъзæр йæ хъæрзын тыхурæд нал кодта, — уый бахай кодтон иунæг Тарæн, мæ иунæг сывæллонæн. Дæу та нæ уарзтон... Дæ фыды дæр...

— Мæ фыд дæу нæ амардта! Мæ фыды мын ды амардтай!! — ныхъхъæр кодта Бон.

Дуар фегом, æмæ къæсæрыл фæзынд Дзамæдин:

— Сыгъзæр, цы кæныс?

— Нæ, ницы... — йæ бон куыд уыди, афтæ йæхи æрсабыр кодта Сыгъзæр. — Мæнæ мæ лæппуимæ хæдзары ныхæстæ кæнæм... Цу, ныртæккæ Бон дæр цæудзæни.

Дзамæдин иу уысм гуырысхотæгæнгæ касти Бонмæ, стæй æддæмæ рахызт, йæ фæдыл дуар сабыргай рахгæдта.

— Ды уыдтæ... Ды мын амардтай мæ фыды! — сусæгæй дзурæгау загъта Бон, цæмæй йæ дзырд æддæмæ ма хъуыса, фæлæ йæ хъæр цас фæмынæгдæр, уыйас дзы узал æмæ æнæуынондзинад фæфылдæр.

— Æз дæн... Æз дæн дæ фыды марæг, — карз ныхъхъæр-зыдта Сыгъзæр, йæ цæстытæ та авджы дыууæ састы фестадыс-ты, æмæ та цармæ джихæй касти. — Æз дæн... Охх, куыд зын у дзурын... Гæлæу мын мæ царды хъæру байста, мæ хъæлдзæг уагыл йæ къахæй ныххатти æмæ йæ фенуд кодта. Аууоны хуызæн уыдтæн æнæнкъарæн, æнæмон, ницыуал мæм хъæрдта, мæсты дæр ницæуыл кодтон, цин дæр... Уыцы рæстæг мæм минавæрттæ æрбарвыста дæ фыд. Æз ын загътон: «Нæ дæ уарзын, æмæ дæ кæд афтæмæй хъæуын, уæд дæм цæуын». Уый мын загъта: «Алыхуызы дæр мæ хъæуыс, мæн а дунейыл дæу йеддæмæ ничи хъæуы». Æмæ йын уæд радзырдтон, Гæлæуимæ æмудæй сусæг цард кæй кæнæм. Æрмæст ын мæ бæдулы кой не скодтон, Тар мæн лæппу кæй у, уый дзы бамбæхстон... Дæ фыд мæ нæ ныу-уагъта... Уæд дæуыл цыди афæдз, Таримæ æмгæрттæ стут...

Бон лæууыди рынчыны уæлхъус, йæ цæстытыл уади, топпы гæрахæй лыстæг пырхытæ чи ныцци, уыцы мæйрухс æхсæв, йæ фыд Арæхдзауы сæрыл куыд хæцыди, уымæн та йæ хурхæй тæвд туг куыд сæх-сæх кодта, Боны дысыл зæхмæ куыд калди, Сыгъзæр сæ цурмæ йæ гуыбыны цъарыл куыд бырыди, йæ фæстæ тугвæд уадзгæйæ.... Уыцы нывтæ уыдта бæлвырд — бæрæгæй, фæлæ йæм нæ хъæрдтой, нæдæр æм тæригъæд гуырын кодтой, нæдæр маст æмæ фæсмон, афтид тарф æрхуым ивылдис йæ хуылфы, фæлæ, уый кæцæй цæуы, ууыл нæ хъуыды кодта...

Ныр æм Сыгъзæры ныхас дæр дард кæцæйдæр хъуысын райдыдта, æрдæбон ын йæ зæрдæ чи сæнкъуысын кодта, уыцы хабæрттæ æвиппайды фестадысты æнæмидис, æнæнысан. Æрмæст йæ сæр рысти цъæхснаг рыстæй, йæхи цы фæкæна, уымæн ницы зыдта, йæ хъуыды йæ хаста дуарырдæм, фæлæ йæ къæхтыл ахæм æвирхъау уæз æнцади, æмæ пълæй стонын нæ куымдтой. Йæ цæстомыл нал хъазыд æрдæбоны æнæуынон мидбылхудт, йæ цæстытæ ныттар сты æнæзæгъгæ тарф æрхæндæгæй.

— Æз фæцæуын, — æрæджиау сфæрæзта æмæ ноджы тынгдæр банкъардта йæ сæры цъæхснаг рыст.

— Фæлæуу, — хъæрзгæйæ загъта Сыгъзæр, — бирæ дæ нал уромын... Афтæ мæм касти, цыма зæххыл Тарæй фæстæмæ ничи ис, хур дæр мыл уый хуызы касти, къæвдатæ дæр мыл уый хуызы цыдысты. Афтæ мæм касти, æмæ мын уый нал ис, зæгъгæ, уæд цард мæхицæн аккаг нал скодтаин, мæхи амардтаин. Афтæ мæм касти, æви æцæгæй афтæ уыди, уый абон нал зонын. Æмæ йæ цæй тыххæй нал зонын?.. Хъус, ма ацу, цалынмæ мæ дзырд фæуон, уæдмæ, — Сыгъзæры стыр донхуыз цæстытæ фыццагау æдзынæг кастысты цармæ, агуырджой йыл, а дунейыл базоныны æмæ бамбарыны фæтк кæмæн нæй, фæлæ адæймаджы хъысмæт æнæуынгæ нывыл чи кæрды, ахæм диссаг цыдæр, фæлæ йæ нæ арджой, нæ уыджой, уыцы цыдæр æнæссаргæйæ æмæ æнæфæнгæйæ та йын дарддæр цæрæн нал уыди, æмæ уый адæргæй, уый азарæй йæ хъæрзын нал урæдта, хæр-хæр кæнын райдыдта.

Бон дуарырдæм бакаст: куыд тынг æй фæндыд, ныртæккæ исчи куы фæзынид æмæ иунæгæй куы нæ уайд, сывæллонæй нырмæ мамæ кæй хуыдта æмæ бирæ кæй уарзта, ныр ын бынтон æддагон чи фестад, уыцы мæлæг сылгоймагимæ! Фæлæ дуар нæ байгом, ничи цыди сæ цурмæ. Бон фæйнæрдæм акæстытæ кодта, тумбæчкæйыл ауыдта агуывзæ донимæ, фелвæста йæ, Сыгъзæры æнæтуг былтæм æй бахаста:

— Гъа... Дон схуыпп кæн... — «Мамæ» сцæйдзырдта, фæлæ йæм уыцы дзырд фæкасти нæфæтчиаг æмæ йæ фæстæмæ аныхъуырдта, аздади ма дзы «мм...»

— Хъус... — Боны дзырдтæ ницæмæ 'рдардта рынчын, йæ цæстытæ дæр царæй нæ фæхицæн сты. — Фæлæ фæстагмæ бамбæрстон... Хуыцау мын мæ зæрдæ æмæ мæ цæстытæ байгом кодта. Мæ хъæбул Тармæ цы уарзондзинад дардтон, уый æвиппайды дывæрæй дæу баци... Гæр, де уæхск нæ судзы мæ тæвд

цæссыгæй, фæстаг æхсæв дыл мæ цæстæй чи 'рхауд? Уый размæ æз нæ зыдтон цæссыг, мæ цæстытæ æдзухдæр уыдысты, æнæдонæй хуры тæппмæ чи ныскъуыдтæ вæййы, ахæм зæххау хус... Фæлæ ды мæ сæрыл куы сдзырдтай, куы мыл баууæндыдтæ, дæ фыдæн куы дзырдтай, мамæ дæ фæливгæ нæ кæны, зæгъгæ, уæд мæ уды дадзинтæ ныззæлланг кодтой, мæ буар барызт, æмæ, мæхи æнæхай кæмæй фæкодтон, уыцы царды суадон срдæывта мæ зæрдæйы бын. Æз æвиппайды бамбæрстон, дæ фыды дын куыд тынг уарзын, Гæлæу та мын цас æнæуынон у... Дæу фæрцы раздæхтæн цардмæ... Фæлæ уый дæ фыд нæ бамбæрста... Аххосджын æй нæ кæнын... Уыцы топпы цæф мæ нывы фыст уыди, нæмыджы хуылфы здыйы къæрттытæ нæ уыди, фæлæ, мæнæй кæддæр чи фæлыгъд, уыцы чызгон цинтæ, уарзондзинад, иу дзырдæй, чызджы цард арæзт цæмæй у, уыдон сеппæт дæр æвæрд уыдысты уыцы нæмыджы, æмæ æнусмæ куыд лæууыдаиккой — иу бон сын æнæ фехæлгæ нæ уыдис... Æмæ ныр мæ буары сты — æппынфæстаг мæ ссардта, хурæй мæм цы тынты хай хауди, уый, æмæ мын мæ уд цъæх арты судзы... Куыд амондджын уыдаиккам... æртæйæ...ды, дæ фыд æмæ æз... Мæн райхъал кодтай ды, фæлæ байрæджы... Дæ фыды дын амардтон... Ды раст зæгъыс...

Уыцы рæстæг дуар фегом, æмæ Сыгъзæры сынтæгмæ згъорæгау æрбакодта Дзамæдин.

— Сыгъзæр, — стыр диссаг хабар дзурæгау загъта уый, — горæтæй æрхæццæ хирург, æнхъæлдæн, нæ республикæйы сæйраг хирург у. — Дзамæдин Бонмæ фæкаст, æмæ йæ цыргъ узал цæстæнгас кæмдæр йæ буары фæныхст Бонæн — зæрдæ йæхимæ ницы иста, ницы уагъта. — Лæппу, ды та ауай ардыгæй, палатæйы хъуамæ мачи уа.

Бон рацыд къæридормæ сæргуыбырæй. Нæлгоймаг æмæ ма дыууæ сылгоймаджы лæууыдысты дуаргæрон, æмæ сæм кæд Бон кæсгæ нæ кодта, уæддæр сын цыдæр хуызы уыдта сæ цæсгæмттæ — Хадизæты æнæуынон цæстæнгас ын сыгъта йæ бæрзæй, Мæдинæ кæй хуыдтой, уый та йын тæригъæд кæй кæны, уый дæр æнкъардта. Дыккаг уæладзыгæй фыццагмæ асинтыл куыд фæцæйхызт, афтæ фехъуыста Хадизæты дзырд: «Емынæйы къалиу! Йæ цæммар фыдæй къæртт не 'ппары».

Бон рынчындоны агъуыстæй уынгмæ куы рахызт, уæд фестæлфыд, цыма йыл æвиппайды узал дон æрбасæххæтт кодтой,

фæстæмæ фæкаст æмæ фæдта, æрдæбон Сыгъзæры уæлхъус кæм лæууыд, уыцы палатæйы уæрæхгом рудзынг. Уырдыгæй хъуысти сылгоймæгты цъæхахст æмæ нæлгоймаджы богъ-богъ.

* * *

Сыгъзæры мард бавæрдтой Цыколайы хъæуы астæу рагон уæлмæрды йæ ныййарджыты фарсмæ. Бон мардмæ нæ фæцыди, ничи йын ницы загъта, йæ фыдыусы йын кæд æвæрынц, уый тыххæй, уæвгæ йын зæгъæг куы фæуыдаид, уæддæр йæхи нæ бавдыстаид адæммæ — æнахуыр пъæззы йæ æрцахста, йæ бон ницы кæнын уыди, æмæ сæ хæдзары бон-сауизæрмæ æвдылди йæ хуыссæны æд дзаумæттæ, æхсæв æмæ бон кæрæдзийæ нæ иртæста.

Иу райсом, цы уаты хуыссыди, уый дуар сабыргай æрбайгом, фæлæ къæсæрыл ничи фæзынди, æмæ Бон банхъæлдта, дымгæ йæ байгом кодта, зæгъгæ. Йæ цæстытæ фæстæмæ бахгæдта, фæлæ уæдмæ йæ хъустыл ауад кæйдæр фæлмæн дзабырты уынар. Уый уыди Дофка. Чысыл сывæллоны ас кардзыд ус, йæ цæсгом фырæнцъылдтæ, цыма æдзухдæр кæмæндæр тæригъæд кæны æмæ ныртæккæ скæудзæн, йæ бакаст ын Бон, йæхи æмбарынхъом куы фæци, уæдæй нырмæ афтæмæй зоны. Уый къæсæргæрон æрлæууыди, йæ рахиз къухы амонæн æнгуылдз йæ роцъомæ сбыцæу кодта, йæ галиуæй та хæцыди рахизы рæмбыныкхæдзыл. Боны йæ тæригъæддаг каст æрчъицын кодта, фæтарсти, Дофка куы скæуа, уымæй. Æмæ æцæгæйдæр Дофка йæ сау кæлмæрзæны къабазæй сæрфын райдыдта йæ цæстытæ. Бон сынтæгæй рагæпп кодта, хæстæг æм бацыди:

— Дофка, мидæмæ...

— Мидæгæй дæн... — загъта Дофка æмæ скуыдта. — Дæ хæдзар куы бабын, уæд ма мæ кæдæм хоныс?

Бон ницы сдзырдта, нæ йæм бахъардтой йæ ныхæстæ, фæндыдис æй, ацы чысыл зæронд сывæллон тагъддæр куы ацæуид æмæ йæ иунæгæй куы ныууадзид — хуыссæн æй йæхимæ афтæ тынг æлвæста, æмæ, æфсæрмы куы нæ кодтаид, уæд хъæццулы бын арф нынныгъуылдаид, куыд ницыуал дзы зына, афтæ.

— Уæ фосмæ дæ зæрдæ ма дзурæд, стурты дæр, фысты дæр рæгъаумæ аскъæрын, изæрæй сын холлаг дæр авæрын, фæлæ уæ хæрæг æртæ боны нал фæзынд хизæнæй... Йæ сæр æмæ йын йæ астæуыстæг æхсыдæй ссардтой хъæдгæрон, бирæгътæ йæ бахордтой...

Дофка æнхъæлмæ касти, Бон цы зæгъдзæн, уымæ, фæлæ, уый куы ницы дзырдта, уæд йæ ныхас дарддæр кодта:

— Бон, мæ хур, дæхиуыл иу чысыл фæхæц, гормон, хæдзар дæумæ кæсы, хæлын æй ма бауадз... Дæ фыдыус мæ нæ уарзта, Гæлæуы, дам, мыл ды æрымысыдтæ... Æмæ адæмы цæстæй исты ирвæзы? Гъа, æз ыл тугтæ мысын, фæлæ æгас адæм кæй зыдтой, уый бамбæхсæн куыд ис? О, Хуыцау, ныххатыр мын кæн!.. Ныр цытæ дзурын... — Дофка та скуыдта, йæ кæлмæрзæны къабазæй йæ цæстытæ асарфта. — Æз ницы аххосджын дæн, уæ бинонтæн ницы фыдбылыз ракодтон. Мæ Хуыцау — ме 'вдисæн... Дæ фыд Арæхдзау æцæг лæг уыди, æмæ йæ сæрмæ не 'рхаста йæ худинаг. Æндæр дзы ницы уыди, æз ницы аххосджын дæн... Адæм, стæй Арæхдзау йæхæдæг кæй зыдта, уымæй уалдай ницы загътон.

Дофка ныхъхъус, Бон дæр ницы дзырдта, æрмæст йæ сæр сæргъуыивта, Дофкамæ комкоммæ бакаст, æмæ йыл сæмбæлд чысыл зæронд усы цъæх цæстыты цыргъ каст — афтæ æдзынæг ма фæкæсынц, истæмæй гуырысхо кæуыл фæкæнынц, ахæм адæймагмæ.

— Бон, мæ хур, — æрæджиау базмæлыд Дофка, — рауай уæртæ цæлгæнæнмæ, хæбизджын дын æрбахастон.

— Хæрын мæм нæ цæуы, Дофка, — арф ныуулæфыд Бон.

— Уый та дын цы ныхас у? Ныр цалдæр боны æххормаг куы дæ! Æви дæхи сыдæй марынмæ хъавыс? Æмæ уый лæгдзинад нæу. Дæ фыды зæрдæ мæрдтæм цæмæн риссын кæныс?

— Хорз, Дофка, бахæрдзынæн, æрмæст фæстæдæр.

— Кой дæр æй ма скæн! Цалынмæ бахæрай, уæдмæ æз ардыгæй нæ ацæудзынæн. Рацу, хъармæй дзы ахæр, уазал чъирийы ад нал вæййы.

Дофка цæлгæнæнмæ бацыд, Бон — йæ фæдыл. Фынгыл стыр тæбæгъы æвæрд уыди тæбæгъæй ноджы стырдæр тæнæг чъири, йæ тæф калди.

— Сбад, — Дофка бандонмæ ацамыдта. — Æз дæр дæ цуры абадон?

— Абад, Дофка. Цас дæ фæнды, уыйас бад.

Дофка æвзонг чызгау рæвдз февнæлдта, кардæй чъири æмхуызон кæрдихтæ фæкодта. Чъирийы цъар уыди гæххæттау тæнæг, йæ хуылфæй калди ивæзгæ царвæмхæццæ цыхт, йæ тæф цыди. Бонæн йæ комыдæттæ æруадысты. Фыццаг сабыргай, стæй тагъд-тагъдæй

хæрын райдыдта, йæ цуры ма исчи бады, уый дæр дзы æрбайрох, æмæ цыбыр рæстæгмæ тæбæггы чысыл муртæ йеддæмæ ницыуал аздад.

— Уый дын лæг! — бацин кодта Дофка æмæ фестад. — Мæ сæр куыд не 'рцахста, ныр æртæ боны æххормаг кæй дæ, уый, æмæ иунæг чъирийæ нæ бафсæддзынæ... Хус, фæздæгдзыд дзидза дæр нæм бæргæ ис. Изæры дын дзы сфыцдзынæн.

— Нæ, нæ, — Бон дæр фестад, пецы сæрыл æппæрт хæцъил райста, йæ сойæдзаг къухтæ æмæ былтæ ныссæрфта. — Изæры, чи зоны, ам нал уыдзынæн, Мæцутæйæ мæм интернаты директор фæдзæхсы, æрбацу, дам.

Дофка ницы сдзырдта, æрмæст тæригъæддаг каст кодта лæппумæ, æмæ, зæрдæйы иннæрдæм чи хизы, йæ цæстæнгас ахæм цыргъ куы нæ уыдаид, уæд афтæ банхъæлæн уыди, цыма йæхи мидæг сускуыд кæны. Бонмæ та афтæ фæкаст, цыма йæ сайгæ кæй кæны, уый æмбары чысыл сывæллоны ас зæронд ус, æмæ йæ кæрдæгхуыз цъæх цæстыты каст дæр уымæн фæцыргъдæр.

— Уæ директор Валодя хорз адæймаг у... Ахæмтæй фæзæгъынц «адæмы лæг», «комы аргъ лæг». Æмæ, цы зæгъа, уый, ай-гъай, кæнгæ у, фæлæ дæхи æххормагæй мауал ныууадз. Дæ фыды уымæй фæстæмæ нал раздахдзынæ. Дæхи æгæр куы 'фхæрай, уæд уымæн дæр зын уыдзæн мæрдтыбæсты. Мардæн йæ къодах дæлсыджыт вæййы, йæ уд та не 'хсæн фæцæры, æрмæст æй мах нæ фенæм, уый та алцыдæр уыны æмæ хъусы... Гъемæ йын, Бон, йæ зæрдæ мауал риссын кæн, цæр æцæг цардæй. Ахуыр кæн, кус, худгæ дæр, хъазгæ дæр кæн де 'мбæлттимæ, о, кæуын кæм хъæуы, уым та кæуын хъæуы, фæлæ æнусмæ ничима фæкуыдта, уый Хуыцауæй дæр æмæ зæххæй дæр тæригъæддаг хъуыддаг у.

Бонæн ныр цалдæр боны йæ хуылфы цы мæйдар æхсæв бады, уымæ Дофкайы ныхæстæ цыдæр рухсы лыстæг стъæлфæнтау хауынц, æмæ йын уымæй фенцондæр, æви йе стонг кæй басаста, уый хуыздæрырдæм фæзынди йæ мидуавæрыл, уый йæхæдæг дæр дзæбæх не 'мбæрста, фæлæ йæ уæнгтæ фæрогдæр сты. Джихæй та ныккаст æвзыд зæронд усмæ, цыма йæ æцæгæй кæй уыны, ууыл дызæрдыг кæны. Стæй, йæ къухтæ кæмæй ныссæрфта, уыцы хæцъил фæстæмæ пецы сæрмæ баппæрста, æмæ, дзырдтæ йæ хуылфæй тыхластгæнæгау райдыдта:

— Дофка... Фондз азы размæ папæ Ростовы хъæдгæсты æмбырды

уыдис... — Боны зæрдæ та æвиппайды тарф æрхуым фестад, фæлæ ацы хатт уыцы æрхуымы мидæг уыди цъæхснаг рыст — фæсмон, ахæм æнæбынаты, æдзæсгом ныхас ракъахынмæ кæй хъавы, уый фæдыл фæзынæг фæсмон, æмæ ныхъхъус, йæ сæр йæ риумæ æруадзгæйæ.

Дофка дæр ницы дзырдта, æнхъæлмæ касти, лæппу дарддæр цы зæгъдзæн, уымæ. Сæ дыууæ дæр стыхстысты сæ æдзæмæй, фæлæ Бон йæхиуыл тынгæй-тынгдæр æнкъардта сыхаг зæронд усы лыстæг цæстыты цымыдис каст.

— Бон,— æрæджиау загъта Дофка,— цыдæр зæгъын дæ фæнды... Цæмæйдæр мæ бафæрсинаг дæ. Ма 'фсæрмы кæн. Ницы дæ басусæг кæндзынæн. Æцæг, цы у, уый цыфæнды зын куы уа, уæддæр хуыздæр у дам-думтæй. Дæ фыдыусы тыххæй мæ фæрсыс, нæ? О, фондз азы размæ Арæхдзау цыди Ростовмæ. Хорз хъуыды кæнын уыцы бон. Уæ хæдзарæй куы ра-раст бæлццонарæзтæй, уæд æм æз фæстигъ æнхъæлмæ кастæн, цæмæй мæ дæ фыдыус ма фена — куы дын зæгъын, нæ мæ уарзта, Гæлæуы мыл ды æрымысыдтæ, зæгъгæ. Кæрæдзимæ нæ дзырдтам... Кæй аххос уыди, мæгъа, фæлæ дæ фыдгулы сыхæгтæ кæрæдзимæ ма дзурæнт... Æлгыст сыхæгтæ. Чи зоны, æмæ мæн аххос тынгдæр уыди, мадæн ын бæззыдтæн, æмæ йæ æрсабыр кæнын хъуыди исты амалæй. Фæлæ мæ йæхимæ хæстæг никуы бауагъта. О, тигъмæ куы 'рбахæццæ Арæхдзау, уæд ын хæбизджын æмæ арахъхъы авг йæ хордзены авæрдтон. Нæ сæ куымдта, фæлæ йын æз бауайдзæф кодтон, нæ хæдзары нæлгоймаг нæй, гормон, æмæ Лæгты Дзуары дуры бын мах тыххæй дæр бакув, зæгъгæ. Уыцы рæстæг дæ фыдыус нæ сæргъы æрбалæууыд. Æппындæр ницы сдзырдта. Нæдæр мæнмæ, нæдæр дæ фыдмæ. Хъæубæстæ йæ мадзура хуыдтой. Фæлæ цы зæгъинаг уыди, уый йæ уындæй загъта. Йæ сæр бæрзонд систа æмæ зын-æрвæссон каст кодта дæ фыдмæ. Дæ фыд та йын афтæ: «Ныууадз, Сыгъзæр, фыдæх цардаразæг нæу!» Дæ фыдыус та уыцы сабыр хъæлæсæй загъта: «Лæгты Дзуармæ бакувдзынæ — фыдæх чи хæссы, уый фыдæхæй фесæфæд». Æмæ йе 'лгыст йæхиуыл æрцыди, магуыр...

Бон сæргуыбырæй лæууыди, фæлæ, Дофка йæ фæстаг дзырдтæй йæхæдæг куыд фестæлфыд, уый цыдæр хуызы бафиппайдта.

— Бон, мæ хур,— тагъд-тагъдæй дзурын райдыдта Дофка,—

мæ дзыхæй æгæр карз ныхас сирвæзт, æмæ мын бахатыр кæн... Сыгъзарæн дæр тæригъæд кæнын, кæд ын уæнгæл уыдтæн, уæддæр. Уæвгæ уыдæттæ дæу ницæмæн хъæуынц, æмбаргæ дæр нæ бакæндзынæ, сылгоймæгтæ кæрæдзимæ цæуылты фезнаг ваййынц, уыдæттæ. Æмæ дæ ницæмæн хъæуынц... Бафæрсинаг мæ цæуыл уыдтæ, уыцы хабар та дын радзурдзынæн. Фондз азы размæ æмбисæхсæв сæфты къæвда рацыд, стæй ихмæ рахызти. Арв æмæ зæхх кæрæдзи хостой. Тымбылкъухы йас ихтæ нын нæ хæдзары сæр æнæвгъауæй хостой, ранæй-рæтты нæ агъуысты царæй уарын мизын райдыдта. Æз сыстадтæн, кæм тагъди, уымыты тастæ, кæстрункæтæ æвæрдтон. Иуахæмы мæ цыдæр уынæр нæ рудзынгæй сыхахырдам фæкæсын кодта. Уæ цырагъ сыгъди, æмæ афтæ фенхæлдтон, кæд, зæгъын, их æмæ арвы нæрынмæ сыстад Сыгъзар дæр,— ныр уæ царæй уарын кæй не 'рхъардтаид, уый та зыдтон: Арæхдзау уæ хæдзары сæр æрæджы раивта. Фæлæ уæ рудзынг байгом, цыдæр æнахуыр уынæр дзы хъуысти, стæй ауыдтон, кæйдæр æндæрг рудзынгæй мидæмæ куыд лæсы, уый. Ай цы диссаг уа, зæгъгæ, мæ уд ме счъылтæй ауад. Мæ сæрыл нæ зæронд бур голлаг æрæппæрстон, мæхи дзы æрбатыхтон æмæ цæхæрдоныл сусæгæй уæ рудзынгмæ мæхи байстон. Мидæмæ бакастæн æмæ фæдтон... Охх, лæппу, ныр дæ кары сывæллонæн уыдæттæ куыд дзурон...

Дофка банцад, йæ цъæх цæстыты каст æрлæмæгъ. Æвиппайды загъта:

— Цæй, æз цæуон, зонын æй, ме 'рбацыдимæ фыдбылыз æрбацыди, — æмæ фæраст дуармæ.

— Фæлæуу,— йæ фæстæ радзырдта Бон. — Дофка! Æз сывæллон нал дæн!

Дофка фæстæмæ раздæхт, Бонмæ афтæ хæстæг бацыд, æмæ йын уый хъуыста йæ улæфтимæ йæ риуы хæр-хæр, Сыгъзары хæр-хæры хуызæн, фæлæ дзæвгар мынæгдæр æмæ фæлмæндæр. «Рынчын у»,— ахъуыды кодта Бон, æмæ йын фæтæригъæд кодта, æрмæст йæ цæстытыл та ауад мæлæг рынчын сылгоймаг нарæг сынтæджы. Æмæ Дофкайæн нæ, фæлæ Сыгъзарæн кæй тæригъæд кæны, уый дæр æм нæ бахъардта. Уыцы тæригъæд фестæди, æрдæбон иучысыл кæмæй фервæзт, уыцы уæззау зæрæдарыст; йæ цæстæнгас агъуысты къуымтыл ахаста, цыма нырма ныртæккæ райхъал æмæ, кæм ис, уый дзæбæх нæма æмбары. Дофка йæ цуры куы нæ уыдаид, уæд хъæрæй ныхтхъæрзыдтаид Сыгъзары

хуызæн, фæлæ ныр йæ былтæ кæрæдзимæ æнгом ныхъывта, ныхъывта йæ зæрдæйы ногæй фæзынæг уæззау рыст йæ мидхъаруйæ, раст цыма æгъатыр лæг, йæ туг кæмæн фæкæлы, ахæм цæф цъиуы йæ тых-йæ бонæй йæ тымбылкъухы æлхъивы, афтæ.

Дофка дæр ын, æвæццæгæн, йæ уавæр бамбæрста, хорзау нал уыди, цы кæна, уый нæ зыдта, æмæ уыцы зын фадаты йæ цæсгомæ æнцъылдтæ фæфылдæр сты, йæ тæригъæддаг кæуындзаст хуыз ноджы тæригъæддагдæрæй разынд. Бон фæтарсти, куы нырдиаг кæна, зæгъгæ. Йæ бон куыд уыди, афтæ йæхи æрсабыр кодта, стæй загъта:

— Дофка, бахатыр кæн... Æгæр бирæ дæ лæууын кæнын... Дæ хæбизджын тынг хæрзад уыди...

— Æмбарын дæ, лæппу... Мæнæй бафæлладтæ æмæ мæ тæргæ кæныс.

— Нæ, цæмæн афтæ зæгъыс? — Бон фестæлфыд, Дофка йын йæ хъуыды хуымæтæг дзырдтæй кæй загъта, уымæй. Цы ма ракодтаид, уый йæ сæр дзæбæх нæ ахста, æмæ йын æнæрхъуыдыйæ бандон йæ цуры æрæвæрдта. — Гъа, мæнæ афтæ сбад.

— Уыцы фыдæхсæв уæ рудзынгыл мидæмæ мах цæхæрадоннырдыгæй чи бырыди, уыцы сау æндæргæн йæ уæлæдарæсæй дон куыд сæх-сæх кодта, уый ныр дæр хъусын. Тынг хæстæг æм бацыдтæн, иуахæмы фæнд дæр акодтон, фæхæцон ыл æмæ йæ бынмæ æрæппарон, зæгъгæ. Арæхдзауы бирæ уарзтон... Авдфырты мын уыди æмæ сегасы дæр баныгæдтон... Æмæ йæ уыдонны бæрц уарзтон. Дыууæ хистæрæн сывæллæттæ баззади — хистæрæн æртæ фырты æмæ чызг, кæстæрæн — дыууæ чызджы. Хистæр чындз хæрзуд адæймаг у, йæ сæрыхицауы йæ зæрдæйæ нæ аппæрста йæ мæлæты фæстæ, æмæ мемæ цæргæ баззади сывæллæттимæ. — Дофкайы цæсгом æвиппайды срухс. — Мæ чысыл хуртæ... Кæстæр чындз та уайтагъд йæхицæн лæг ссардта, йæ дыууæ æнахъом сабийы мæнæн фæуагъта æмæ Сындзыхъæумæ ныффардæг иу къуприйы фæдыл.

Дофка ныхъхъус, сагъæсты аныгъуылд, йæ чысыл цæстыты æрттывд бынтон æрмынæг.

— Ныр уыдæттæ дæуæн цæмæн дзурын? — æрæджиау йæхи хъæрæй бафарста. — Мæгъа... Адæймаг искæимæ куы нæ дзура, уæд ын цæрæн нæй.

— Чи уыди? — бафарста Бон.

— Чи? — йæ сагъæстæй нæма æрчыцыдта Дофка.

— Нæ рудзынгыл чи балæст?

— Зоныс æй.

— Зонын æй,— Бон мæсты каст бакодта Дофкамæ, цыма, сæ рудзынгыл кæддæр чидæр мидæмæ кæй бабырыд, уымæй йæ аххосджын кæны.

— Зоныс æй, зоныс,— йæ сæр гуызаввæ тылд бакодта зæронд сывæллон. — Фæлæ, ды цы нæ зоныс, уый та дын мæнæй фæстæмæ ничи радзурдзæн а дунейыл. Æрмæст мын дзырд радт, цы дын зæгъон, уый кæй фæрох кæндзынæ!

— Дзырд дын дæттын.

— Нæ, нæ, мæ хур, сомы бакæ!

— Цæмæй дын басомы кæнон?

— Дæ фыды ног ингæнæй, йæ уæлæ чи нæма бахус, уыцы нæфæтчиаг сыджытæй.

Бон джихæй касти Дофкамæ, йæ дзых бахæлиу.

— Куы нæ мын басомы кæнай, уæд дын ницы зæгъдзынæн.

Бон та йæхиуыл банкъардта зæронд усы цъæх цæстæнгасы цыргъ.

— Цæй, уæдæ,— загъта Дофка. — Æз фæцæуын.

— Фæлæуу,— тарстхуызæй сдзырдта Бон. — Æнæ басомыгæнгæйæ мыл не 'ууæндыс?

— Бæргæ дыл æууæндын... — Зæронд усы æнцъылдтæ цæсгом та кæуындзаст хуыз райста, фæлæ йæ цæстытæ æгæр карз æрттывтой, æмæ уый цыдæр тас уагъта Боны уды.

— Сомы дын кæнын...

— Хуымæтæджы сомы нæ! — лæгъстæгæнæгау райдыдта Дофка. — Æз дын цы дзурон, уый дзур мæ фæдыл... Сомы дын кæнын, Дофка...

— ...сомы дын кæнын, Дофка...

— ...мæ фыды ингæнæй, чи нæма йыл бахус, уыцы сыджытæй...

— ...мæ фыды ингæнæй, чи нæма йыл бахус, уыцы сыджытæй...

— ...æз дæ абон цы фехъусон, уый кæй никæмæн ской кæндзынæн...

— ...æз дæ абон кæй фехъусон, уый кæй никæмæн ской кæндзынын...

— Гъе, афтæ,— арф ныууæфыди Дофка. Тæрсгæ кæнын... Мæхицæн нæ тæрсын... Мæ сывæллæттæн тæрсын. Уымæн æмæ

мæм уыцы æхсæв бавзыста... Искæмæн, дам, радзырдтай ацы хабар, уæд дæхи мардыл нымай. Æмæ мын мæ хæдзарыдзаг сывæллæттæ чи хæсдзæни, фосмæ чи зилдзæн, нæ чындз дæр рынчындонæй æддæмæ куы нæ цæуы, уæд...

Дофка йæ тæнæг былтæ кæрæдзимæ ныхъывта æмæ иу уысм афтæмæй лæууыди. Стæй та райдыдта:

— Уæ рудзынгæй мидæмæ уыцы сæфты 'хсæв чи бырыди, уый дæхæдæг дæр зоныс... Гæлæу... Уæ, Хуыцау, мацы мын кæн, сомы йын бакодтон, кæй йæ не схъар кæндзынæн. Æмæ, бæргæ, ме 'ууæнк нæ бахæрин, мæ сомы нæ фехалин, фæлæ, уыцы æнамонд æхсæв цытæ æрцыди, уыдон æгæр диссаг сты, мæ зæрдæйы арфдæр къуымы сæ æмбæхстæй дарын мæ бон нал у, мæ сæр мын фæйнæрдæм тонынц. Æмæ сæ дæуæй уæлдай кæмæн радзурон, ахæм адæймаг та а дунейыл æз никæй зонын... Гæлæу мидæмæ куы лæсти, уæд æз йæ хæд фæстæ бæласы аууон слæууыдтæн. Сыгъзар ын æххуыс кодта, йæ 'фцæгготæй йæ мидæмæ ласта. Ныхасгонд уыдысты æви нæ, уый нæ зонын. Фæлæ йыл дæ фыдыус куыд аудыдта, куыд æй рæвдыдта, уымæ гæстæ та афтæ ахъуыды гæнæн дæр уыди... Цырагъ ахуыссын кодтой, æз дæр нæхимæ цæуинаг уыдтæн, фæлæ уыцы диссæгтæй зæрддзæфы хуызæн фæдæн, æмæ мæ бон сызмæлын нæ уыди. Ныр мæ их та æнæхатырæй хойы, бæласыл дæр йæ сыфтæртæ æмæ лыстæг къалиутæй ницыуал аздад, æркалдта сæ, цыма сæ исчи цыргъ кардæй æрæхсæста, афтæ. Хорз, æмæ мæ бур голлаг бæзджын уыди, æмæ мæ бахъ-ахъхъæдта, æндæр кæйдæр рудзгуыты бын æмбисæхсæв æгады мард нæ кодтон?

Дофка фенцади. Йæ цæстыты æдзынæг кастæй хуынкъ кодта Боны.

— Иу уысмы фæстæ,— ногæй райдыдта зæронд ус,— ме 'муд куы æрцыдтæн, уæд нæхимæ рацæйцыдтæн, уарын дæр фæсабырдæр. Фæлæ уыцы рæстæг уæ гом рудзынгæй æддæмæ рацæйхызти Гæлæу. Йæ къæхтæ зæхмæ нæма æрхæццæ сты, афтæ райхъуыст йæ æбуалгъ æрдиаг: «Æллæх, амардта мæ! Цъаммар гадзда сыл мæ амардта!»! Зæхмæ æрхауди, ратул-батул кæны. Цы акодтаин, уый нæ зыдтон, хæстæг бацæуын æм нæ уæндыдтæн, æмæ, уый цъыфы куыд ратул-батул кодта, афтæ æз дæр мæ мидбынаты зылдтæн, цоппай кодтон. Уалынмæ цырагъ ссыгъди, æмæ рудзынгæй æддæмæ йæ сæр радардта дæ

фыдыус. Уыцы аномонд æхсæв уый цæсгом цырагъты рухсмæ куыд рæсугъд уыди, ахæм рæсугъд уый размæ дæр, уый фæстæ дæр нæ федтон. Йæ диссаг та уый уыди, æмæ йæ мидбылты фæлмаен кæй худти. Гæлæумæ бынмæ æркаст æмæ йæм дзуры: «Нæ фыццаг æхсæвы хуызæн æхсæв ма искуы æрцæудзæн, уый æнхъæл нæ уыдтæн. Хъуыды-ма йæ кæныс: уæддæр арв æмæ зæхх кæрæдзи афтæ хостой, их дæр ахæм карз æмæ ставд уыди. Дæ фæсонты сагъд кард у Арæхдзауы цуанон кард, куыд цыргъ у, уый æгайтма бавзæрстай. Алцæуыл дæр фидын хъæуы, мæ рагон уарзон, дæ хæдзарæй дæр, колхозæй дæр дыууæ гагайы лæвары номæн куы нукуы никæмæн радтай æнæ 'хцайæ, уæд адæймагæн йæ царды тавс, йæ хъæлдзæг зæрдæйыуаг, йæ бæллицтæ æмæ фæндæттæ дæхицæн хъазынаен æмæ хын-джылæгæн лæвар цæмæн хъуамæ байсай? Цæмæн мын байстай мæ хъæбулы, мæ уды уидаджы? Æнæзæнæг мæ цæмæн фæкод-тай? Гъе, гъе уыдæттæн æмæ бирæ æндæр цæмæндæрты сæ мызд фидыны рæстæг æрцыди. Мæ мызд — Арæхдзауы цыргъ карды цæф. Уый у Арæхдзауы мызд дæр, йе 'мбал уæвгæйæ йын йæ усмæ кæй æрбахъуызыдтæ, уый хыгъдмæ». «Æ, цъаммар гæдз-дза! — зæгъгæ йæм дзуры Гæлæу хъæрзгæйæ. — Джыртмæ цæуæг хъуджы богъ хъæуы, дæ лæг та богъ нæу. Стæй мæ кæд маринаг уыдтæ, уæд ма мæ быны цæмæн æрхуыссыдтæ?» «Дæ быны уымæн æрхуыссыдтæн, — дзуры йæм дæ фыдыус, — æмæ ацы 'хсæв уыцы 'хсæвы хуызæн кæй уыди. Дæ быны уымæн æрхуыссыдтæн, цæмæй, æхсæрдæсæздзыд чызгæй дæу цы уарзтæй уарзтон, уый ме 'цæг уарзон Арæхдзауы карды цыргъимæ баиу кæнон. Æз дæр йæ мызд фидын Арæхдзауæн — йæ сау гуырысхойæ йæ цард йæхицæн кæй сæнад кодта, уый мызд. Мæхи дæр æнæхай нæ фæкодтон, ма тæрс, мæхицæн дæр мызд фидын — райсом дæ ам мæ рудзынджы бын мардæй куы ссарой, уæд мæ ном æнæхъæн Дыгуры фидисæн баззайдзæн, мæхи та мын Сыбыры узал къæйтыл сæмбæлын кæндзысты. Хуыздæр мызд мæ нæ хъæуы! Æндæр гæнæн нæй, мæ рагон уарзон, хæстæ фидын хъæуы!» — зæгъгæ, рудзынг æнгом бахгæдта дæ фыды-ус, цырагъ дæр ахуыссын кодта. Гæлæумæ бацæуон, зæгъгæ, куыд загътон, афтæ йæхæдæг нæтгæ æмæ хъæрзгæ тыххæйты сыстади æмæ, расыджы хуызæн цудтытæгæнгæ, манырдæм æрбацæйцыд. Æз цæхæрадоны бæлæсты аууæтты нæхимæ фæцæйхъуызыдтæн, фæлæ мæ хæд фæстæ райхъуыст Гæлæуы

хъалæс: «Кæцы дæ? А-а, Дофка куы дæ! Æ, хингәнæг, фæкастæ æмæ нæм фæхъуыстай! Хуыцау дæ уæлæмæ хуымæтæджы не суагъта!» Ныр йæхæдæг та куы иуырдаæм, куы иннæрдæм акъул ваййы. Æз æм бауадтæн, йæ дæларм фæмидæг дæн, йæ астæуыл ын фидар æрхæцыдтæн. «Фидар фæлæуу! — зæгъгæ йæм дзурын. — Цом». «Кæдæм?» «Махмæ». Гæлæу ныууынаæргъыдта, йæхи мæ ратоньнмæ хъавыд, фæлæ йæ бон не сси. «Кæс-ма амæ,— худæгау бакодта,— асæй — уылынг, тыхæй — богал. Хъус-ма, хингәнæг,— фæхъæр мыл кодта, — æз сыхамæ куы бацæуон, уæд сывæллæттæ та цы зæгъдзысты? Хур нæма скæсдзæн, афтæ мын мæ хабар хъæуыл ныппырх кæндзысты. Ууыл ахъуыды кодтай? Уæвгæ дæ сæр карчы сæрæй къаддæр у æмæ дзы цанæбæрæг зонд ис!» «Уæдæ дæ афтæмæй дæр ам куыд уадзон?» Гæлæу сагъæсыл фæци, ныр йæхæдæг та тагъд-тагъд уæфы æмæ хъæрзы, æз дæр ыл фидар хæцын, фæлæ мын куы иуырдаæм фæкъул ваййы, куы иннæрдæм. Стæй афтæ зæгъы: «Бакæн мæ уæхимæ, æрмæст хæдзармæ — нæ. Скъæтмæ. Уе скъæт дыууæ хатæнæй конд у?» «О», — зæгъын. «Уæдæ мын иу хатæн суæгъд кæн.» «Æмæ,— зæгъын,— нæ хъуг ногзæд у, йæ род...» «Æ, цъаммар, æргæвдинаг хингәнæг!» Гæлæу йæхи ратъдта мæнæй æмæ размæ бахауд. Æз ын æххуыс кодтон, афтæмæй йæ къæхтыл тыххæйты слæууыд ногæй. «Кæс-ма ацы кæлæнгәнæгмæ,— нæтгæйæ дзуры. — Лæг мæлгæ кæны, ай та йе 'хсыры цъырттыл мæт кæны!» «Нæ кæнын, нæ кæнын! — зæгъгæ йæм лæгъзæй дзурын. — Æнæрхъуыды ныхас загътон, æмæ мын бахатыр кæн». «Уæдæ хъус. Кæвдæсы мын хуыссæн скæн. Мæ цæф мын дзæбæх кæндзынæ. Кæд фервæзин... Дæ хинтæ æмæ кæрдæгæй хостæ бирæтæн куы фæахъаз сты. Куы мæ фервæзын кæнай, уæд, дæхи дзыхæй цыдæриддæр бацагурай, уый дын уыдзæн. Дæ сывæллæттæ сидзæр нал уыдзысты. Фæлæ, ацы æхсæвы хабар искамæн куы радзурай, уæд дæ гуырай райгæ у! Маргæ дæ кæндзынæн. Хуымæтæджы мард нæ! Фыццаг дын де 'взаг ахауын кæндзынæн. Бамбæрстай? Дæ чынз кæм и? «Уый, зæгъын, ныр æртыккаг къуыри Цыколайы рынчындоны сæйы, йæ ахсæны йын цыдæр фыдниз ссардтой». «Рак?» «О, зæгъын, рак, рак». «Уый хорз, тагъд нæ раздæхдзæн, чи зоны, 'здæхгæ дæр мауал ракаæна», — бацин кодта Гæлæу.

Тыхамæлттæй Гæлæуы нæхимæ æрбакодтон, скъæтмæ бацæуаны йæ нал баурæдтон, размæ мын бахауд, æмæ мæ æнæфсарм

ныхæстæй æлгыста. Æз æй фæстæмæ йæ къæхтыл слæууын кодтон, нæ род æмæ дыууæ уæрыччы кæм дардтон, уыцы хатæнмæ йæ бакодтон. Гæлæуы къуымы сбадын кодтон. Мæхæдæг род æмæ уæрыччытæ сæ мадæлтæм иннæ хатæнмæ бауагътон, сусæгæй хæдзармæ бацыдтæн — хорз, æмæ сывæллæттæй ничи райхъал. Фæтæген цырагъ ссыгътон, хъæццул, тæнæггомау гобан, баз, стæй нæ лæджы рагон кæрц райстон æмæ фæстæмæ скъæтмæ æрбаздæхтæн. Кæвдæсы йын уат бакодтон, схæцыдтæн ыл, æрхуыссын æй кæнон, зæгъгæ, æмæ цырагъы рухсæмæ фæдтон... Ныр дæр мæ зæрдæ баризы, цы фæдтон, уый мæ цæстытыл куы ауайы, уæд. Йæ дыууæ уæны астæу сагъд уыди хъамайы йас стыр кард... Уый дын мæ дзуринаг... Дæ сомы дæ зæрдæйыл дар, дæ хорз фыды ингæныл чи нæма бахус, уый дын макууал бахус уæд... Алыхуызон кæрдæджыты хостæй дзæбæх кодтон Гæлæуы. Дыууæ къуырийы фæстæ хъæубæстыл айхъуыст хабар, Гæлæу, дам, горæты уыди, æмæ йæ хулигантæ кардæй барæхуыстой... Гъе, афтæтæ.

Дофка та фæхъус. Йæ цæстыты цъæх æрттывд афтæ карз æмæ æдзынæг уыди, æмæ Боны сæрыхъуынтæ бадыз-дыз кодтой.

— Мæ сывæллæтты мын ма бабын кæн! — æвиппайды чысыл зæронд усы цæсгом ахæм тæригъæддаг хуызæй разынди, æмæ Боны зæрдæ ноджы тыхджындæр æбарæг тас ныццавта. — Цы дын радзырдтон, уый демæ ингæнмæ ахæсс! Дæ фыды ингæны сиджыт та дын макуы бахус уæд! Зонын æй, иуахæмы йæ де 'мбæлттæй искæмæн æнæрадзургæ нæ фæуыдзынæ! Æмæ мын мæ лыггæнинаг æвзаг Гæлæу лыг кæндзæни, йæ фæсонты йын дæ фыдыус цы кард ныссагъта, уыцы стыр кардæй! Мæ сидзæртæ цы фæуыдзысты?!

Æвиппайды Дофка ахæм цъæхахст ныккодта, æмæ Бон зæрддзæфау фæци. Зæронд ус пълмæ æрхаудта, фыццаг йæ гуыр куыддæр æрбатымбылтæ, стæй, æваст йæ хурх кæмæн ахуын кæнынц, ахæм каркау йæхи зæххыл хойын райдыдта, йæ дзыхæй та калди фынк. Бон, цы кодтаид, уымæн ницы зыдта, йæ бон нæдæр фезмæлын уыди, нæ исты зæгъын.

Чидæр къæсæрæй æрбагæпп кодта æмæ йæм сдзырдта:

— Тагъд уидыг!

Фæлæ Бон цавддурау лæууыди йæ бынаты.

— Дæумæ дзурын, Бон, тагъд уидыг!

Бон скъаппы дуар фегом кодта, уидыг райста, чи йæм дзырдта,

уымæ йæ радта. Нырма ныр федта, Дофкайы к'уыхтыл чи хæцыди, уый сæ сыхæгты бадæг чызг, фосы дохтыр Дзерассæ кæй у. Уый йæ дзыппæй йæ к'уухмæрзæн фелвæста, уидыджы хъæдыл æй æрбатыгъта æмæ йæ Дофкайы дæндæгты æхсæн тыхтыст ныккодта.

— Мауал тæрс, ныр ын ницыуал уыдзæн, — Дзерассæ скасти Бонмæ. — Суртæгæнджытæ арæх сæ дæндæгты æлхъывдæй се 'взæгтæ ахауын кæнынц. Уæ рæзты фæцæйцыдтæн æмæ, Дофкайы цъæхахст куы айхъуыстон, уæд æй уайтагъд бамбæрстон — йæ низ та йæ æрцахста. Фæстаг азты райдыдта суртæ кæнын. Æмæ уыцы æнамонд низæн та хос нæй. Мыййаг дын Гæлæуы кой кодта? — Дзерассæ та хæрдмæ скасти Бонмæ.

— Нæ... Ницы... — йæ сæр æруагъта Бон.

— Фæстаг рæстæг Гæлæуы кой арæх кæны... Æппæлы дзы, мæ сидзæртæн, дам, мын алы аз дæр дзулладжы урс ссады голлаг æмæ стурæ к'уабаз æрбарвиты. Фæлæ адæм афтæ дзурынц, Гæлæуы кой кæнын, дам, куы райдайы, уæд мæнæ ныр куыд басур, афтæ басур вæййы, йæ комы фынк фæкæлы. Мæхæдæг дæр æй к'борд хатты афтæмæй фæдтон. Гæлæу æмæ йæ низы 'хсæн цы бастдзинад ис — мæгъа... Уæвгæ ацы низ цы у, уый ничима сбæлвырд кодта, йæ равзæрды аххоссæгтæ йын стыр ахуыргæндтæ дæр нæ зонынц.

Дофка уыцы тымбылтæй йæхи хоста п'ололы, йæ дзыхæй зынди цайцымæн уидыг к'уухмæрзæны тыхтæй. Куы не 'нцади йæ к'уабæзтæ тилынай, уæд Дзерассæ йæ зонгуытыл æрбадти, йæ уæхсчытæ йын йе стыр уæззау к'уухтæй (Дофкайы цур уæйыджы хуызæн зынди) п'оломæ тынг ныхъывта, йæ уæраджы сæрæй йын йæ риуыл æрæнцади, йæхæдæг Бонмæ дзуры:

— Бон, ды та йын йæ к'уæхтыл хæц, змæлын æй ма уадз, йæхи бынтон ныппырх кодта.

Бон ын йæ к'уæхтæм куыд фæцæйæвнæлдта, афтæ Дофка йæ гæндзæхтæ цæгъдынæй банцад, йæ лыстæг цæстытæ байгом кодта æмæ æрра каст кодта Бонмæ.

— Кæм дæн? — æрæджиау бафарста æмæ рабадт, стæй сыстад. — Кæм дæн?

— Мæнæ нæ сыхæгтæм стæм, Дофка, æви Боны нал зоныс? — загъта Дзерассæ.

Дофка йæ сæр æруагъта æмæ сабыргай рацæйцыд дуарырдаæм, фæлæ, тарвазмæ нæма бахæццæ, афтæ æрлæууыд, фæстæмæ

ракаст, агъуысты къуымтыл йæ цæст ахаста æмæ, йæ цæсгом цы æнцъылдтæ уыди, уымæй та ноджы тынгдæр фенцъылдтæ, йæ былтæ æддæмæ ракъуыпп сты, афтæмæй йæ фындзæй хъæрæй ссымыстытæ кодта:

— Цыдæр бамбыдис... Æмбыд смаг уæ фындзтæ нæ ахсынц? Æвæццæгæн, искуы аууон ран къуымы уыры ныххæдмæл, йе та мыст...

— Ницы смаг цæуы, Дофка, уый дæумæ афтæ кæсы.

— Дзерассæ куы дæ... Цæуы, мæ хур, цæуы, карз смаг мын мæ фындзы хъæлтæ цæвы. Бацагурын хъæуы, кæцæй цæуы, уыцы бынат. Бон, ам пъолы хуынчъытæ нукуы ис?

— Нæ,— йæ сæр батылдта Бон.

— Мæнæ диссаг! — Йæ фæлурс æнцъылдтæ уадултыл йæ чысыл армытæппæнтæ авæрдта Дофка. — Уæдæ мæныл мæ сæр зилы? Смаг, æмбыд смагæй мæ бон сулæфын куы нал у! — Дофка йæ рахиз къухы хистæр æнгуылдз æмæ амонæн æнгуылдзæй йæ тæнæг фындзы кæрон ныхъывта, йæхæдæг бацыди уазалгæнæнмæ, байгом æй кодта. Уазалгæнæнæй ракалд æмбийæг дзидзайы смаг — дзаг уыди дзæбидыры фыдæй.

— Нæ уын зæгъын! — бацин кодта Дофка. Цыма йыл цалдæр минуты размæ æппындæр ницы æрцыд, уыйау йæ чемы абадт. — Æвгъауаг фæрзиу дзæгъæлы æмбийы, æмæ уый Хуыцауæй дæр тæригъæд у...

— Ныртæккæ йæ ракалдзынæн,— загъта Бон.

— Уый та дын цы ныхас у? Куыд калыс цæттæ фæллоу? — Дофкайы лыстæг цæстытæ фæлакъон сты, йæ басуры размæ куыд цыргъ цъæх æрттывд кодтой, уый бынтон æрмынæг. — Дæхимæ уыйбæрц тæригъæд цæмæн иссы, дæ фыд сæрсæфæны тигътыл йæ уд йæ къухы даргæ адон тыххæй фæхатти, ды та сæ æппаргæ кæныс?

— Уæдæ сын цы кæна? — йæ бæсты дзуапп радта Дзерассæ. — Дæхæдæг куы зæгъыс, бамбыдысты, зæгъгæ.

— Мæхи бар сæ уадзут,— Дофка та басмыста уазалгæнæнмæ. — Æмбыд нæма сты. Смаг скодтой, фæлæ уымæн хос ис. Уазал доны сæ ныхсдзынæн, стæй сыл цæхх байзæрддзынæн. Уый фæстæ тохынамæ — фæздæгмæ... Замманайы хус дзидза басгуыхдзæн, комыдæттæ йæм уайдзысты, фыцын дæр æй нæ хъæудзæн. Куыд дæ фæнды, Бон, нæхимæ сæ хæссон?

— Дæу куыд фæнды, афтæ... Мæн фыхæй дæр, хомæй дæр нæ хъæуынц.

— Нæ, афтæ та нæ! — йæ къухтæ батылдта Дофка. — Æз сæ æрмæст бакой кæндзынæн, æндæр искай фæллоийæ мæ сывæлæтты хæссон, уый мæ сæрмæ не 'рхæсдзынæн.

— Дофка, ныр цытæ фæдзурыс? — сбустæ йыл кодта Дзёрассæ. — Исчи дæ аххосджын кæны, кæйдæр фæллоий хæрыс, зæгъгæ? Бон иунæгæй айбæрц дзидзатæн цы акæна, уæдæ?

— Хус фыд сæфгæ нæ кæны. Йæ зæрдæ куыд агура, афтæ йын дзы хæринаг кæндзынæн. Сæ дыууæ хъугæй кæй дуцын, уыцы æхсырæй та хæндыджы цыхт кæнын, дæ зæрдæ мацæмæ дзурад, Бон.

— Цæй, æз фæцæуын, афонмæ мæ агурынц, — загъта Дзёрассæ æмæ ацыди.

— Дофка, — загъта Бон, — æз Мæцутæмæ цæуын, экзаментæ нæм уыздæн æмæ тагъд нал æрбацæудзынæн. Дзидзайæн дæр, цыхтытæн дæр цы кæныс, уый сын кæн, æз сæм кæстæ дæр нæ бакæндзынæн.

— Афтæ цæмæн дзурыс, мæ хур? — Дофкайы цæсгом та уарын боны хуызæн нынкъард. — Уæдæ цæмæй цæрдзынæ?

— Интернаты хæрæндон ис.

Дофка ницыуал загъта, ацыди, стæй иу-цалдæр минуты фæстæ фæзынди дыууæ стыр ведраимæ. Уазалгæнæн байгом кодта, дзидзатæ ведратæм ныккалдта. Куы ацыди, уæд Бон фæндон сулæфыди — æппынфæстаг иунæгæй баззад. Фæстæмæ иннæ уатмæ йæ сынтæгмæ баздæхт æмæ йыл йæхи куыддæр æруагъта, афтæ афынæй. Цас фæхуыссыди — Хуыцау йæ зонæг. Куы райхъал, уæд уат уыди талынг.

Æвиппайды йæ хъустыл цыдæр æнахуыр уынæр ауади, афтæ йæм фæкасти, цыма цæлгæнæны чидæр цыдæр архайы. Цы уыди, уымæй хъус фестæди. Цæлгæнæнæй кæйдæр тыхурæд худын райхъуысти. Стæй хæдзар æнæхъæнæй дæр сусу-бусу фестæд. Бон ноджы тынгдæр ныхъхъуыста, фæлæ иунæг бæлвырд дзырд дæр нæ ахста. Сынтæгæй рагæпп кодта æмæ тæрсгæ-ризгæ цæлгæнæны дуармæ бацыдис. Хъуызгæ бакаст къæсæрæй мидæмæ æмæ федта стыр диссаг: Арæхдзау æмæ Сыгъзæр фынджы уæлхъус бадтысты кæрæдзи комкоммæ, сæ цуры, Дофка изæрмæ хæстæг цы дзидзатæ фæхаста, уыдон рæдзæгъдтæй лæууыдысты. Се 'мбыд смаг Боны фындзы хъæлтæ ныццафта, йæ зæрдæ схæццæ, кæртмæ рауади, каурæбын йæхи фæгуыбыр кодта, йе 'нгуылдзтæ йæ дзыхы арф ацафта, фæлæ уомын не

'сфæрæзта. Иучысыл ын фенцондæр. Рухсы цъыртт никуыцæй зынди, зæххыл бадти бæзджын уалдзыгон хæрæмигъ. Бон сæ рудзгуйтæм бакасти — уырдыгæй дæр рухс никæцæй калд, къахт цæстытау уыдысты сау. Фæстæмæ бацыди хæдзармæ, цæлгәнәнмæ та мидæмæ тæрвазы аууонæй бакасти, йæ зæрдæйы ныр тасæн йæ аууон дæр нал уыди, фæлæ уый хыгъд йæ дис фæтыхджындæр: цырагъ дзы куы нæ судзы, уæд рухс цæмæн у?

Арæхдзау фынгыл йæ дыууæхстоны топпы пистон хъен æрæвæрдта, йæ дзыппæй систа здыйæ конд хæрз тымбыл лыстæг фæрдгуйтæ.

— Сыгъзар, ацы фæрдгуйтæ дæуæн балхæдтон, дæуæн сæ ауæрстон, дзæбидыртæн æвгъау сты, — дзырдта Арæхдзау, фæрдгуйтæ фынгыл æвæрдта, тымбыл зиллак дзы куыд рауай, афтæ. — Фæлæ мæнæ ацы фæрдыг уыныс? — Арæхдзау астæуæй æвæрд стырдæр здымæ йе 'нгуылдзæй бацамыдта.

— Уынын æй, — бахудти Сыгъзар. — Цæстытæ мыл нæй, æви мæ мард æнхъæлыс?

— Уый зды нæу, уый сыгъдæг сызгъæрин у.

Æцæгæйдæр, Арæхдзау цы фæрдыгмæ амыдта, уый сызгъæрин фестад, сырх цæхæры къæрттау сæрттывтæ, йæ рухс уылæнтæ хæлиу кодта уаты.

— Ды алы хатт дæр афтæ кæныс, — сбустæ йыл кодта Сыгъзар. — Де зды нæмгуыты æхсæн сызгъæрины къæртт кæй æмбæхсыс, уый адæм рагæй зонынц, æз та йæ мæнæ ныр федтон... — Сыгъзар скуыдта.

— Æнæ кардæй мæ æргæвдыс! — нырдиаг кодта Арæхдзау дæр. — Æз æй æмбæхстæ нæ кодтон, фæлæ йæ дæуæн ауæрстон. Цас фылдæр рæстæг ыл цæуа, уыйас стырдæргæнгæ цæуы, æмæ, зæгъын, де styr фæрдгуйтæй куы фестырдыр уа, уæд дæм æй бавдисдзынæн.

— Уæдæ йæ Дофка мæнæй раздæр цæмæн федта?

— Дофка хингәнæг у, ныр мах ам кæй бадæм, уый дæр уыны, нæ ныхæстæ дæр нын хъусы.

— Уæдæ ацы здыйы нæмыг мæн у?

— Здыйы нæмыг нæу, сызгъæрины къæртт у! — æрбамæсты Арæхдзау. — Цæстытæ дыл нæй?

— Цæстытæ мыл ис, фæлæ сæ уынгæ нæ кæнын. Дæу дæр никуы федтон. Дæ лæппу Боны дæр никуы федтон. Фæлæ ацы зды... сызгъæрины та хорз уынын. Кæд æй мæнæн ауæрстай, уæд мын æй цæуылнæ дæттыс?

— Охх, не 'фсин, бæргæ дын æй радтин, фæлæ дзы хуынкъ нæй, æмæ йæ дæ фæрдгуыты æндахыл куыд бакæндзынæ?

— Æмæ йæ æз фæрдгын дарынмæ курын? — уайдзæфгæнагау загъта Сыгъзæр. — Æз уыцы кары нал дæн, æмæ фæрдгуытæ æмæ алы æрттиваг хъазæнтæ мæхиуыл æрцауындзон!

Сыгъзæр йæ дыууæ стыр риуы æхсæн йæ къух атыыста æмæ йæ ронæй сласта, Арæхдзауы цур хъенæй чи лæууыди, раст ахæм афтид пистон, фынгыл æй æрæвæрдта, уымæн дæр йæ ком хæрдмæ куыд уыдаид, афтæ.

— Мæнæ йæ ам ныппар,— афтид хæтæлы дзыхмæ амонгæйæ, загъта сылгоймаг.

— Уым нæ бацæудзæн, æфсин,— йæ сæр батылдта Арæхдзау. — Æгæр бирæ рæстæг ыл рацыд æмæ æгæр стыр сси.

— Бавзарæм æй, цымæ дзы нæ ныххауид,— фидарæй загъта Сыгъзæр.

Арæхдзау æнæбары здыйы тымбыл нæмгуыты астæуæй ссиста сызгъæрины стыр къæртт, æмæ йæ, Сыгъзæр йæ ронæй кæй фелвæста, уыцы хæтæлы хуылфмæ ныппарыныл ацархайдта, фæлæ йын куы нæ куымдта, уæд бацин кодта:

— Нæ дын зæгъын, æфсин, нæ дзы ныллæсдзæн! Уадз æмæ цæра ацы сызгъæрины къæртт мæ уды æмæ стырдæрæй-стырдæр кæна!

— Æмæ мæныл ахъуыды кодтай? Дæхи мæтæй уæлдай дæм никæй мæт ис... — Сыгъзæр та скуыдта.

— Гъомæ, уæдæ цы бакæнон? — стыхсти Арæхдзау. — Дæхæдæг æй уыныс, нæ цæуы пистоны хъæлæсы! Гæр, дæуæй зынаргъдæр мын куы ничи ис ацы зæххыл, уæд дын цыдæр згъæры мур æвгъау кæнын? Цæмæн мæ æфхæрыс? — Арæхдзау бустæхуызæй æдзынæг касти Сыгъзæрмæ.

— Уæдæ-ма йæ ардæм æри! — загъта Сыгъзæр. Цыма кæугæ æппындæр никуы кодта, афтæ йæ цæстыты уымæл æрбайсæфт, цыдæр сусфæндæй йын æнахуыр æрттывд скодтой, йæ цæсгомыл хъазыди хъæлдзæг, фæлæ фæлынд мидбылхудт.

Арæхдзау сызгъæрины къæртт йæ тымбылкъухы ныхъывта, æвæццæгæн æй раттынмæ нæ хъавыд, фæлæ йæм йæ ус афтæ æдзынæг æмæ лæгстæхуызæй касти, æмæ йæ бон «нæ» зæгъын нал баци, æнæбары йæм йæ къух бадаргъ кодта:

— Гъа, райс æй. Фæлæ, мæхимæ куы баззадаид, уæд хуыздæр уыди, бæргæ — бынтон стыр суыдаид.

— Ууыл ма тыхс,— хъæлдзæгæй загъта Сыгъзæр æмæ райста сызгъæрины къæртт Арæхдзауы къухæй. — Мæнæн ай дæр маæ фаг у. Адæймагæн бафсис нæй — дæхæдæг куы загътыс, фестырдæр уа, зæгъгæ. Æмæ куы фестырдæр уа, уæд дæ ноджы тынгæдæр фæнддзæн, цæмæй ноджы стырдæр суа. Æмæ кæрон никуы ссардзынæ дæ бæллицæн, сызгъæрины къæртт Уазайы цъуппы ас куы суа, уæддæр. Фæлæ, уый пистоны хуылфмæ куыддæр ныххауа здыйы бæсты, афтæ дæ хъынцъымæй фервæздзынæ, дæ цард æрсабыр уыдзæн, — афтæ дзургæйæ сылгоймаг архайдта сызгъæрины къæртт афтид хæтæлы хуылфмæ ныппарыныл, фæлæ йын нæ куымдта — æгæр чысыл ын уыд хæтæлы хъæлæс.

— Дæхи удхарæй дзæгъæлы марыс, æфсин,— рæвдаугæ хъæлæсæй йæм дзуры Арæхдзау. — Райсом Гæлæумæ фæдзурдзыстæ, æмæ йæ уый ныппардзæн хæтæлы хуылфмæ.

— Райсоммæ ма йæ цы уадзæм? — райхъуыст Гæлæуы фæсус хъæлæс.

Бон фестъæлфыд. Цæлгæнæны чысыл уаты къуымтыл йæ цæст ахаста, фæлæ дзы сæ зæронд скъапп æмæ пецай йеддæмæ ницы федта.

Уалынмæ дард кæцайдæр æрбазынд адæймаджы æндæрг, афтæ дардæй æмæ, чи уыди, уый цæст нæ ахста. Бонæн йæ тас фылдæр уыди, æви йæ дис, уый ничи сбарстайд. «Нæ уат къуындæг куы у, йæ къултæ дæр куы нæ фехæлдысты, уæд дзы афтæ дард куыд зыны адæймаг?»

Уæдмæ Гæлæу æрбахæстæг, Арæхдзау æмæ Сыгъзæр цы фынджы уæлхъус бадтысты æмæ æмбийæг дзидзатæ цæндтæ-кæлдтытæй кæуыл лæууыдысты, уымæ.

— Уæ бон хорз! — загъта Гæлæу. — Уæвгæ бон нал у.

— Æгас цу,— æмдзырд скодтой Сыгъзæр æмæ Арæхдзау, систадысты. Сæ цæсгæмттыл бæрæг уыди, æхсызгон сын кæй у уазæджы фæзынд.

— Ныр цæмæн систадыстут? — уайдзæфгæнæгау загъта Гæлæу æмæ йæ дыууæ къухы пакагонд æнгуылдзтæ тылдта, раст цыма фæндыры тæнтыл хъазы, уыйау, гъома сбадут, зæгъгæ. — Кæрæдзи рагæй нал федтам æви?

Арæхдзау æмæ Сыгъзæр райдзастæй лæууыдысты, æнхъæлмæ кастысты, цытджын уазæг кæд сбаддзæн, уымæ. Гæлæу фынджы тигъмæ æрбадти, йæ фæсонтæ Бонырдæм фесты. Йæ дыууæ

уæны астæу сагъд уыди, Бон сабийы бонтæй нырмæ кæй зыдта, уыцы стыр фыййаугард раст йæ фистоны уонг.

— Æри-ма сæ ардæм, Сыгъзæр, — пистон æмæ сызгъæрины къæртт йæхимæ æрбайста Гæлæу. — Æз æй тыхæй дæр ныттысдзынæн, æз «комынтæ» æмæ «нæкомынтæ» нæ зонын, цы ма бафæнды, уый цыфæнды амалæй дæр бакæнын — хинæй, фæлывдæй, тыхæй, гадзрахатæй — хъуыддаг аразын-мæ чи бæзза, уыцы мадзæлттæй иуыл дæр былысчыл нæ кæнын. — Гæлæу сызгъæрины къæртт пистоны дзыхыл æрæвæрдта, йæ рахиз къухы хистæр æнгуылдзы алгъæй йыл йæ тых-йæ бонæй бынмæ ныххæцыди, фæлæ кæм! Гæлæу фырмæстæй пистон йæхицæй иуварс акъуырда, æмæ уый Сыгъзæры размæ ба-тылд, сызгъæрины къæртт та Арæхдзауы цур зды нæмгуыты фæрдыгбыды астæу, фыццаг кæм уыди, уым смидæг.

— Æри-ма йæ ардæм, — Гæлæу йæ къух бадаргъ кодта Арæхдзаумæ. — Æз ын йæ тигътæ дæ цуанон кардæй, мæнæ ма дыууæ уæны астæу сагъд чи у, уымæй æркъуырдытæ кæнон, пистоны хъæлæсы йас ма дзы куыд аззайа.

Арæхдзау сызгъæрины къæртт систа, фæцæй йæ лæвæрдта Гæлæумæ, фæлæ йын Сыгъзæр йæ къух æркъуырда, æмæ сызгъæрины къæртт фæстæмæ йæ бынаты абадт.

— Æрра сдæ, лæг? Уыцы сызгъæрин мæнæн куы ауæрстай ныр æхсæрдæс азы, дæ уды тафсæй йæ куы сыстыр кодтай, уæд æй къахыртæ кæнын цæмæн уадзыс? Кæд æй дæ дыууæхстоны пистоны хуылфмæ æппарæм, уæд — æнæхъæнæй.

— Сыгъзæр, — загъта Гæлæу æмæ йæм йæ цæст фæныкъуылдта, Арæхдзау æй куыд нæ фена, афтæ. — Æнæхъæнæй йын пистоны хуылфмæ ныппарæн ницы хуызы ис. Фæлтау, æз куыд зæгъын, афтæ бакæнæм, æмæ нæ фæрæдидзынæ. Сызгъæрины къæртты тигътæй цы рахауа, уыдон дæр дæхи уыдзысты.

— Нæ, мæн ма амонд æнæхъæнæй æмæ æмхæцгæйæ хъæуы! — фидарæй загъта Сыгъзæр. — Къахырæй ма нæ хъæуы.

— Уæдæ уæд æнæ амондæй баззадта, — бахудти Гæлæу. — Зæгъын дын: сызгъæрин æгæр стыр у, сармадзаны снаряды хатæлы дæр нæ ныццаудзæни! Ацы сылтæ диссаг сты, сæ лæгты коммæ никæд кæсынц, æмæ сын гæрзын ехс дарын хъæуы. Цал хатты бацамыдтон нæ колхозы сылтæн: æндах судзины хуынчъы цæмæй бацæвай, уый тыххæй æндахæн йæ кæрон дæ сæтæй ауымæл кæн, стæй йæ де 'нгуылдзты æлгъты астæу алыстæг

кæн. Нæ, коммæ нæ кæсынц. Æндах уыцы пыхцылæй судзины хуынкъмæ саразынц, æмæ сæм афтæ фæкæсы, цыма æндах æцæгæйдæр судзины хуынчты бацæуы. Æмæ æмпъузын райдайынц афтид судзинæй. Арæхдзау, уæртæ дын дæ хæдоны галиу дзыпп дæр Сыгъзæр æнæндах судзинæй бахуыдта.

Арæхдзау æркасти йæ хæдоны галиу дзыппæ, бавнæлдта йæм, æмæ дзыпп æнæхъанæй дæр æрхауди фынгмæ, кæм уыди, уым та хæдоны цыппæрдигъон къæрттæй разынди йæ хъуынджын риу.

— Уæллæй, раст зæгъыс! — дисгæнгæ загъта Арæхдзау. — Ацы сылтыл æууæнк нæй.

— Нæлтыл та? — къæйных каст æм ныккодта Сыгъзæр. — Мæнæ мæ номыл дæ уды кæй дардтай, уыцы сызгъæрины къæртт дæр мын куы нæ дæттыс!

— Куыд дын æй нæ дæттын? — стыхсти Арæхдзау. — Нæ федтай: æртæйæ дæр ыл архайдтам, фæлæ мæ дыууæхстоны пистоны нæ цæуы.

— Бон ын исты амал кæндзæни, — загъта Сыгъзæр æмæ, æрдæбон Гæлæу кæцæй æрбацæйцыд, уыцы къуыммæ йæ цæстæнгас сарæзта.

Иу уысмы фæстæ та дардæй æрбазынди æндæрг. Куыд хæстæгдæр кодта фынджы уæлхъус бадджытæм, афтæ бæрæгæй-бæрæгдæр кодтой йæ гуыр æмæ йæ цæстомы кæндтытæ. Æмæ Бон базыдта йæхи. Фынджы уæлхъус куы æрлæууыди, уæд гуырысхогæнæн нал уыди, уый Бон йæхæдæг кæй у, ууыл. Иу Бон тарвазы аууонæй мидæмæ касти, иннæ Бон та йæ сæрæй фынгыл бадджытæн æркуывта æмæ загъта:

— Уе 'хсæв хорз, папæ æмæ мамæ...

Арæхдзау æй сдзурын нал бауагъта:

— Лæппу, ныр лæг дæ, дæхæдæг та дыгурон æгъдæуттæ нæма базыдтай! Фыццаг уал уазæгæн фæзæгъынц æгас цу.

— Бахатыр кæн, Гæлæу, — йæ цæсгом асырх фынджы уæлхъус лæууæг Бонæн, — Æгас цу, æмæ де 'хсæв хорз!

— Æгас цу ды дæр, Бон, — загъта Гæлæу, фестад йæ бынатæй, йæ къух ын райста.

— Ныр сывæллонæн цæмæн сыстадтæ? — уайдзæфгæнæгау ын загъта Арæхдзау.

— Диссаг дæ, Арæхдзау, диссаг! Æрдæбон дын лæг уыди, ныр та дын сывæллон фестади, — Гæлæу йæхи цыргъ ныхасыл

худæгæй бакъæцæл. Хъæрæй ныххудти Сыгъзæр дæр. Арæхдзау фыццаг йе 'рфгуытæ ныттар кодта, стæй фæстагмæ уыдоны худынмæ уый дæр худын райдыдта. Куы æрсабыр сты æртæйæ дæр, уæд Гæлæу йæ цæст Сыгъзæрмæ сусæгæй фæныкъуылдта:

— Бон нæ лæппуйы хуыздæр лымæн у, æмæ йæ нæ лæппуйы бæрц уарзын.

— Мах дæр Тары нæхи сывæллонау уарзæм,— загъта Арæхдзау, йæхæдæг та хæрдмæ скасти Бонмæ. — Лæппу, мæнæ ацы сызгъæрины къæртт, уæртæ дæ мады цуры чи лæууы, уыцы дыууæхстоны пистонмæ здыйы нæмыгау ныппарыныл бирæ фæцархайдтам, фæлæ нæ хъуыддагæй ницы уайы. Гъа-ма, ды бавзар, кæд дæ къухбавнæлд фæрæстмæ уайд.

Бон æнæдзургæйæ Сыгъзæры цурæй пистон райста, зды нæмгуыты астæуæй та сызгъæрины стыр къæртт систа æмæ йæ пистоны дзыхи ныппæрста. Фынгыл бадджытæ нымдзæгъд кодтой.

— Нæ уын загътон? — цин кодта Сыгъзæр,— Бонæй уæлдай ахæм стыр сызгъæрины къæртт пистоны нарæг дзыхи ныппарын никæй армы бафтдзæн а дунейыл. Ныр та сызгъæрин мæхи у, никæмæн уал æй ратдзынæн, уынгæ дæр æй ничиуал фæкæндзæн! — Сыгъзæр пистон батылдта æмæ дзы дзæгъ-дзæгъ райхъуыст. — Мæ уарзон лæджы лæвар! Арæхдзау ацы нæмыгæй мæн фехсдзæн æмæ йæ сызгъæрин къæртт мæ тæккæ зæрдæйы нынныхсдзæн æмæ уым æнустæм æрттывтæ калдзæн!

— Арæхдзау дæ иу æхст фæкодта, ныр та мæ рад у! — тызмæгæй загъта Гæлæу.

— Ды та куыд зæгъыс, Арæхдзау? — бафарста Сыгъзæр.

Арæхдзау фынджы бынæй раласта дыууæхстон топп, бавæрдта дзы, сызгъæрин кæм уыди, уыцы нæмыг.

— Цæв, Гæлæу,— æмæ топп бадаргъ кодта Гæлæумæ.

Гæлæу топпы дыууæ хæтæлы сбыцæу кодта Сыгъзæры риумæ, алхъывта мæнгвæдæг, фæлæ гæрах нæ фæцыди.

Сыгъзæр æмæ Арæхдзау худæгæй бакъæцæл сты.

— Гæлæу, сызгъæрин нæмыг фехсынаен дын Бырсæгæй барнай,— загъта Бон. — Сыгъзæры сызгъæрин нæмыгæй хъуамæ Бон йæхæдæг фехса.

— Ау, Бон ды дæхæдæг нæ дæ? — бадис кодта Арæхдзау.

— Мæхæдæг дæн. Фæлæ, уæртæ фæсдуар цы Бон лæууы, уымæй загъта Бырсæг.

— Гъомæ йæ мидæмæ рака! — загъта Сыгъзæр.
 — Цалынмæ Бырсæг æрбацауа, уæдмæ йын мидæмæ хонæн нæй, — æнкъардæй загъта фынджы уæлхъус лæууæг Бон.

— Мæн цауын хъæуы, — цыма æппындæр ницы æрцыди, уыйау загъта Гæлæу. — Арæхдзау, дæ кард дын æрбахастон.

— Кæм ис? — бафарста Арæхдзау.

— Мæнæ мæ дыууы уæны астау сагъдæй лæууы.

— Уадз уал æй, кæд ма дæ истæмæн хъæуы. Æз дæр ацы къуыри цуаны нæ цауын.

— Нал мæ хъæуы. Арфæ дын кæнын. Æрмæст æй сласын хъæуы. Бон, слас æй!

Боны халдих лæппу фæстæты бацыд Гæлæумæ, карды стыр фистоныл ныххæцыд дыууæ къухæй æмæ йыл йæ тых-йæ бонæй рахæцыд, фæлæ кард змæлгæ дæр нæ кодта.

— Нæ комы, — æфсармхуызæй загъта Бон æмæ фæстæмæ йæ бынаты слæууыди.

— Уæдæ та йæ фæстæмæ нæхимæ хæссон? — æрбамæсты Гæлæу. — Уæлгоммæ хуыссын мæ нæ уадзы!

— Дофка! — цыма стыр цинаг хабар йæ зæрдыл æрбалæууыд, уыйау фæхъæр кодта Сыгъзæр. — Дофкамæ фæдзурын хъæуы, уымæй уæлдай дын дæ фæсонтæй Арæхдзауы кард ничи сласдзæн!

— Фæдзурут æм! — бардзырд дæттæгау загъта Гæлæу.

— Дофка, о, До-о-офка!! — æмдзыхæй фидиуæджы хъæр кодтой Арæхдзау æмæ Сыгъзæр, æндæргтæ иу кæцæй фæзындысты, уыцы къуыммæ.

Бон тарвазмæ йæ сæры фахс нылхъывта æмæ æдзынæг кас-ти цæлгәнæны дард къуыммæ. Фæлæ дзы ничи зынди. Уæдмæ йæ хъустыл ауад нæхимæ дзабырты фæлмæн къахуынæр. Йæ рæзты æрбацæйцыд сывæллоны ас зæронд ус Дофка, йæ цæсгом — тындтытæ æмæ кæуындзаст, цыма ныртæккæ йе 'хсызгондæры мардæй æрбаздæхт. Цæлгәнæны къæсарыл мидæмæ куыд фæцæйхызт, афтæ Бонмæ сусæгæй сдзырдта:

— Мидæмæ бахиз, дæхи мауал æмбæхс, ам кæй дæ, уый зонинц.

Дофка комкоммæ æндзургæйæ бацыди Гæлæуы чъылдыммæ, карды фистоныл йæ иу къухæй фæхæцыди æмæ йæ æнцонæй фелвæста, йæхæдæг та тугæйдзаг кард Сыгъзæры цур æрæвæрдта, уый та йæ уыцы хæлдзæгхуызæй Арæхдзаумæ

бадардта, йæ фистоныл ын дыууæ æнгуылдзæй хæцгæйæ. Арæхдзау ын йæ иу къухæй йæ фæтæн комыл æрхæцыд, иннæмæй та йæ даудта, цыма йæ цыргъ кæны, афтæ.

— Ды мæ дуду кард дæ, — сывæллоны рæвдауæгау кардимæ ныхас кодта Арæхдзау, — мæ иунæг хъæбулы бæрц дæ уарзын, дæуæй цы дзæбидыртæ фергæвстон, уыдон ныр иу ран æрæмбырд кæн — иунæг колхозы дæр уыйас фос нæ уыздзæн.

Куыддæр дзæбидырты кой скодта, афтæ Гæлæуы фæсонтæй, кард сагъд кæм уыди, уыцы хъæдгомæй, туг æддæмæ ныццафта стыр æмæ тыхджын цыхцырæгæй, сæмбæлд, Бон йæхи кæй фæстæ æмбæхста, уыцы тарвазы сæркаг хъæдыл, уырдыгæй та цар пырх кодта, царæй та калди пъолмæ, æмæ уайтагъд, цæлгæнæны чи уыди, уыдонæн сæ фадхъултæм схæццæ. Бон тарвазæй иуварс агæпп кодта, фæлæ къæридоры дæр туг сæрсæргæнтæ раивылд, æрмæст кæм лæууыди, уыцы чысыл гæппæл ма сакъадахау сыгъдæгæй аздад туджы лæсæнты астæу. Цы акæна, уымæн ницы зыдта, фæлæ афтæмæй дæр кæдмæ лæууыдаид? Æвиппайды йын йæ зæрдæ сырхзынг æфсæйнагау асыгъта, йæ сæрыхъуынтæ арц кæмæй сбадтысты, ахæм хъуыды: «Мæ сæрызонд фæцыди, æрра кæнын райдыдтон, цыдæриддæр уынын, уый та у галлюцинаци!»

Пъолол кæйдæр уæззау цырыхъхъыты гуыпп-гуыпп райхъуыст, фæстæмæ фæкаст æмæ фæдта: Бырсæг туджы лæсæнты æрбалæгæрды, йæ къухы сырхæфсæддоны цъупп худ, йæ ныхы тæккæ астæу та æрттыфта сырх стъалы. Бон æдзынæг ныккасти уыцы стъалымæ, æмæ та йæ зæрдæ бауазал: уымæй дæр тагъди туджы лыстæг æртæхтæ.

— Мæ ныхыл мын контрреволюционертæ сырх стъалыйы ныв скарстой, — загъта Бырсæг. — Мæнæ-ма кæс. — Бырсæг йæ дзыппæй сласта, йæ ныхæй йын кæй слыг кодтой, уыцы цармы æмпылдтыты гæппæл, йæ кæрæттæ йын фæйнæрдæм айвæзта — уый дæр уыди фондзтигъон стъалы, æрмæст фæлурс: туг дзы нал уыди. — Цæй, мæ худ арф æркæнон мæ сæрыл, стъалы куыд нал зына, кæннод мæ рафæрс-бафæрс кæндзысты, кæм, цы, куыд æмæ æндæртæй хæрæджы дымджытæ. Æз та лыстфæрстытæ нæ уарзын.

Бырсæг йæ цъупхуд йæ сæрыл арф æрсагъта, æмæ, æцæгæйдæр, йæ ныхыл ын карды цыргъæй кæй скарстой, уыцы стъалы нал зынди, фæлæ кæм уыди, уыцы ранæй та худæй дæр туг хъардта.

— Дæхи хæдзары уазæджы лæуд цы кæныс? — Бырсæг бауайдзæф кодта Бонæн. — Цом мидæмæ!

— Куыд цæуон? — батыхсти Бон. — Мæ алыварс туг хъуымтæй куы лæууы...

— Ууыл ма тыхс,— загъта Бырсæг, — дæ къахистимæ дæ раз сыгъдæггæнгæ цæудзæнис, туг дæ ницы бахъыгдардзæн. Ёрмæст тагъд кæн, кæннот туджы хъуым смæсты уыдзæн, æмæ уæд мæн нал бафæрсдзæн — бакæлдзæн дыл æмæ дзы аныгъуылдзынæ.

Бон йæ иу къах систа, иу къахдзæф акæнон, цымæ Бырсæг раст дзуры, зæгъгæ, æмæ афтæмæй нындзыг йæ мидбынаты — йæ ныфс нæ хаста туджы лæсæны æрæфсæрынмæ.

— Тагъддæр,— зæгъгæ йæм дзуры Бырсæг,— мæнæ туджы хъуымтæ змæст уылæнтæй цæуын райдыдтой, уый нæ уыныс?

Бон алырдæмты акæстытæ кодта, æмæ йæм æцæгæйдæр афтæ фæкаст, цыма йæм туг лæбурын райдыдта, йæ къæхты бынмæ йæ уылæнтæ карздæрæй-карздæр æппарын райдыдта, йæ сæрыл та урс фынк сæр-сæргæнгæ æмæ фылдæрæй-фылдæргæнгæ цыди. «Цы уа, уый уæд»,— йæхицæн загъта Бон, æмæ йæ къах туджы хъуыммæ æруагъта. Уыцы фæдыл туг цыдæр æрбаци, агъуыст асыгъдæг. Бон цæлгæнæнмæ бакаст — уым дæр пьол уыди сыгъдæг, туджы хъæстæ дзы никуы зынди.

— Нæ дын загътон? — бустæхуызæй сдзырдта Бырсæг, йæхæдæг цæлгæнæнмæ бацыд. — Фæлæ ныры фæсивæд хистæртæм нал хъусынц. Цæй, мидæмæ æрбахиз, фæсдуар чынды лæуд кæдмæ кæндзынæ?

— Кæмæ дзурыс? — бафарста Гæлæу.

— Бонмæ,— дзуапп радта Бырсæг æмæ фæстæмæ ракаст. — Мæнæ фæсдуар лæууы æмæ уæм хъусы.

— Бон? — дисгæнгæ йæм бакаст Гæлæу. — Бырсæг, авд дæлзæххы бын дзынгатæ сынæр куы фæцæгъдынц, уæд уыдонны дæр куы феныс, уæд дыл ацы 'хсæв цы 'рцыди? Бон ныр иу сахаты бæрц нæ уæлхъус лæууы,— æмæ йе 'нгуылдзæй ацамыдта, йæ уæлхъус æнæдзургæйæ чи лæууыди, уыцы Бонмæ.

Бырсæг, Гæлæу ын кæмæ амыдта, фыццаг уымæ бакасти, стæй дуарырæм. Ницы сдзырдта, йæхицæн бандон райста æмæ Сыгъзæры фарсмæ æрбадт. Фынгыл кæлдтытæ дзидзатæм басмыста.

— Нæма бамбыдысты,— зæгъгæ, Дофкамæ бакаст. — Цæуылнæ сæ ахæссыс уæхимæ?

— Иу хаст сæ акодтон,— загъта кæуындзастæй Дофка.

— Æмæ иу хаст цы у? — бахъуыр-хъуыр кодта Бырсæг. — Хæдзармæ хæссынæй лæг фæллайгæ нæ кæны. Алы минут дæр сæ хæссын хъæуы. Мауал лæуу, дæ ведратæ æрбадав æмæ та сæ ахæсс. Дæ сидзæртæ тæригъæд сты. Ацы хæдзары цæрæг нал ис, Бон дæр ам цæрынмæ нал хъавы, æмæ дзы цы фæллоу ис, уый бæркад дæуæн дæттын...

Бырсæг йæ дзырд æххæст нæма фæци, афтæ Дофка феддæбыл, Бонмæ та фæскъæсæр кæуынхъæлæсæй сдзырдта:

— Бацу сæм, цæмæй æфсæрмы кæныс дæхи хæдзары?

Бон йæ бынатæй нæ фезмæлыд, хъуыста Дофкайы дзабырты фæлмæн сыр-сыр, раст цыма симгæ кæнынц. Цыдæр хуызы уыдта, чысыл зæронд ус цæхæрадæтты сæхимæ куыд дугъ кæны. Иу дыууæ-æртæ минуты фæстæ æрбаздæхт хæстулæфтгæнгæ абоны стыр ведратимæ. Боны рæзты та къæсæрæй мидæмæ куыд фæцæйхызт, афтæ сдзырдта:

— Бацу сæм хæстæгдæр, æнхъæлмæ дæм кæсынц.

Дофка йæ ведратæ дзидзатæй айдзаг кодта æмæ феддæбыл. Боны зæрдæ та схæццæ æмбыд смагæй, кæртмæ та рауад, авзæрста уомын, фæлæ йæ хуылфæй ницы схæуд. Сыгъдæг уæлдæфæй арф ныууæфтытæ кодта, æмæ йын фенцондæр. Мигъ ноджы бæзджындæрæй йæхи æруагъта кæмттыл æмæ æхсæвы кодта мæрдгуырм.

Бон фæстæмæ раздæхт, йæ раздæры бынаты слæууыд. Бакæст мидæмæ æмæ йæ цæстытыл нæ баууæндыд: фынг та дзаг уыди æмбыд дзидзайæ, Дофка сæхимæ дыууæ хатты кæй ахаста, уымæй. Фынджы уæлхъус бадджытæ сæм æдзынæг кастысты, Бонæй къæртт чи не 'ппæрста, уыцы лæппу дæр раздæрау сæ сæргъы сагъдау лæууыди.

— Дофка, дæ ведратæ кæм сты? — бафарста Бырсæг.

— Мæнæ мæхимæ бæргæ сты, — кæуынхъæлæсæй загъта Дофка.

— Уæдæ дзы мæнæ ацы дзидзатæ ныккал æмæ сæ дæ сидзæртæн ахæсс, æвгъау сты бамбийынæн.

— Дыууæ хатты сæ ахастон нæхимæ, æмæ та ам æрбалæууынц, — ныттыхстис Дофка.

— Хæсс сæ! Хæсс сæ! — схъæр ыл кодта Бырсæг. — Дæуæн тæрхонгонд ис: ацы дзидзатæ дæ хæдзармæ хæсдзынæ, уыдон та фæстæмæ ардæм лидздзысты. Афтæмæй дæ царды æмбыд дзидзатæ хæссынæй йеддæмæ ницыуал баззад.

Гәләу Бырсәгмә бакаст.

— Бахатыр кән, Бырсәг,— загъта уый, — фәлә мәгуыр зәронд усы хъизәмарәй цәмән марыс?

— Әз? — йә риу йә амонән әнгуылдзәй барәтътызта Бырсәг. — Әз марын хъизәмарәй Дофкайы? Дзәгъәлы дә сәвәрдтон райкомы фыццаг секретарәй! Әз дын зондджындәр әнхәл уыдтән!

Бырсәджы ныхас хъәрмә рахызт, стәй әваст фәхъус, цыма әвиппайды йә зәрдыл цыдәр әрбаләууыд, уыйау. Хәдзар мәрдсабыр ныцци, цыма дзы чи уыди, уыдон уләфгә дәр нал кодтой. Иу уысмы фәстә Бырсәг базмәлыд, йә мидбылты бахудт әмә загъта:

— Әз та дәуәй әдылыдәр, Гәләу! Хицәутты бынәттәм зондджынты нәхәдәг нә уадзәм, әз та дә зондәй фәрсын!

Бырсәг хъәрәй ныххудти, йә худынмә та иннәтә дәр ху-дын райдыдтой. Бырсәг куы фәхъус, уәд иннәтә дәр ныхъ-хъус сты.

— Дофкайы хъизәмарәй чи мары, кәд уый нә зоныс, уәд цәй разамонәг дә? — Гәләумә ныккомкоммә Бырсәг. — Дофкайы хъизәмарәй мары Сыгъзәр!

— Әз? — Сыгъзәр дәр йә риу йә 'нгуылдзәй барәтътызта, йе стыр донхуыз цәстътә йын дис ноджы фестырәдәр кодтой. — Әмә әз Дофкайы куыд марын хъизәмарәй, цы хуызы?

— Гъе, афтә,— арф ныууләфыд Арәхдзау. — Ды Дофкайән дзидзатә дәттын нә уадзыс, әмә сә мин хатты куы фәхәсса, уәддәр фәстәмә ардәм лидздысты, уымән әмә сә бәркад давд у.

— Куыд давд у? — ноджы тынгдәр ныддис кодта Сыгъзәр. — Мәнә фынғыл дәр куы нә цәуынц, фәстаг хатт кәй амард-тай, уыцы цәу-бодзойы фыдтә!

— Адәммә ис ахәм әмбисонд: «Цәстәй цы уындәуы, уымәй нә цардәуы». Махмә та ис ахәм әмбисонд: «Цәстәй цы уын-дәуы, уый әцәг нәу»,— цәуылдәр гуызаввәгәнгә та арф ныууләфыд Арәхдзау. — Мәнә фынғыл цы уынәм, уый у дзидзатән әрмәстдәр сә хуыз, сәхәдәг та әд бәркад бамбы-дысты, ды дзы Дофкайән дәттын куы нә бауагътай, уәд.

— Сәттын мә рәдыдыл... — скуыдта Сыгъзәр. — Ау, ме стыр рәдыдән срастгәнән нәй?

— Ис,— загъта Бырсәг. — Баздәх, Сыгъзәр, әмә дәхи

къухтæй Дофкайы ведратæм ацы дзидзатæ ныккал. Уæд сæ бæркад сæхимæ раздæхдзæн, де стыр рæдыд дæр сраст кæндзынæ.

— Чи? Æз? — Сыгъзæр фæгæпп кодта йæ бынатæй, Дофкайы алыварс æрзылди, стæй йæ комкоммæ æрлæууыди æмæ йæм йæ амонан æнгуылдз фидистæнæджы тылд кодта, афтæмæй дзырдта:

— Мæнæ ацы хингæнæг зæронд лилипутæн мæхи къухтæй йе 'нæфсис дыууæ ведрайы байдзаг кæнон, нæ лæг æртæ боны сæрсæфæны тигътыл кæй фæдыл фæзылди, уыцы цæу-бодзойы кусарт ын æнæхъæнæй радтон? Нæхæдæг дзы аджыдзаг куы нæ сфыхтам! Кæд сæ исы, уæд сæ райсæд, мæхи къухæй та йын емынæ дæр нæ ратдзынæн. Ацы дзæгъæлдзыхæн мæ лæггадгæнæг цæмæн кæныс, Бырсæг? Кæд, дам, цæфæй нæ мæлыс, уæд дын — рæхуыст! — Сыгъзæр фырмæстæй цæхæртæ калгæйæ фæстæмæ йæ бынаты сбадт.

— Гъе, гъе, афтæ нæ уарзут кæрæдзи, адæм! — Бырсæг йæ сырхæфсæддон цъупп худ йæ сæрæй систа, фынгмæ йæ дзидзаты сæрмæ баппæрста. Йæ ныхыл ын контрреволюционертæ кæй скарстой, уыцы стъалы тугæй сырх-сырхид дардта, йæ цыргъ кæрæттæй та туджы лыстæг æртæхтæ æрфæд кодтой йæ цæсгомыл. — Æмæ уæд хæйрæджыты аххос фæкæнут уæ хæрам æмæ æвзæр хъуыддæгтæ, уыдон, дам, нæ ардауынц. Æмæ мæнæн мæ ныхы цармæй цыргъ кардæй сырх стъалы чи скарста, уыдонны дæр хæйрæджытæ сардыдтой? Нæ, адæм гуырдзæй сты æнæхатыр, зыд, гадзрахат, фæлывд, хъахбай! — Бырсæг «хъахбай» куы загъта, уæд бакаст Сыгъзæрмæ.

— Адæмæй æдзæсгомдæр цæрæгой нæй! — цыма кæимæдæр загъд кæны, ахæм хъæлæсы уагæй загъта Гæлæу.

— Гадзрахат сæ туджы ис... — йæ къух ауыгъта Арæхдзау.

— Ноджы куыд æнæзонд сты,— йæхицæн дзурæгау сдзырдта дыккаг Бон дæр. — Æцæг пайда цы у, уый не 'мбарынц, фæлæ сæм, сæхимæ гæсгæ, пайда цы кæса, ууыл кæрæдзи фыд дæр бахæрдзысты.

— Раст зæгъыс, Бон,— йæ сæр разыйы тылд кодта Бырсæг. — Раст зæгъут уе 'ппæт дæр. Адæймаг хицау цæмæй суа, уый тыххæй æппæт дзыллæйы туг дæр ныккалдзæн.

— Хъахбай... Сылгоймаг хъахбай у... — кæуынхъæлæсæй сдзырдта Дофка.

— Уый мæнæй зæгъыс? — йæ бынатæй та фæгæпп кодта Сыгъзæр, бауад Дофкамæ, йæ иу къухæй йын, йæ сæрыл æнгом

тыхт кәмәй уыди, уыцы сау кәлмәрзәны кәбәзтыл фәхәцыди йә роцъойы бынмә, иннә кәухәй та — йе 'фцәгготыл әмә йә чысыл куклайәу фелвәста зәххәй. — Хәхбай мән хоныс? Әз дәу фәрсын? Зәгъ, кәннәд дә пьолыл ахәм цәф ныккәндзынән, әмә де стджытә мәнә ацы дзидзаты бәсты дә ведраты абаддысты!

Дофка ницы дзырдта, ауындзәныл ауыгъдау дзедзырой кодта дыууәрдәм Сыгъзәры кәухты, йә цәсгомы тындтытәй та туг рахъардта.

— Сыгъзәр, әруадз мәгуыр зәронд усы әмә дә бынаты сбад! — загъта Бырсәг.

Сыгъзәр Бырсәгмә бакаст әмә сабыргай йә кәххтыл әрләууын кодта Дофкайы, йәхәдәг йә бынаты сбадтис. Бырсәг әм әдзынәг ныккасти әмә йә бафарста:

— Сыгъзәр, ды та адәмәй нә дә?

— Дән! — дзуапп радта сылгоймаг, йә цәсгомыл бәрәг уыди, йә маст кәй нәма ссыди.

— Уәдә, адәм сеппәт хәхбай кәм сты, уым ма ды та цы «джын» дә? Дофкайы бәсты дын дзуапп дәттын: ды дәр хәхбай дә, уымән әмә адәймаг дә!

Боны маст афтә тынг әрбафыхт, әмә, цәлгәнәнмә мидәмә куыд багәпп кодта, уый нә бамбәрста. Бырсәгән йә тымбыл кәухәй йе 'фсәр ныццәвынмә хәвыди, фәлә йә цыдәр баурәдта, куыддәр йә мидбынаты андзыг, цыма йә әвиппайды пәззы ацахста, уыйау, әмә афтәмәй ләууыди Бырсәджы уәлхәус иннә Боны фарсмә — раст цыма йәхәдәг йәхи фарсмә ләууыди.

— Цәв, цәв! — загъта Бырсәг, йәхәдәг та йә галифе хәлафы дзыппәй тамакойы стыр дзәкәул систа. Йә размә фынгыл ләууыди, фырзәрондәй чи ныббур, ахәм цыдәр газет — Дофкайы цәсгомы хуызән әнцылдтә әмә дыдәгътә. Бырсәг уыцы газетәй нәлгоймаджы кәухмәрзәны йас гәппәл раскәуыдта, йә кәухы цәйбәрц цыди, уыйбәрц махоркә йыл бәзджын айзәрста әмә йә стыхта, стәй гәххәтты кәрәттә, йә ныхыл карст стәлыйә цы туг хъардта, уымәй айсәрста әмә баныхәста. Арәхдзауы бафарста:

— Зынг дәм нә разындзән?

— Цуанонмә та зынг куыд нә разындзән? — ләгъстәгәнәгау загъта Арәхдзау, әвәццәгән ын әхсызгон уыди

Бырсæгæн исты лæггад бакæнын. Йæ дзыппæй сласта æрцъыкк-схон дуры стыр къæртт, дурыл бæмбæг æрæвæрдта, æмæ йæ æрцъыччы æндон тигъæй æрцагъта, æмæ, цæхæрæй бæмбæгыл зынг куы фæхæцыди, уæд æй бадардта Бырсæджы даргъ æмæ ставд тамакойы кæронмæ.

— Цæй, Бон, бамбарын нын кæн: дæ зæрдæмæ цы нæ цæуы? — бафарста Бырсæг, дзургæ-дзурын йæ хъæлæс æмæ йæ фындзы стыр хуынчътæй фæздæг бæзджын къуыбылæйттæй уадзгæйæ.

— Мæ зæрдæмæ алцыдæр цæуы, — хъæлдзæгæй загъта иннæ Бон, ам кæдæй лæууы, уæдæй нырмæ фыццаг хатт бахудти йæ мидбылты, уый дæр афтæ, цыма æфсæрмы кæны. — Дæ алы дзырд дæр Арæхдзауы фаты хуызæн сæмбæлы йæ нысаныл, Арæхдзау та дзæбидыры цæст километрмæ æргъæвы.

— Дæу нæ фæрсын! — загъта Бырсæг. — Мæнæ, дæ фарсмæ чи лæууы, уыцы Боны фæрсын.

Боны маст йæ хуылфы нал цыди, дзаг агæй фыцгæ дон куыд скæлы, афтæ æддæмæ лæбурдта.

— Ды... — райдыдта, фæлæ йын улæфт дзæбæх нæ фаг кодта, æмæ банцади.

— Æз цы? — бафарста Бырсæг, æмæ та йæ хъæлæс æмæ йæ фындзы хуынчътæй рауагъта тамакойы фæздæджы стыр къуыбылæйттæ.

Бон арф ныуулæфыд æмæ та райдыдта:

— Ды, цъаммар сайтан, мæ хæдзары мæ мард мады фыдгой цæмæн кæныс?!

— Чи у мард? — бафарста Бырсæг, иннæтæ та Бонмæ дисгæнгæйæ кастысты, гъома, амæн йæ сæрызонд фæцыд, æви цытæ дзуры, зæгъгæ. — А-а, дæхи мады кой кæныс? Бахатыр кæн, нæ дæ бамбæрстон. Дæуæн дæ сæр дзæбæх нæма разынди дæ рухсаггаг мады гуыбынæй, уый та йæ уд систа. Æмæ мах уый кой куы нæ кæнæм.

— Тынг хорз æй æмбарын, кæй кой кæнут уæ чъизи 'взæгтæй! Мæ дыккаг мад Сыгъзæры кой куыд нал фехъусон, афтæ! Мæрдтæм нæма бахæццæ, сымах та йын йæ ном худинаг кæнут!

— Дæ фыдыус Сыгъзæры мард хоныс? — бахудти Бырсæг æмæ йæ тамакойы æртхутæг дзидзатæм æрцагъта йе 'нгуылдзæй. — Уæртæ йæ уыныс дæхи цæстытæй, саг-сырды хуызæн дзæбæх, æнæнизæй бады не 'хсæн.

— Мард у Сыгъзæр, æмæ йын йæ кой ма кæнут уæ хæрам сайтан æвзæгтæй!

— Йа, кæннод Хуыцауæн цы загъдауа, мæн фыдыусы номыл ацы хæдзармæ чи æрбарвыста! — хъарæггæнæгау райдыдта Сыгъзæр, стæй скуыдта. — Фыдыус — фыд рын, фæзæгъынц. Йæ къæхтыл дæр нæма ауад, афтæмæй йын емынæ фестадтæн. Абоны уонг дæр ын æнæуынон дæн... Ныр та мæ мард хоны! Гъай-гъай, æз куы амæлин, уымæ бæллы... — Сыгъзæр йах-йахæй кæуын райдыдта.

— Ды Сыгъзæр нæ дæ! — сæрыхъуынай къахы быны уонг йæ буар æнæхъæнай дæр рызти Бонæн фырмастæй. — Ды сайтан дæ! Мæ мард мады фæлгонцы нæ хæдзармæ æрбацыдтæ дæ кæйрæг æмбæлттимæ!

— Æз сайтан дæн? — йæ кæуын тыхурæд кодта, афтæмæй бафарста Сыгъзæр. — Уынут, цас æнæуынон ын дæн, цас мæ нæ уарзы! Сайтан дæр ма мæ схуыдта! Уыйас æвзæрæй дын цы ракодтон, æмæ мæ де сæфт уынай?

— Ды сайтан дæ! Мæ мады мын удæнцойæ мæрдтæм бауадз, йæ фæлгоцæй йын ма хынджылæг кæн!

Сыгъзæр йæ цæстытæ фæхъоппæг кодта. Цыдæр зæрдæрæхойæн дзырд зæгъынмæ хъавыд Бонæн, фæлæ йын Бырсæг йæ къухæй йæ дзых ахгæдта æмæ загъта:

— Хъыпп дæр нал! Бон базыдта, ды сайтан кæй дæ. Мах не 'ппæт дæр сайтантæ кæй стæм, уый дæр тынг хорз æмбары.. Æмæ, адæм адæм кæй сты, уымæй сæ сæр бæрзæндты куы хæссынц, уæд мах, уыдонæй мин хатты хуыздæр уæвгæйæ, нæхи цæмæн æмбæхсæм, нæ номæй цæмæн æфсæрмы кæнæм? Адæмæн мах стыр хорз ракаеныны зæрды стæм — нæхи хуызæн сæ скæнæм, цæмæй сæ гæвзыкк цардæй фервæзой. Куыд æгъдауæй, зæгъыс? — Бырсæг йе 'ргом Бонырæм раздæхта, Сыгъзæры былтæй йæ къух райста. — Адæймаджы уды ис тæккæ фыддæр мæйдарæй-мæйдардæр къуымтæ, уыйас талынг сты, æмæ сæ уд йæхæдæг дæр нæ уыны. Уыдон къуымтæ не сты, уыдон сты æнæкæрон æмæ æнæбын сау лæгæттæ, æмæ сæ мидæг цæуы уыйбæрц хæрамдзинад, хæлæг, гадзрахат, хъахбай хъуыдæгтæ æмæ алыхуызон æлгъаг æвзæрдзинадтæ, æмæ, уыдон æддæмæ куы аирвæзынц, уæд адæмы туг ивылд донау раивылы зæххыл, райдайынц хæстытæ, адæм кæрæдзи фыдхор свæййынц, талæу, низ, æххормагдзинад æмæ мæнæ ацы æмбыд дзидзаты

смагæй дуне йæхиуыл бæзджынхъуынджын кæрц скæны, уый мидæг та сывæллæттæ мæлынц æнæ уæлдæфæй, чи ма дзы аирвæзы, уыдон та вæййынц Хуыцауы низæй низджын, уымæн æмæ сын Хуыцау сæ уды сау лæгæттæ нæ сыгъдæг кæны. Æмæ махæн уæд цы гæнгæ у, Хуыцау йæ куыст куы нæ кæны, уæд? Гъе уый тыххæй цæрæм мах уыцы сау лæгæтты, æмæ уырдыгæй стыр фыййæгтæй æддæмæ калæм чъизи, цалынмæ нын калд фæуа, уæдмæ нын æрæнцой нæй, калд та нын никуы фæуыздæн, уымæн уæ Хуыцау афтæмæй сфæлдыста — адæймаг мады гуыбынæй рахæссы уыцы сау æнæбын смаггæнаг лæгæттæ.

Дзæбидыры æмбийæг дзидзаты смаг та ныццавта Боны фынды хъæлтæ, æддæмæ уомынмæ рауайынмæ хъавыд, фæлæ йæхи ныффидар кодта, цæмæй хæйрæджытæ афтæ ма фенхæлой, фæтарсти нæ, зæгъгæ.

Бырсæг йæ тамакойы æртхутæг фынгмæ æрцагъта æмæ та райдыдта:

— Бон, дæ фыдыусы дæ мад хоныс, æмæ уый хорз у. Йæ фыдкой кæнын ын кæй нæ уадзыс, уый дæр мæ зæрдæмæ цæуы. Фæлæ мæнæ адон фыдтæ не сты? — Бырсæг æмбийæг фыдтæ йæ армытæпæнæй æрцавта. — Фыд фыд у, æндæр æй уæдæ цы схонам? Уæдæ хъахбай дæр хъахбай у, æмæ йæ йæ номæй кæй хонам, уый æппындæр мах аххос нæу.

— Фесæфут мæ хæдзарæй, сайтантæ! — йæ хъæлæсыдзаг ныхъхæр кодта Бон, фæлæ йæ мидзарды æмбæрста, уыцы хæр ын йе 'нæбондзинад кæй æвдисы, æмæ уый сайтантæн æхсызгон кæй у. Фæлæ та уæддæр йæхи нал баурæдта: — Фесæфут! Фесæфут!!!

Сайтантæ барæй сæхи тарстхуызæй кæй æвдисынц, æнахуыр хъоппæг цæстытæй йæм фæлынд каст кæй кæнынц, уымæй Боны маст цас тыхджындæр фыхти, уыйас та тыхджындæр æнкъардта, æнæбон кæй у.

— Фæлæуу, лæппу,— сабыр хъæлæсæй йæм дзуры Бырсæг. — Цæй, хъуыддæгтæ равзарæм лæмбынæг, æмæ нæ раст чи разына, уый фæуæд ацы хæдзар, иннæ та фесæфæд. Ды маesty кæныс, дæ фыдыусы дын хъахбай кæй хонам, ууыл. Гæлæу, йемæ хуысыдтæ æви нæ?

— Æмæ уый æгас Дыгур куы зонинц! Иу æмæ дыууæ хатты нæ! — Гæлæу йæ риу йæ тымбыл къухæй бахоста. — А лæппу ма ныр дæр бирæ сылтыл лиуыры!

— Сыгъзарæн тыхми бакодтай? — бафарста Бырсæг.
 — Цытæ дзурыс? Йæхæдæг мæм йæ былы цъæрттæ хордта!
 — Разы дæ, Бон, Гæлæу цы дзуры, уымæ? — бафарста Бырсæг.

— Сымах цыфæнды дзурут, сымах сайтантæ стут! — Фырмæстæй тыхулæфтгæнгæ загъта Бон, хъæр кæныны хъару йæм нал уыди.

— О, мах сайтантæ стæм, — йæ фындзы сасиры йас хуынчътæй ацы хатт Бырсæг уæлдай стырдæр тымбыл къуыбылæйттæй рауагъта фæздæг, æмæ иу уысмы бæрц фæздæджы аууон фесты хæйрæджытæ. — Мах сайтантæ стæм, æмæ йæ куы нæ æмбæхсæм. Фæлæ махыл нæ цæуы ныхас. Рæстдзинадыл цæуы нæ тох. Сыгъзар хъахбай кæй уыди, уый ныртæккæ дæхи цæстытæй фендзынæ. — Бырсæг, æцæг Боны фарсмæ чи лæууыд, уыцы Бонмæ бадзырдта:

— Кино!

Сайтан Бон йæхи разылдта цæлгæнæны уæгъд къулмæ, йæ армытæппæнтæ йæм бадардта, æмæ къул фестад стыр экран, экран та фестад колхозон стан..

Иу хатæны дзы иунæгæй хуыссы æхсæрдæсæздзыд Сыгъзар. Мæйдар æхсæв. Дымгæ ниуы, уары, карчы айкай стырдæр их хойы рудзынджы æвгтæ. Сыгъзар ихы къæр-къæрмæ уайтагъд фехъал. Уаты царæй алы рæттæй сæх-сæх кæны. Сыгъзар, хуысæнтæ, уарын кæдæм нæ хъардта, уыцы къуыммæ хæссыныл куыд фæци, афтæ рудзынг æрбайгом. Сыгъзар æй ахгæнынмæ куыд хъавыд, афтæ ауыдта кæйдæр къух. Ныффæдис кодта, фæлæ уыцы фæдыл чидæр рудзынгæй мидæмæ æрбагæпп кодта, ацахста йæ æмæ йын йæ дзых йæ къухæй ахгæдта, йæхæдæг æм дзуры:

— Ысс! Æз Гæлæу дæн, ма тæрс. Хъыпп-сыпп дæр мауал скæн, кæннод адæм фæфæдис уыдзысты, æмæ уæд дæ хæдзарæй райгæ у — æнусмæ фæхудинаг уыдзынæ, зарæг дыл скæндзысты. Ныр дæ суаддзынæн æмæ хъæр кæн, цас дæ фæнды, уыйас!

Гæлæу Сыгъзары йæ хъæбысы ныккодта, чызг дæр æм йæхи ныхъывта...

— Стоп! — йæ армытæппæнæй фынг æртъæпп кодта Бырсæг, æмæ бакасти, Боны фарсмæ чи лæууыди æмæ йæ цæрмæстыгъд чи бакодта, уыцы лæппумæ. — Дæ киноы цы равдыстай, уыдон æцæг кæй сты, уый хорз зоны Бон йæхæдæг дæр. Дарддæр цы

уыди, уый дæр зоны, æвдисын æй нал хъæуы. — Бырсæг йæхи фæстæмæ рауагъта къæлæтджын бандоныл, йæ тамако та адджын цъырда скодта. — Бон, цы фæдтай, уым мæнгæй исты ис?

— Ницы... — загъта Бон, фæлæ йæм афтæ фæкасти, цыма йе 'взаджы бын чидæр бады æмæ йæ бæсты дзуапп уый радта.

— Дæ цæрæнбон бирæ, — раарфæ йын кодта Бырсæг, йæ сæр иучысыл размæ фæкъул, æмæ йæ бандоны хъыс-хъыс ссыди. — Дæ фыдыусæн йæхи фæндыди Гæлæуимæ... цæй йæ номæй йæ зæгъæм — схуыссын, уымæн æмæ уыди...

— Хъахбай! Хъахбай! — йæ дзырд ын æмдзыхæй райстой иннæтæ, Дофка та йæ чысыл къухтæй æмдзæгъд кæнын райдыдта.

— Иу хъуыддаг уал амбылдтам — мах раст разындыстæм. Ныр дæ иннæ хъуыддагыл фæрсын. Уыйбæрц туг кæцæй ракалд, æгас хæдзар чи байдзæг кодта æмæ махæн нæ фадхъултæм чи схæццæ?

— Уый ракалди... — Бон фæкъуыхцы: Дофка йæм йæ цæстытæ ныйирд кодта дыууæ зынджы лыстæг стъæлфæнау, йæ цæсгом та райста бынтон тæригъæддаг хуыз, ноджы тынгдæр нымпылдтæ, йæ тындтытæй та туг тынгдæр хъарын райдыдта. Æрбауад æм, йæ къæхты фындзтыл слæууыди, йæхи хæрдмæ сивæзта æмæ йын йæ хъусы сусæгæй бадзырдта:

— Мацы сради, мæ сусæг мын ма схъæр кæн, дæ мард фыды сау ингæныл цы сыджыт нæма бахус, уымæй мын басомы кодтай!

Дофка цыма цæмæйдæр фæтарст, афтæ йæ бынатмæ балыгъд, æмæ йæм уырдыгæй дæр йæ чысыл къухтæ тылдта, æмæ, кæд дзургæ ницы кодта, уæддæр ын Бон хъуыста йæ хъæлæс: «Æз дæ фæдзæхст, де уазæг, æз дын цы сусæг радзырдтон, уый ма схъæр кæн сайтантæн! Сомы бакодтай, сомы бакодтай, сомы бакодтай!»

— Банцай, Дофка! — фæхъæр ыл кодта Бырсæг. — Ды дæр сайтан кæй дæ, уый Бон зоны, стæй йын ды кæй хуызы бацыдтæ, уыцы Дофка цы загъта, уый алчидæр зоны. — Бырсæг та йе 'ргом Бонмæ раздæхта: — Уæ хæдзарыдзаг туг кæцæй ракалдис, Бон?

— Уый ракалдис Гæлæуы дыууæ уæны астæуæй, мæ мад ын кард кæм ныссагъта, уырдыгæй.

— Æмæ адæймаджы буары цас туг вæййы, уый дын скъолайы нæ бацамыдтой? Æдæппæтæй цыппар-фондз литры.

Гәләуәй та ракалдис әппынкъаддәр дәс тоннаёйы. Уый, дæ фыд Арæхдзау кæй фæмардта, уыцы дзæбидырты туг уыдис. Æмæ сæ маргæ дæ фыд кодта, аххосджын та мах. Сайтантæ, стæм, нæ? Уæ хæрæг уын бирæгъты бал бахордта, астæуыстæг æмæ ма дзы сæры кæхц баззæди. Æмæ ныр уыцы бирæгътæ иу къуыри æфсæст уыдзысты æмæ ницæмæуал бавналдзысты — зæрдæйы дзæбæхæн фос æмæ иннæ цæрагойты не 'ргæвдынц. Дæ фыд та-иу æххормаг нæ уыди, бинонтæ дæр ницы хъуаг уыдысты, афтæмæй æвæд дзæбидырты цагъта. Фæрсын дæ: адæймаг хуыздæр у æви бирæгъ?

Бон йæ сæр æруагъта, йæ бон нæдæр дзурын уыди, нæдæр хъуыды кæнын. Бырсæг æм дзуапп æнхъæл иу уысм комкоммæ кæсти, стæй та иннæ Бонмæ бадзырдта:

— Бон, кино æрыздух!

Æцæг Боныл сау пæлæзау æрхауд, йæ фыд йæхи дæр æмæ йæ усы дæр куы амардта, уыцы æгъуыстаг æхсæв. Фестаг талынг уынджы, йæ фыды цурæй рацæйцыд.

— Фæлæуу,— зæгъгæ йæм фæдзырдта Арæхдзау, æмæ йæ дыууæхстон систа зæххæй. — Мæ цард æлгъыстæй уыдоны тæригъæдæй æрвитын, дæ мад дæр, æвæццæгæн, мæрдтæм æвзонгæй уымæн бацыди. Ды дæр хауæццæг уый тыххæй фæуыдзынæ, сомбон дын нæй, мæ хъæбул, дæ хъысмæт конд у, æмæ хъызæмар кæндзынæ, дæ фыды тæригъæдтæ фидгæйæ. Ныр дæс æмæ ссæдз азы цæуын цуаны. Дæс æмæ дыууиссæдз дзæбидырæй къаддæр никуы амардтон дзæбидыртæй ме 'мбæлттимæ алы аз дæр. Банымай-ма, лæппу цал дзы æрфæлдæхтон дæс æмæ ссæдз азы дæргъы! Банымай æмæ зæгъ: цы мын кодтой уыцы сыгъдæг рæсугъд адæм — адæм сты, уæдæ цы сты? Нæ, адæмæй бирæ хуыздæр сты — æнæхин, æнæхæлæг, давгæ нæ кæнынц, сайгæ нæ кæнынц, хъахбайтæ сæм нæй, иу иннæйы туг нæ нуазы, алчи дæр дзы йæхи фæллоуæ цæры. Мыййаг, сыдæй куы нæ мардтæн, лæппу, цæй тыххæй сæ мардтон, уыдонæн дæр бæдултæ куы ис, æмæ тæригъæд цæуылнæ зыдтон? Уымæн дæм исты дзуапп ис, лæппу? Нæй. Фæлæ мæнмæ ис, æмæ йæ ныртæккæ фехъусдзынæ... Дыууæ дзуаппы.

Арæхдзау дыууæхстон Сыгъзæрма ныддардта æмæ йæ фехста. Уый æрхауд, иу хъыпп дзы нæ райхъуыст. Бон уымæ фæци. Сыгъзæр ратул-батул кодта зæххыл, йæ гуыбынын хæцыди дыууæ къухæй, æмæ йе 'нгуылдзты 'хсæнты туг уади. Бон æм

æргуыбыр кодта, фæлæ йæ Сыгъзæр йæ тугæйдзаг къухтæй йæхицæй асхуыста æмæ ма сфæрæзта:

— Дæ фыд... Дæ фыд... Марадз...

Бон фæкасти Арæхдзаумæ. Уый йæ рахиз къахы туфли феппæрста, йæ цъында раласта, дыууæхстоны хæтæлтæ йæ хурхмæ сбыцæу кодта. Бон æм куыддæр бахæццæ, афтæ райхъуыст æбуалгъ гæрах...

Бырсæг та стъол æрхоста:

— Стоп! Бауrom дæ кино. Алцыдæр æмбæрст у. Ам дæр фæхæрд дæ, Бон.

— Сайтан! Сайтан! — фæсус хъæлæсæй æнабон хъæр кодта Бон. — Мæ фыд йæ тæригъæд бафыста йæ цардæй! Цы ма дзы агурыс?!

Бырсæг мидбылты бахудти, сывæллоны æнарæхст ныхæстыл куыд бахуыд, афтæ.

— А-а, мæнæ Чырыстийы чиныджы, фæсмон кæй хонынц, уымæй зæгъыс? Гардан дæ баууæндын кодта уыцы сайд хъуыд-дæгтыл? Æмæ Гардан йæхæдæг фæсмон нæ кæны, ахæстонæй лидзынмæ чи хъавыд, уыцы цыппæрдæсаздыд æппуйыл дзырд кæй бахаста, ууыл? Æмæ уыцы сабийы лагеры æппæт ахæсты-ты цур куыд æрлæууын кодтой, куыд æй агæрах кодтой, уый дын никуы дзырдта? Цæй, Гардан дæр нæ никуыдæм лидзы, адæймаг цы у, уый у, фæлæ дæ фыд йæхи цæмæн амардта, уый уал лæмбынæг равзарæм. Ды афтæ хъуыды кæныс, æмæ дзæбидырты кæй ныццæгъта, ууыл æм стыр фæсмон æрцыди æмæ йæхицæн цард нал саттджын кодта. Нæ? — Бырсæг фæкасти Бонмæ, æмæ йæ цæстытæ æнахуыр фæлывд æрттывд фæкодтой. — Хорз. Фæлæ ма мын зæгъ, йæ усы та цæй тыххæй амардта? Уый, мыййаг, дзæбидырты куы нæ цагъта, карк дæр куы никуы аргæвста.

Боны сæрыхъуынтæ арц сбадтысты, Бырсæджы ныхæсты уыйбæрц рæстдзинад уыди — уый дæр хуымæтæджы рæстдзинад нæ, фæлæ йæ маргæ чи кодта йæ фыр-бæлвырдæй, ахæм, уымæн æмæ дзы алцыдæр зындис, цъиубæгънæг адæймагæн йæ 'фсæрмыгæнинагтæ æппæтæй дæр куыд фæзынынц. Фæлæ йæ уæддæр цыдæр нæ уагъта уыцы рæстдзинадыл æууæндын, цыдæр нæ фаг кодта уыцы рæстдзинадæн, цæмæй йæ бынтон æцæгау банкъара.

— Ма дызæрдыг кæн, — йæ хъуыдытæ йын бамбæрста Бырсæг. — Кинойы цы федтай, уыдон дæхæдæг дæр царды федтай. Кæд

дзы иунæг мæнг фæзилæн, иунæг мæнг дзырд дæр ссардтай, уæд æй зæгъ.

Бырсæг æнхъæлмæ касти Боны дзуапмæ, фæлæ уый ницы дзырдта.

Бырсæг та йæ тамако сдымдта, йæ цæстыты æрттывд та сæмбæлд Боны зæрдæйыл.

— Дæ фыдыус хъахбай куы нæ уыдаид, уæд æй дæ фыд нæ амардтаид. Уый куы нæ амардтаид, уæд йæхи дæр нæ амардтаид. Хуымæтæджы логикæ! Дзæбидыртæн æртæригъæд кодта, зæгъгæ, уый та дæхæдæг æрымысыдтæ, цæмæй дæ фыды исты хуызы сраст кæнай. Раст зæгъын хъæуы, йæ мæлæты размæ сæнттæ цагъта, дзæбидырты кой дæр кодта, фæлæ дын куы зæгъын, дæ фыд æмæ дæ фыдыусы мæлæт уыди сырдатæн тæригъæдæй нæ, фæлæ хъахбайдзинадæй. Фæлæ дæ мæ ныхас æххæст нæма уырны. Гъемæ фен дæ фыды дæр, цыма иннæ адæмæй истæмæй хицæн кæны. — Бырсæг сайтан Бонмæ йæ къухæй ацамыдта, кино æрыздух, зæгъгæ.

Бон фестади Дофкаты кærты. Æхсæв уыди, æмæ цалынмæ йæ цæстытæ талынгыл нæ ацахуыр сты, уæдмæ ницы уыдта. Йæ хъустыл цыдæр уынæр, стæй кæйдæр сусныхас ауади. Уалынмæ æрыгон лæппу, Бонæн йæхицæй аз — дыууæ азы хистæр, æмæ Дофка кæртæй фæцæйцыдысты скъæтмæ. Лæппу йæ къæхтыл дзæбæх нæ лæууыди, æвæццæгæн, расыг уыди, æмæ йын Дофка йæ астæуыл фидар хæцыди йæ дыууæ къухæй дæр, цæмæй ма ахауа. Бонмæ лæппу йæхи хуызæн фæкасти, мæнæ йын йæ фæлгонц чи адафта æмæ йæ фарсмæ чи лæууы, уыцы сайтаны хуызæн, æмæ йæм æдзынæг ныккасти. Уый та дын йæ фыд Арæхдзау куы разынид йæ лæппуйы дуджы! Дофка дæр уыди æрыгон сылгоймаг, цыдаид ыл 30–35 азы, йæ уæлæ бæрæгбоны дарæс, æмæ, ныр цы у, уымæй стырдæр зынди. Бон ын лыстæг ныккасти йæ цæсгоммæ: йæ былтæ дæр, йæ цæсты бынтæ дæр уыдысты ахуырст.

— Ныр цал сахаты у? — бафарста Арæхдзау.

— Ныр æмбисæхсæв у, мæ иунæг уарзон, — загъта Дофка æмæ йæ кæвдæсмæ бакодта. — Ус куы 'рхæссай, уæд дын фыццаг æхсæв уымæ цы хуыссæн бакæной, уый дæр ацы хуыссæны цур дæ цæсты мур дæр нæ сахаддзæн... Фæлмæн хосæй йæ байдзаг кодтон.

— Дæ лæг Хъамболат кæм и? — хæкъуырцæнгæ бафарста Арæхдзау.

— Цал хатты дын загътон, Сырх Дыгуры се 'рвадæлтæ сæ чызджы чындзы æрвитынц, æмæ абон сæумæцъæхæй уырдаем ацыд. Сывæллæттæ та тарф фынай кæнынц, дæ зæрдæ мацæмæ æхсайæд... Цæй, дæ дзаумæттæ ралас, мæ уды гага...

Арæхдзау йæ дзаумæттæ ласта, Дофка йын æххуыс кодта, афтæмæй. Кæвдæсы куы æрхуыссид, уæд Дофка дæр йæхи цъиубæгънæг акодта...

Бон йæ цæстытæ бахгæдта, цæмæй ма уына йæ фыды æвирхъау æгад ми, фæлæ йæ цæстытæ цас тынгдæр цъынд кодта, уыйас ирддæрæй уыдта, кæвдæсы цы цæуы, уый, æмæ йæхи нал баурæдта:

— Бауром, цъаммар, бауром дæ кино! — йæ хъалæсыдзаг ныхъхъæр кодта, йæ сæр разылд, æмæ гъа ныр фæуадзыг уа, зæгъгæ, афтæ Бырсæг фынг йæ армы тъæпæнæй æркъуырда:

— Бауром, Бон. Дарддæр ма йын йæ фыд æмæ Дофкайы гадздза хъуыддæгтæ куы равдисæм, уæд йæ зæрдæ ратондзæн — йæ уд нæма бахыст адæмы чъизи царды, мах та Бон сæрæгасæй хъæуы.

Кæвдæс Дофка æмæ Арæхдзауимæ цыдæр æрбаци, æмæ Бон ногæй сæ хæдзары сайтантимæ фестад.

— Гъе, афтæ,— йæ сæр разыйы тылд бакодта Бырсæг æмæ сайтан Бонæн загъта: — Ныр та нын ды бамбарын кæн: дыууæ Боны цæмæн стут, æмæ уæ æцæг Бон кæцы у?

— Бахатыр кæн, Бырсæг,— фырæфсæрмæй йæ уæхсчытæ кæрæдзимæ фелхъывта сайтан Бон,— тагъд Ленины ардæм хъæуы, æмæ уын æй уый хуыздæр бамбарын кæндзæн. Мæныл куы нæ баууæнда... — æмæ сайтан лæппу Бонмæ бакасти.

— Уымæй дæр раст зæгъыс,— йемæ сразы Бырсæг, æмæ, фæуæн кæмæн нæ уыди, уыцы тамакойы тыхтæй дæргъæтин улафт ныккодта, стæй йæ дзых, йæ фындзы хуынчъытæ æмæ йæ ныхыл карст сырх стъалыйæ мигъы стыр къуыбылæйттау уыйбæрц фæздæг ракалди, æмæ Бон ницыуал уыдта. Кæцæйдæр райхъуыст бирæ адæмы хор-хор, се знæт змæлд, сæ къæхты хъæр.

Фæздæг йæхи цармæ куы систа, уæд Бон ракаст, знæт уынæр кæцæй цыди, хæдзары уыцы къуыммæ æмæ федта æнæкæрон стыр фæз тъæпæн дурæй астæрд, иуырдыгæй дзы зындысты, сывæллонæй нырмæ чингуыты нывтæ æмæ кинотæй кæй зоны, уыцы Кремлы сырх агуыридурай амад бæрзонд æмбонды фæстæ цыргъцъупп мæсгуытæ се стыр сахæттимæ, иннæрдыгæй —

Рейхстаджы хæлддзæгтæ, бæзджынаы ма сыл бадти артсыгъды ала, æртыккагырдæгæй бæрзонд фæцыдысты Нью-Йорчы сæдæуæладзыгон арвцæвæнтæ, иннæ рæтты лæууыдысты диссаджы рæсугъд галуантæ, фæлæ, уыдон цы сты, уый нæ зыдта. Сæ астæу дурæй астæрд фæзы къах æрæвæрæн нал уыди, уыйбæрц адæм дзы змæлыди.

Адæмæй иу къорд фæхицæн æмæ æрбацæйцыд фынджы цурмæ. Дард ма уыдысты, фæлæ сын Бон се 'хсæн базыдта Ленин, Сталин æмæ Гитлеры. Иннæтæй никæй зыдта. Фынджы сæргъы куы 'рлæууыдысты, уæд сæм Бырсæг дзурæ:

— Я знаю, ни один из вас не говорит по-дигорски. Это вам чести не делает. Мне стыдно за вас! — Бырсæг йæ тамакойæ ацамыдта Гитлермæ: — Тоже мне ариец!

— Он говно, а не ариец! — йæ къух хæрдмæ фæхъил кодта Ленин, цыдæр дзуринаг ма уыди, фæлæ йæм Бырсæг тызмæг каст бакодта, æмæ ныхъхъус.

— Настоящие арийцы живут только в Дигорском ущелье, Адольф, а ты эту общеизвестную истину не знал! — йæ тамакойæ æрхутæг дзидзатæм калгæйæ, дзырдта Бырсæг. — Твое невежество погубило тебя, и потому ты проиграл величайшую в истории сатанизма и человечества войну къударцу Сосо! Но сейчас речь не об этом. Товарищ Ленин! Ты основоположник Великого сатанистского царства. Ты его создал для величия товарища Къоба — вождя всех времен и народов. Но тебя на Западе не признают философом.

— Это типичный образчик обычных приемов буржуазной печати, — смæсты Ленин. — Да это в тысячу раз подлее и в миллион раз вреднее всех выступлений Плеханова! Мы до сих пор били и будем бить беспощадно колеблющихся за колебания. Я послал телеграммы милому грузинчику Джугашвили и самому выдающемуся деятелю нашей партии Троцкому, — Ленин йæ сæр чысыл фæкъул кодта, йæ фарсмæ сæгъы боцъоимæ сырæфсæддоны дарæсы чи лæууыди, уыцы къæсхуыр лæгмæ. — Вешать, вешать колеблющихся, а особенно сомневающихся, чтобы на тысячу верст видны были их виселицы!

— Хватит! — фæхъæр ыл кодта Бырсæг. — Ты лучше объясни: почему одновременно перед нами стоят два Бона? И кто из них настоящий, а кто нет?

— Оба они настоящие, — загъта Ленин æмæ йæ пиджачы

мидæггаг дзыппы йæ къух фæцафта. — Где мои конспекты книги Фейербаха «Лекции о сущности религии»? Вот они! — бацин кодта æмæ бæзджын тетрад сласта йæ дзыппæй. Рафæлдах-бафæлдах æй систа, æвæццæгæн, цы бынат агуырдаг, уый нæ ардта. Æвиппайды зæронд скъуыдтæ тетрад рæсугъд чиныг фестади, айфыццаг Бон сæ директор Владимир Иналы фырты хæдзарон библиотекайы тæрхæгыл æнгом рæнхъæй цы æмхуызон фæлыст томтæ федта, уыдонæй иу. Уыдон уыдысты Ленины 55 томы, сæ хъæбæр тарцъæх цъæртыл — Ленины къухæвæрд сызгъæринæй: «Ульянов (Ленин)».

— Нашел это место! Это архивно! — загъта Ленин æмæ кæсын райдыдта: — «Я» и «НЕ — Я» неразрывно связаны в человеке. Человек не понимает и не выносит своей собственной глубины и раскалывает поэтому свое существо на «Я» без «НЕ — Я», которое он называет богом, в данном случае сатаной, хотя бога жалко, эту сволочь идеалистическую, и «НЕ — Я» без «Я», которое называет природой, в данном случае сатаной.

— Таким образом, — хатдзæг скодта Бырсæг, — перед нами стоят совершенно настоящие два Бона! Отдать предпочтение одному из них — это покушение на права другого, вообще на права человека, и это означало бы опять отнять свободу слова у народа, как в свое время это блестяще делал наш горный орел Сосо! — Бырсæг йæ тамако сдымдта æмæ æваст Гитлермæ фæкомкоммæ. — А что ты, Адольф, бубнишь себе под нос, прикрыв его платком? Или ты недоволен чем-то?

Гитлер йæ къухмæрзæн ноджы æнгомдæр нылхъывта йæ фындз æмæ йæ дзыхмæ, афтæмæй бахъуым-хъуым кодта:

— Аци финст ци 'й? Уой мæхуæдæг дæр нæ лæдæрун? Фал æй финсун!

— Æз ахæм æвзаг нæ зонын, йæ кой дæр ын никуы фехъуыстон, — Бырсæг дисгæнгæ дзæвгар рæстæг фæкасти Гитлермæ, стæй йæ цæстæнгас ахаста, хæдзары чи уыди, уыдоныл.

— Ахæм æвзаг дунейыл нæй, — йæ рихийы бын хин худт бакодта Сталин. — Ме 'рдхорд Гитлер уый йæхæдæг йæхицæн æрхъуыды кодта. Мæ хуызæн сахъ фæтæг, дам, кæмæн уыди æмæ афтæмæй Стыр хæсты чи фæхæрд, уышы нишæййаг нацийы æвзагыл, дам, нал журын. Йе 'рхъуыдыгонд æвзаг мæнæн дæр башамыдта. Кæд дæ фæнды, æмбал Бырсæг, уæд æз ратæлмаш кæнджынæн, Гитлер шы загъта, уый.

Бырсæг йæ сæр разыйы тылд бакодта, æмæ, æмбал Сталины алыварс чи лæууыди, уыдон нымдзæгъд кодтой.

— Адольф загъта, — райдыдта æмбал Сталин, — зæгъгæ, дам, уирæгты, гъома, жудтыты бирæ уарзын, шыдæр жынаргъ духиты тæф фæкæнынц.

— Банцай, къуыдайраг! Дæ сæнары смаг кæлы! — фæтъæлланг ласта Гитлер йæхи æрхъуыдыгонд æвзагыл, стæй цы ахъуыды кодта, Хуыцау йæ зонæг, фæлæ æвиппайды æрсабыр, Сталинмæ бакаст æмæ сыгъдæг уырыссагау сдзырдта: — Сосо, кирюха, зачем обманываешь столь почтенное собрание?

— Шы дæ сайын, уый мын ма радт, — загъта Сталин æмæ йæ кителы стыр дзыппæй систа йæ лулæ, бадардта йæ Бырсæгмæ, уый та йæ хордзены йас дзæкъулы йæ къух æртæ хатты ацафта æмæ тамако æртæ къухызаджы ныккодта лулæйы. Фæлæ Сталин йæ къух нæ иста Бырсæджы фындзы бынæй. Бырсæг æм фæрсæджы каст бакодта.

— Æмбал Бырсæг, бахатыр кæн, фæлæ кæдæй нырмæ счырыстон дæ? Æртæ уыдон нымæш у — Фыд, Фырт æмæ... — Сталин фæкъуыхцы, къуыдайрагау куыд загътаид æртыккаг ном, уый нæ зыдта.

— И Святой Дух! — феххуыс ын кодта Гитлер.

Бырсæг бахудти æмæ Сталинмæ скасти:

— Æз дæ къахгæ кодтон, къуыдайраг! Цымæ, зæгъын, æцæг сайтан сдæ, æви нæма. Сдæ! Уæвгæ дæ мады гуыбыны дæр сайтан уыдтæ. — Бырсæг йæ къух ногæй ацафта дзæкъулы, тамако та ныккалдта Сталины лулæйы. — Уый дын цыппæрæм. Цыппæрæмæй чырыстон «æртæ» мард æрцыдысты! Фæлæ чырыстæттæй дæр, пысылмæттæй дæр, Иудæйы цотæй дæр махæн ницы тас у. Сауджынтæн дæр, моллотæн дæр, раввинтæн дæр сæ фылдæр нæхионтæ, хæйрæджытæ, сты.

Хæдзары чидæриддæр уыди, уыдон, Бонæй фæстæмæ, нымдзæгъд кодтой.

— Адольф! — Бырсæг фестад æмæ Гитлеры цурмæ бацыди. — Ты почему не говоришь на своем языке?

— Но ведь мой друг Сталин объяснил мое решение: немецкая нация, которая проиграла Великую войну под руководством величайшего полководца всех времен и народов, каковым является ваш покорный слуга, недостойна того, чтобы я говорил на ее языке.

— Я не имею ввиду немецкий язык. Я говорю о новом языке в мировой истории, который изобрел ты лично для себя.

— Вы правы, господин Бирштеен, я должен говорить на этом новом арийском языке, но меня, кроме Сталина, никто в этом мире не понимает. А Сталин неправильно переводит меня, по своей азиатской привычке переворачивает мои слова, вкладывая в них смысл, совершенно противоположный тому, что я хочу передать народам всего мира. Я на своем языке сказал о том, что евреи не особенно любят мыться. Меня по крайней мере часто начинало тошнить от одного запаха этих господ в длинных кафтанах. А как мой друг переврал мои слова, это ты сам слышал, Бирштеен.

— Слышал, — йæ сæр батыдта Бырсæг. — Но ты отказываясь от своего прекрасного родного языка, языка Гете, так чисто и охотно говоришь на языке своего заклятого врага, который не только уничтожил твою империю. Он еще в насмешку над тобой хранит в своем Главном Историческом Музее твои обгоревшие и пропитанные ядом кости, оповещая этим актом всю планету о том, что он, твой враг, непобедим, искоренил коричневую чуму, и новые Гитлеры уже никогда не появятся до окончания века.

— Это по-моему прикъазу выставили его къости на покъаз всему миру. Пусть все видят, что у великъого полководца къости бывают покрепче, чем твои, господин Шикльгрубер! — Сталин хинайдзаг худт бакодта йæ рихийы бын, йæ лулæ йæ дзыхæй нæ раласта.

— Рано радуешься, братан Жугашвайн! — Гитлер дæр æнæбары бахудти. — Наш Великий Поединок еще впереди. Смеется тот, кто смеется последним! И, вообще, что у тебя за азиатская привычка... — Гитлер фæкъуыхцы, стæй æвиппайды дыгурунау сдзырдта: — Федистæ кæнун? Дæуæн ба де стгути хъæзелæ дæр ку нæбал байзадæй — Хрущев дин æй дунгæмæ ниддардта!

— Так ты знаешь и дигорский язык? — бадис кодта Бырсæг.

— Немножко, — загъта Гитлер. — Дигорский язык очень похож на немецкий. Но, господин Бирштеен, я отвечаю на твой вопрос: почему я презираю свой родной язык и почему с таким усердием изучил язык своих врагов? Смерть фюрера — это смерть великой немецкой цивилизации. Я никогда не попаду в руки врагов, которые для увеселения своих подстрекаемых масс

нуждаются в инсценированном евреями зрелище. Перед смертью я обязал руководство нации и подчиненных прежде всего к неукоснительному соблюдению расовых законов и к беспощадному сопротивлению мировому отравителю всех народов — международному еврейству.

— Это мы знаем, это из твоего политического завещания, составленного 29 апреля 1945 года в бункере Рейхсканцелярии. Загнали, загнали тебя, фюрер, в бункер твои враги!

— Народ мой выродился, — цыма ныртæккæ кæуылдæр йæхи ныццæвдзæн, уыйау йæ тымбылкъухтæ йæ роцъойы бын авæрдта Гитлер. — Его победило еврейство, кормя его либерально-демократической китайщиной, а большинство немцев испытывает удовольствие от такой духовной пищи и пытается отыскать жемчужное зерно в еврейских навозных кучах — хотя евреи составляют сотую часть населения моей страны, среди авторов грязнейших произведений девять десятых евреи! — фæстагмæ Гитлер хъæр кæнын райдыдта: — Разве есть на свете хоть одно нечистое дело, хоть одно бесстыдство какого бы то ни было сорта и прежде всего в области культурной жизни народов, в котором не был бы замешан по крайней мере один еврей? Как в любом гнойнике найдешь червя или личинку его, так в любой грязной истории непременно натолкнешься на еврейчика. Я пришел к выводу: победить еврейство может только русский народ. Он, этот народ, хоть и низшей расы и он раболепен, находится до сих пор в крепостном праве. Но как раз в этом и заключается его могучая непобедимая мощь, которая выразит себя в нужный момент в виде бесконечного беспредела и черного бунта, которого так боялся негритенок Пушкин, по разрушительной силе равного миллиону тайфунов. Только такой бунт способен сломать хребет мировому сионизму, развеять прах этого проклятого народа где-то в джунглях для пропитания муравьев. Только одного — последнего! — еврейчика в длиннополом кафтане с черными локонами мы сбросим на крайней точке Антарктиды и заморозим так, чтобы тысячи лет не растаяло это чучело. Русскому народу сейчас как никогда нужен великий полководец, и он пойдет за мной без колебаний в силу своего раболепства и крайней нищеты. Уже по всей необъятной России появились мои солдаты с моей свастикой, выжженной моим каленым штыком. Вот потому, господин Биштеен, я так усердно изучал великий могучий русский язык.

— Понятно. — загъта Бырсæг. — А куда русский народ денет своего собственного величайшего полководца, вождя мирового пролетариата товарища Сталина?

— Он нужен только коммунистам-сталинистам-марксистам. А всякий марксист есть сионист. К тому же он не ариец, он грузин. Он похуже меня проиграл Великую войну — посмотрите, во что превратилась его империя — она распалась на множество отдельных средневековых убогих и низших ханств. Результат налицо: мой сгоревший ядовитый череп занял достойное место среди экспонатов в Главном Историческом Музее, а его совсем сожгли — ничего от него не осталось!

— Ма кæ, ме 'рдхорд, науæд та дын дæ къуди ныххойдзынæн! — цауылдæр цингæнæгæйæ æмæ йæ мидбылты худгæйæ загъта Сталин, даргъ лулæйæн хæцыди йæ къобалайыл, фæлæ йæ йæ дзыхæй нæ лафта.

— Разы дæ, æмбал Инæлариссимус, Гитлер цы дзуры, уыдæтты? — бафарста Бырсæг.

— Какой он Генералиссимус? — фæхъæр кодта Троцкий æмæ Ленины фæстæ йæхи амбæхста æмæ уырдыгæй сабырдæр дзурын райдыдта: — Кто ему присвоил это звание? Он сам! Да вообще он не кударец, а незаконнорожденный сын Пржевальского. Он его матери оставил огромную сумму на воспитание этого тирана!

— Помолчи, Троцкий! — бадзырдта йæм Бырсæг. — Ты думаешь, товарищ Сталин не найдет в Дигорском ущелье ледоруб, или по крайней мере кирку? Здесь у него много поклонников!

— Еще бы, — скуыдта Троцкий, — Сталин систематически развращал аппарат. Понадобились годы тоталитарного всемогущества, чтобы придать его преступным чертам поистине апокалипсические размеры!

— Æмбал Сталин, дзуапп нæ радтай, — дæ импери, кæд ды куыд дзурыс, ахæм фидар æмæ æнусон уыди, уæд уайтагъд куыд фехæлд?

— Марг мын бадардтой, — Сталин йæ сæр æруагъта, йæ лулæ тынг сцъырда.

— Ау, æмæ йæ бындур иунæг дæхæдæг уыдтæ? Ромы империы бындур дæр иунæг лæгыл куы лæууыдаид, уæд ын, адæймаг цас цæры, уымæй фылдæр цæрæнбон нæ уыдаид. Уый та мин азы фæцард.

— Товарищ Сталин никогда не скажет правду, — загыта Гитлер. — Разреши, Бирштеен, я отвечу на твой вопрос. Симптомы катастрофы были заложены еще в отдаленном прошлом, но лишь немногие тогда отдавали себе хоть какой-нибудь отчет в значении этих симптомов. Деятельность так называемой либеральной прессы была деятельностью могильщиков немецкого и русского народов, советского и германского государств. Что уж и говорить о «работе» лживых газет марксистского лагеря. Ведь для них лгать является такой же необходимостью, как для кошки ловить мышей. Ведь их главной задачей и является вытравить всякое подлинно народное чувство из души народной и тем подготовить диктатуру интернационального капитала, диктатуру евреев над всеми нациями.

— Гитлер раст дзуры, æмбал Сталин?

— Что касается германского нацистского государства, то его разгромил я, и только я. Тут евреи ни при чем. Уæллæй, мæ уæлахизæй мур дæр никамæн ратдзынæн! Что же касается нашего советского государства — тут он, пожалуй, прав.

Æмбал Сталин Сырх Фæзмæ фæцæйцыд. Бырсæг æй баурæдта: — Кæдæм цæуыс?

— Сырх Фæзмæ. Адæм мæнмæ æнхæлмæ кæсынц. Ленины фæдзæхстытæ кæй сæххæст кæнджынæн, уый тыххæй та сын хъуамæ ард бахæрон.

— Он врёт! — Ленины аууон йæхи æмбæхсгæйæ тарст цъæхахст фæкодта Троцкий. — Он идет за ледорубом! Останови его, Бирсаг, останови, прошу тебя! Он погубил 60 миллионов человек!

— Æмæ уым диссагæй шы ис? — бахудти Сталин. — Алчи дæр мары. Стæй маргæ та кæнынц алыхуызты. Зæгъæм, мæнæ Троцкий... шы фæци, шы? Йæхи та мæ ахуыргæнæг Ленины фæстæ бамбæхста! Топпæй дæр, кардæй дæр мардта, хъазахъхъы та быншагъд ныккодта, газ дæр-иу сыл ауагъта. Науæд мæнæ ацы æрра фюрер! — Сталин йæ лулæйæ ацамыдта Гитлермæ. — Газы камерæты шас басыгъта! Бакæсут ма йæм, уæртæ сывæллæтты шæрмттæй йæхицæн шы куырæт бахуыйын кодта. Алчи дæр мары, алчи дæр марæг у. Чи жыхы ныхасæй, чи хинæй, чи шæмæй. Мæнæ ашы жæбæх лæппу та, — Сталин йæ лулæйы къобалайæ бацамыдта æцæг Бонмæ, — йæ мады куы амардта! Йæ гуыбынæй нæма рабырыд, афтæмæй йæ амардта. Æз, кæд шыфæнды дæн, уæддæр мæ ныййарджыты никуы амардтон.

— Хорз,— загъта Бырсæг,— фæлæ цæй тыххæй мардтат адæмы?

— Я убивал во имя торжества пролетарской революции,— загъта Ленин.

— Я убивал врагов народа во имя торжества ленинских идей,— загъта Сталин.

— Какие такие идеи? — бахудти Бырсæг. — Еврей Александр Парвус, организатор финансирования большевиков во главе с Лениным германским правительством — был главным действующим лицом Октябрьского переворота. Это убедительно подтверждается сенсационными документами из западных хранилищ и архивов ФСБ. Ладно. Дальше.

— Я убивал всех, кто препятствовал торжеству моих собственных идей превращения страны в единый огромный, полутюремный трудовой лагерь, без признаков любых национальных черт и сословий, — загъта Троцкий.

— Я убивал всех, кто неукоснительно не соблюдал расовые законы и беспощадно не боролся с мировым отравителем всех народов — международным еврейством. О самих жидах и речи нету,— загъта Гитлер æмæ Троцкиймæ масты каст фæкодта, йе 'нгуылдз кардау йæ къубалыл ахафта.

Ахуыргæнæг, йæ урок чи нæ фæзоны, ахæм скъоладзаумæ куыд зæрдмæгуырæй фæхъусы, афтæ сæм хъуыста Бырсæг дæр, йæ сæры гæзæмæ змæлдæй бæрæг уыди, иу дзуаппæй дæр разы кæй нæу.

— Æри ма уыцы фæткъуы! — бадзырдта сайтан Бонмæ.

Сайтан Бон йæ дзыппæй сласта стыр сырхфарс фæткъуы, æмæ уат ныррухси. Бон ахæм рæсугъд фæткъуы никуы федта.

— Уынут ацы фæткъуы? — бафарста Бырсæг æмæ уаты уæвджытыл йæ цæст ахаста. — Амæй рæсугъддæр зæххы цъарыл цы ис? Ницы. Уый срæсугъд кæныныл æрдз фæкуыста, Зæхх куы равзæрд, уæдæй нырмæ — фондз триллион азы. Адæмы та сæ ахуыргæндтæ афтæ сайынц, Зæххыл, дам, æдæппæтæй 4 миллиард азы цæуы! О, æмæ фондз триллион азы æрдз кæуыл фæкуыста, уый адæймаг иу минутмæ ахæры æмæ дзы фаджыс рауайын кæны. Гъе, уый у адæмы сæйраг æмæ æнæныббаринаг аххос! Гъе уый тыххæй хъæуы марын адæмы. Сымах дæр гъе уый тыххæй цагътат адæмы, кæд æй уæхæдæг не 'мбæрстат, уæддæр. Афтæ уæдæ — адæмай кæйфæндыдæр æмæ цæйфæнды

тыххæй дæр амар, аххосджын кæддæриддæр уыдзæни, мард чи 'рцæуа, уый йæхæдæг. Марæджы та, марæг кæй у, уый тыххæй марын нæ хъæуы, фæлæ æнаххосæй дæр маринаг кæй у, уый тыххæй.

— Æз дины скъолайы ахуыр кодтон,— загъта Сталин. — Библийы афтæ фыссынч, фыццаг адæймæгтæ Адам æмæ Евæ, дам, жæнæты шардысты. Хуышау сын алы дыргъ æмæ кæрдæджы хал хæрын дæр уагъта, æрмæст сын фæджджæхста, жæнæты тæккæ астæу шы бæлас зайы, уый дыргъæй ма бахæрут. Фæлæ сайтан йæхи калм фестын кодта, Евæйы асайдта, æмæ уый æвæтчиаг фæткъуы æртыдта, йæхæдæг дæр джы бæхордта, Адамы дæр джы фæхъæстæ кодта. Æмæ сæ Хуышау жæнæтæй фæсырдта.

— Æмæ уыцы аргъæуттыл æууæндыдтæ, Сосо? — бафарста Бырсæг æмæ уайдзæфгæнæгау бакасти Сталинмæ. — Хуыцау афтæ сайы адæмы! Адæймаг райгуыры, æппындæр бафсис кæмæн нæй, ахæм гуыбынимæ. Ды, Инæлариссимус, дæхи сæйраг командыгæнæг æнхъæлыс, фæлæ алы адæймагæн дæр йæ сæйраг командыгæнæг йæ гуыбын у. Гъемæ, Адам æмæ Евæ дæр сæ гуыбыны фæдыл цыдысты, ныр æй сайтаны аххос кæнынц.

Æвиппайды Дофка йæ бынатæй рагæпп кодта, Сталины цур йæ зонгуытыл æрлæууыд, йæ цырыхъхъыты фындзтæн ын батæ кодта æмæ дзырдта:

— Дæ цæрæнбон бирæ, нæ хурты хур, куыд хорз нæ тавы дæ хъарм, куыд дардмæ хауы дæ рухс тын!

Арæхдзау дæр йæ бынатæй фæгæпп кодта, æфсæддонау æмраст слæууыд Сталины комкоммæ, йæ цæнгтæ йæ фæрстæм æрбалхъывта, æмæ йæ батинкæты хъæбæр счылты къæрцц фæцыди:

— Æмбал Сталин! — загъта докладгæнæгау. — Хъусын дын кæнын: Бон иунæг йæ мæгуыр мады нæ амардта. Бон амардта йæ дыккаг мад Сыгъзæры дæр. Амардта мæн дæр — йæ фыды!

— Æмæ уый куы нæ зыдтон,— Сталин та йæ лулæ сцъырдыта, цæуылдæр ахъуыды кодта, стæй фæстæмæ ракаст: — Вышинский!

— Я здесь, товарищ Сталин! — загъта Вышинский æмæ уый дæр æфсæддонау æмраст слæууыди Сталины цур.

— Товарищ Андрей Януарьевич! — райдыдта Сталин, фæлæ Гитлер сæ размæ æрбагæпп кодта æмæ фæхъæр лапта:

— Опять еврей! Большевистское государство создали еврей!

Бырсæг ыл схъæр кодта:

— На место, фюрер!

Гитлер цæхгæр фæзылди æмæ йæ раздæры бынаты слæууыди.

— Дæ куыст кæн, æмбал Сталин, — йæ ныхыл карст сырх сьалыйæ тамакойы фæздæг къуыбылæйттæй уадзгæйæ загъта Бырсæг.

— Товарищ Андрей Януарьевич! — райдыдта та Сталин. — Скажи, ты коммунист, или Генеральный прокурор?

Вышинскийæн йæ дзых бахæлиу, йæ хид акалд, афтæ фæтарсти ацы фарстæй, уымæн æмæ йын раст дзуапп нæ ардта, æмбал Сталин та, раст дзуапп чи нæ лæвæрдта, уыдонмæ цы цæстæй кæсы, уый Генералон прокурорæн йæхицæй хуыздæр чи зыдта? Тæрсын та йæ кодта, «коммунист» æмæ «генералон прокуроры» тæккæ астæу цыргъ фæрæты комы хуызæн чи ныццæхгæрмæ, уыцы æнæхайыры «или».

— Товарищ Сталин... — зырзыргæнгæ загъта Андрей Януарьевич. — Разве я врагов народа и ваших личных врагов... недостаточно караю?..

— У товарища Сталина нет личных врагов, товарищ Вышинский,— рæвдауæн хъæлæсæй загъта Сталин. — Сколько раз вам надо говорить об этом, неучи? Плохо усваиваете марксистско-ленинско-сталинское учение. А из этого учения вытекает только один единственный вывод: враг народа есть личный враг товарища Сталина. Следовательно, у меня личных врагов нет, и в то же время все враги народа — мои личные враги. А их миллионы. Понял?

— Да, товарищ Сталин.

— Объясни смысл сказанного вождем.

— Личные враги... — Вышинскийæн йæ зæнгтæ зыр-зыр кодтой, афтæмæй райдыдта. — Личные враги... это личные враги вождя мирового пролетариата.

— Да ты ни хрена не понял!

— Простите меня, товарищ Сталин... — лæгъстæ кодта Вышинский. — Я... Мне не доступны глубины Вашего мышления...

— Говно твой Генеральный прокурор, а не юрист! — фæрсырдыгæй æрбадзырдта Ленин.

— Я согласен с Вами, товарищ Владимир Ильич! — загъта Сталин. — Но когда других кадров нет, то и говно становится кадром. А кадры решают все.

Сталин, йæ алфамбылай чи лæууыди, уыдоныл йæ цæст сын-дæггай ахаста, æмæ йæ куыд ничи фехъуса, афтæ йæхицæн бахъуыр-хъуыр кодта: «Ашы жуддаг хъалмышъ дæр мын йæ фындз кæм нæ атъыссы!» Йæ луæ сдымдта æмæ Вышинскиймæ хæстæг бацыди, йæ хъусы йын бадзырдта:

— А почему Ленин до сих пор здесь? Он же психический больной, и должен находиться под домашним арестом. Ты, как я вижу, совсем его не жалеешь. Не жалеешь Создателя Первого Социалистического Государства. Ай-ай-ай... Но ведь по этому вопросу есть тайное постановление Ордена Меченосцев. Почему мой приказ не выполнен?

— Товарищ Сталин! — æваст бацин кодта Андрей Януарьевич. — Ваш приказ выполнен. Ленин находится в железной клетке, в которой в 1836 году Дарвин во время своего плавания на корабле «Бигль» привез самую умную обезьяну из Африки домой. Обезьяна эта помогла ученому обосновать возникновение людей от человекообразных обезьян. Всмотритесь внимательно, товарищ Сталин, и вы увидите Вашего Учителя в этой знаменитой клетке — более знаменитой клетки нет на свете. Ее простым глазом не увидеть — она пропитана особым составом в ядерных реакторах, которые созданы по Вашему указанию под руководством Лаврентия Павловича. Но Ваш глаз, товарищ Сталин, все видит!

Сталин адæмы 'хсæнмæ ныккаст æмæ йæ сæр батылдта:

— Вижу. Это хорошо, что мой гениальный учитель находится в столь знаменитой, овейной исторической славой, железной клетке. Надо загнать в клетки и Черчилля и Рузвельта — они тоже слишком много болтают. Но их клетки должны быть попроще, но и покрепче.

— Задание Ордена Меченосцев будет выполнено, товарищ Сталин! — разæнгардæй загъта Вышинский.

— Поступила жалоба. Разберись быстро и прими меры по всей строгости социалистической законности.

— Сын Арахшауа Бон полностью изобличен, товарищ Сталин. По наущению врага народа Гардана он в возрасте 8 месяцев и 24 дней своими преступными ножками... ногами разорвал детородный орган своей матери, расположенный у нее в полосе малого таза между мочевым пузырем и прямой кишкой.

— Бон — еврей! — хъæрæй загъта Гитлер. — Только евреи способны в таком возрасте убивать своих матерей!

— Помолчи, фюрер! Ты где находишься? — йæ амонæн æнгуылдзæй йæм бавзыста Бырсæг. — Это тебе не Рейхстаг! Еще одно лишнее слово, и я вынужден буду удалить тебя из зала суда. Продолжай, товарищ Вышинский.

— Благодарю Вас, — йæ сæрæй йын акуывта Андрей Януарьевич. — Вина Бона в убийстве своего отца и мачехи тоже полностью доказана. В тот трагический для них вечер он блестяще реализовал свой коварный замысел.

— Что за замысел? — бафарста Бырсæг.

— Он в полночь собрался уходить из родительского дома. И ушел! Этим самым он погубил своего отца и мачеху.

— Я протестую, Джо! — дард кæцæйдæр æрбахъæр кодта Уинстон Спенсер Черчилль. — Правосудие невозможно без адвоката обвиняемого!

— Англисаг хыттын! — йæхицæн бахъуым-хъуым кодта Сталин, хъæрæй та загъта: — Это в вашем прогнившем буржуазном мире, господин Черчилль, невозможно ни правосудие, ни кривосудие без адвоката, потому что суды ваши, как и вы сами, правители терпящего крах под натиском пролетариата мира, продажны. А в нашем социалистическом обществе судебные органы настолько предельно чисты и справедливы, что необходимость присутствия адвоката на судебных процессах сама по себе отпала, как со временем отпадет, согласно гениальному прогнозу Энгельса, необходимость создания семейных ячеек.

— Тæрхоны цыд ма хъыгдар, æмбал Сталин, — тызмæгæй йæм сдзырдта Бырсæг. — Черчиллы дзæнгæдамаæ цы хъусыс? Уый Дыгургомæй тынг дард у, Китайы æмбонды фæстейæ æрбаппары йæ пъæртт. Продолжай, товарищ Вышинский, свою обвинительную речь.

— Благодарю Вас, Биршаг! — йæ сæрæй та йын акуывта Вышинский æмæ ноджы карздæрæй дзурын райдыдта: — Враг народа, английский шпион, член всемирной тайной масонской организации Гардан познакомил Бона с лженаукой Фрейда, который обосновал теорию психосексуального развития индивида.

Фрейды коймæ Гитлер пуртийау йæ мидбынаты фесхъиудта, фæлæ йын йæ мæсты цæстæнгас Бырсæг ацахста æмæ йæм йæ тымбылкъух бавдыста, дæ дзыхыл хæц, зæгъгæ. Гитлер хъæр кæнын нал бауæндыд, фæлæ йæхицæн бахъуыр-хъуыр кодта:

— Опять еврей! Их больше, чем китайцев, а считаются карликовой по численности народностью!

— Фрейд в формировании характера и его патологии, — йæ ныхас дарддæр кодта Вышинский, — главную роль отводил переживанием раннего детства. А теперь вспомните, какое страшное злодеяние совершил в раннем детстве Бон, и всем вам станет ясно его зловещий контрреволюционный замысел. Он прекрасно понимал, что если он уйдет в такую позднюю ночь по опасным горным дорогам в аул Мацута, расположенный примерно в 40 километрах от Дзинаги, то это вызовет в психике отца и мачехи непоправимые катастрофические, а, самое главное — бессознательные процессы: галлюцинации, бред, полное помрачение сознания. Вот в таком состоянии Арахшау убил свою жену, а потом застрелил себя. Таким образом, настоящим убийцей трех названных людей является враг народа и друг английского шпиона Гардана Бон. Его вина в содеянном следственными материалами Генеральной прокуратуры СССР полностью доказана. Уважаемая Священная Тройка! Я закончил свою обвинительную речь.

Бонæн йæ фæрстæм æрлаууыдысты дыууæ цыбыр лæджы, сæ иу — Берия, дзаг голладжы хуызæн тыппыр, йæ пенсне уыди капеччы йас, йæ галиу цæсты арфæй иу авг ферттив-ферттив кодта. Иннæ — Ежов, уыди къæсхуыр, къæдз михыл сырхæф-сæддоны дарæс скæн, æмæ дын уый — Ежов, цæуылдæр æппынæдзух йæ мидбылты худти. Æртыккаг — Ягода, лаууыди Бонæн йæ фæскъæбут, йæ комæй нурыйы тæф калди, æмæ уый тыхсын кодта Боны. Фæстæмæ йæм ракасти — уый дæр, йæ фæрстæм чи лаууыди, уыдонау уыди бындзыд, æфсæддонау лаууыди æмраст, æрмæст ын цæстытæ нæ уыди, йæ гыццыл сæрыл Сталины къепкæйы хуызæн стыр тасы йас бæрзонд стъилджын къепкæ, гуыр кæй фæхонынц, ахæмæй дæр ыл ницы уыди: йæ роцъойæ уыдисны бæрц дæлдæр — йæ астæу, ууыл та фæтæн гæрзын рон, йе 'ргъæвæгыл æхсырф æмæ дзæбуг, ронæй дæләмæ та — къæхтæ, къæхтыл та роны онг кирзæ стыр цырыхъхъытæ.

— Тройка! Зачитай приговор! — сыстад Бырсæг.

Иннæтæ дæр сеппæтдæр сыстадысты.

Лаврентий Павлович йæ галифе хæлафы дзыппæй сласта æнцъылдтæ гæххæтт, алæгъз æй кодта йæ армытæппæнтæй, йæ пенснейы авг йæ цæсты къуырфы арфдæр батъыста, æмæ гъа ныр кæсын райдайон, зæгъгæ, афтæ йæ Сталин йæ къухы змæлдæй баурæдта:

— Бырсæг, хатыр курын, фæлæ, кæд æмбæлы, уæд зæгъон.
— Зæгъ, зæгъ, æмбал Сталин! — къуыдайрагау æм сдзырдта Бырсæг.

— Бырсæг, почему эти двое говнюков — Ягода и Ежов — оказались в составе Священной Тройки? Я же их расстрелял!

— Но ведь тебя тоже Никита сжег дотла, однако ты здесь, — йæ тамакойы æртхутæг æмбыд дзидзатæм йе 'нгуылдзæй цæгъдгæйæ, загъта Бырсæг.

— Бырсæг! Ты прекрасно знаешь, что когда я произношу «Великий учитель Ленин», то подразумеваю «Великий учитель Бырсæг»! Когда я говорю «Партия», то всегда подразумеваю тебя. А ты не можешь сделать такую малость для меня. Убери этих говнюков из состава Священной Тройки!

— На свете есть вещи, дорогой товарищ Сталин, изменить которые пока не в состоянии даже я. Пока ты будешь жить в сердцах народа, эти трое говнюков будут постоянными членами Тройки. Вопросы есть?

— Да... — йе 'рфгуйтæ фæталынг сты Сталинæн. — Если этого несовершеннолетнего врага народа...

— Разрешите, товарищ Сталин! — йæ дзырд ын айста Лаврентий Павлович. — По Главному уголовному кодексу СССР — статья 58, пункты а, б, в, г, д, е, и другие параграфы, обозначенные китайскими иероглифами — только что разоблаченный убийца своих родителей и мачехи не считается несовершеннолетним. По всей стране осуждено за разные вредительства политического и хозяйственного характера несколько тысяч шестилетних преступников, и они сейчас находятся в ГУЛАГе. Недавно арестован пятилетний преступник. Прости меня, товарищ Сталин, но он твое имя производил неподобающим, то есть контрреволюционным образом: вместо «Иосиф Виссарионович» он говорил «Иосиф Вешалионович», то есть изменил корень твоего великого отчества на слово «вешать, вешал». Но он все время плачет, поэтому мы арестовали и его мать, бабушку и дедушку и посадили их к нему в камеру.

— Он врёт! — хъæрæй загъта Сталин æмæ йæ лулæйы маesty фæтылдæй йæхимæ хæстæгдæр фæдзырдта Бериямæ. — Ты что болтаешь, ше виришвило, ше мамадзагъло! Ты разве не знаешь, что Рузвельт и Черчилль притаились прямо за Китайской стеной и следят за судебным процессом? Ты не шеф Госбезопасности, а настоящий сыдзæг! Чатлах!

— Прикажи, товарищ Сталин, и я привезу тебе их обоих в мешке, как слепых котят! — загъта Берия, йæхæдæг та ахъуыды кодта: «Чысыл фæлæуу, мæнæ мæ химиктæ сусæгæй цы марг скодтой, уымæй дæ дзæбæх куы нæ бафсадон!»

— Как бы тебя самого в твой же мешок не сунул, как слепого котенка, Скотланд—Ярд! Исчезни! — фæхъæр ыл кодта Сталин, æмæ Берия цыдæр æрбацы.

— Цы ма дæ фæнды? — бафарста Бырсæг Сталины.

— Я закончу свою мысль. Если этого убийцу будет судить Тройка, то Рузвельт и Черчилль поднимут хай по всему миру: Сталин задушил демократию, Сталин диктатор, Сталин изверг и так далее. Пусть этого преступника — Сталин йæ лулæйы къобалайæ ацамыдта æцæг Бонмæ,— судит весь народ, чтобы эти империалисты, наконец, поняли, что со дня сотворения мира более демократической демократии, чем в СССР, никогда и нигде не было и не будет! Да и не нужно другой демократии!

— Демæ разы дæн,— загъта Бырсæг. — Кæм сты дæ адæм?

— Уæртæ Сырх Фæзы.

— Фæжур сæм!

— Журын сæм нæ хъæуы. Мæ лулæ сæм бавдисджынæн.

Уыцы рæстæджы цæлгæнæны дард къуымæй фæзындысты цалдæр æндæрджы. Фынгмæ куы æрбахæстæг сты, уæд Бон базыдта Хрущев æмæ Брежнев, фæлæ, семæ чи уыди, уыдонæй никæй зыдта.

— Никита,— загъта Бырсæг. — Мы тебя не звали. Зачем явился?

— Я... — батыхсти Хрущев. — Я... У меня список...

— Что за список?

— Список казненных товарищем Сталиным военачальников.

— Без присутствия самих военачальников суд не может рассматривать этот вопрос. Позовем тебя по окончании этого процесса. А теперь уходи.

Хрущев йæ сæр æруагъта, фæцæйцыди, Сталин æм йæхи хæстæг байста, йæ лулæйы къобалайæ йын йæ сæр æрцæвынмæ куыд хъавыд, афтæ йыл Бырсæг фæхъæр кодта:

— Æмбал Сталин! Дæ бынаты слæуу! Дæхи дарын цæуылнæ зоны? Ды та, Брежнев, ам цы кусы? Чи дæм арвыста? Стæй дæ бæзджын æрфгуытæй иу хъуын куы нал ис дæхиуыл, кæм дын сты?

Бон ныккасти Брежневмæ: æцæгæйдæр йæ бæзджын æрфгуытæ афтæ тынг даст уыдысты, æмæ йæ фæлурс цæсгомыл дыууæ фæтæн урс-урсид тæлмæй зындысты.

— Вот... — загъта Брежнев æмæ йæ цæссыгтæ йæ дысæй асæрфта, йæ пиджачы мидæггаг дзыппæй цыдæр сисынмæ хъавыд, фæлæ йæ риу хъуыраей суанг астæумæ æмæхгæд уыди сырх стъалытæ, ордентæ æмæ майдантæй, æмæ йæ къух мидæмæ бацæвыны амал нæ ардта. Уæд кæмæдæр йæ сæры змæлдæй фæсидти, æмæ йæ размæ æрбауади æрыгон нæлгоймаг, йæ лæгуын сæр ныхæй чысыл уæлдæр уыди мыстыты 'хсид.

— Товарищ Горбачев, — бахатыдта йæм Брежнев, — вытащи из внутреннего кармана моего пиджака бумагу.

— А почему, Миша, мышцы изгрызли твою голову? — бафарста Бырсæг.

— Мыши в голове Миши ищут новое мышление! — йæ æнæуынгæ къалатийæ æрбадзырдта Ленин. — Не странно ли это — искать новые мысли в голове деревенского парня, а не в моих томах!

— Не беспокойся, Ильич, твои тома тоже усердно читают мыши! — худгæйæ загъта Бырсæг. — Миша, помоги другому Ильичу.

Горбачев Брежневы дзыппæй сласта æнцъылдтæ гæххæтт æмæ йæ æнæдзургæйæ радта йæ хицаумæ, йæхæдæг иуварс ацыд.

— Вот... мое исковое заявление... — загъта Брежнев. — Мои брови приватизировали младореформаторы во главе с Ельциным...

— Не «Ельцин», а «Ельцир»! — адæмы æхсәнæй æрбахъæр кодта Гитлер. — Он еврей!

— Адольф, держи язык за зубами! — фæхъæр ыл кодта Бырсæг. — Ельцин никакой не еврей, он русский мужик.

— Русский-то русский, но совершенно неграмотный, как и Брежнев, — йæ рихиты бын хин худт кодта Сталин.

— А в чем выражается моя неграмотность, товарищ Сталин? — бустæхуызæй бафарста Брежнев, йæ зæрдæ бынтон суынгæт.

— Ты сказал: «Мои брови приватизировали младореформаторы во главе с Ельциным». А надо было сказать: «Мои брови приватизировали младореформаторы на голове Ельцина». Нет, ты не читал, доблестный мой потомок, капитальный труд товарища Сталина «Марксизм и вопросы языкознания».

— Лаврентий Павлович! — фæдзырдта Бырсæг.

Лаврентий Павлович адæмы 'хсән йæхицæн фæндагæрдгæйæ бацыди Бырсæгмæ.

— Бери исковое заявление Брежнева и проводи следственные мероприятия. Особое внимание обрати на замечание Сталина и выясни: процесс приватизации проходил во главе с Ельциным, или на голове Ельцина. Леонид Ильич, твое присутствие на сегодняшнем судебном процессе необязательно. Понадобишься — позовем.

Брежнев дәр йә сәр әруагъта әмә араст Хрущевы фәдыл.

Раст тәккә уыцы рәстәг Сталины размә әрбахәццә әнахуыр адәмы кьорд: уыдонәй иу — цыдаид ыл 100 азәй фылдәр — йә уәлә бур гәлифе хәләф әмә куырәт, йә сәрыл рәмпәгхәрд бухайраг худ, афтәмәй саджилбадт кодта, йә кары чи бацыд, ахәм хәрзконд сырхцәсгом бәзәрхыг ләджы бәрзәйыл, йә къәхтә дзедзырой кодтой йә хәссәджы риуыл, галиу — бәгъәввад, рахизыл та кәд хәцъил тыхт уыди, уәддәр зынди йә фадхъул. Семә чи уыди, уыдонәй йын иу фәсте йә бәрзәй әрцахста дыууәсыгон хъәдын сагойә, иннә йын йә галиу дәларм бацавта сагой, әртыккаг — йә рахиз дәлармы, цәмәй сә зынаргъ уаргъ макәцырдаәм фәцуда, стәй — Хуыцау ма зәгъәд! — ма ахауа.

— Ам мә әруадзут, — загъта, кәй хастой, уыцы сәдәазыккон цыбыр тымбыл ләг. — Әмбал Сталинмә әгәр хәстәг ма бацаут, науәд мә цъулбер фәхондзән...

Сырхцәсгом ләг йәхи тынг әргуыбыр кодта, әмә сәдәазыккон ләг рахызти йә бәрзәйә, әмбал Сталины цурмә бацыди әмә әфсәддонау әмраст әрләууыди йә комкоммә:

— Товарищ Сталин! Первый секретарь Обкома партии Первой Осетии Крайнего Севера товарищ Китов Кит Китович по Вашему приказу явился!

— Товарищ Китов! Какой ты кит? Ты — тьепа, которая водится у вас в Алаханчъурте. И почему ты называешь себя товарищем? Чей ты товарищ?

— Кorto бахъ! — Вышинскийы хъусы сусәгәй бадзырдта Берия, әмә йә къубал йе 'нгуылдзәй ахафта, цыма йә кардәй лыг кәны.

— Бак кorto! — бацин кодта Вышинский дәр. — Вина Кита полностью доказана, вот только что скажет Хозяин...

— Я — тьепа... А товарищ Сталин... товарищ всему трудовому народу... — къуызгә дзырдта Кит, фыртәссәй йә зәнгтә зыр-зыр кодтой, йә дәндәгтә дәр кәрәдзиуыл хоста, әмә-иу сә тыхджын къәрцц-къәрцц райхъуыст.

— Как идут дела в Осетинской республике Крайнего Севера?
 — Разрешите доложить, товарищ Сталин... — йæ дæндæгтæй къарцц-къарцгæнгæйæ дзырдта Кит. — План выполнен на 376,99 %...

— Какой план?

— План по уничтожению врагов народа, буржуазных националистов, контрреволюционеров, троцкистов, шпионов и другой швали. По указанию товарища Сталина, чем ближе мы подступаем к коммунизму, тем ожесточеннее становится классовая борьба! На сегодняшний день мы арестовали 14 тысяч 999 с половиной человек.

— Постой, постой, — бадис кодта Сталин. — Что значит «с половиной»?

— Один враг народа был без рук и ног... с рождения. Но зато с длинным языком. В списках НКВД он значится как полчеловек.

— Молодец, — раппæлыд дзы Сталин. — Зæгъ-ма, æмбал Киты фырт, дæ зæнгтæ цæмæн зыр-зыр кæнынч?

— Дыгургомы æхсæв узал ваййы, æмбал Сталин...

— Æмæ бæгъæввад шæмæн дæ, шæ?

— Ды мæм телефонæй куы фæдзырдтай, æмбал Сталин, уæд афтæ тынг фæтарстæн... афтæ тынг бацин кодтон, æмæ мæ цырыхъхъытæ мæ къæхтыл скæнынмæ нал сарæхстæн — мæ къухтæ дæр, мæ зæнгтæ дæр зыр-зыр кодтой.

— Æмæ дæ цырыхъхъытæ дæ къæхтыл шæуылнæ уыдысты? Æви фынай кодтай? Æмæ æмбал Сталин йæ къабинеты бонцыæхтæм кæй фæкусы, уый нæ зоны?

— Зонын, æмбал Сталин! Уый дун-дунейы æппæт прогрессивон дзыллæтæ дæр зонынц, æмбал Сталин! Æз фынай нæ кодтон, æз кафгæ кодтон æмбал Сталины проспектыл Сæрибары фæзы, æмæ уым раластон мæ цырыхъхъытæ.

— Æмæ уæм шы бæрæгбон уыди, шы?

— Цъеретелиы уынг мæ номыл скодтой.

— Æмæ Цъеретели та?

— Уый номыл та, æмбал Сталин, ноджы рæсугъддæр æмæ стырдæр уынг скодтам Заманхъулы... — Киты фырт Сталины уæззау цæстæнгас нæ баурæдта æмæ та къуызгæйæ дзурын райдыдта: — Æмбал Сталин! Кафгæ мæхи тыххæй нæ кодтон... Ды нæ æхсæв дæр хурау кæй тавыс, бур сæртæ æмæ саутæн

рæвдыд кæй радтай, уый цинæй скæфтытæ кодтон. Стæй Ирыстоны æппæт фæллойдæнджытæ дæуыл кадæг ныффыстой, æмæ йыл сæ къухтæ сæвæрдтой 10 милуан адæймаджы.

— Æмæ Ирыстоны уал адæймаджы шæры? — бадис кодта Сталин.

— Хъуыддаг афтæ рауад, æмбал Сталин, æмæ фæллойдæнджытæн бауромæн нал уыди — кадæгыл сæ къухтæ фырцинаей сæдæгай хæттытæ бафыстой, афтæ бирæ дæ уарзынц.

— Хорз. Лæвар дын кæнын Мæздæджы район. Фæлæ хъаст æрбашыди Ширхъæсджыты Орденмæ иу дыгурон лæгаей, не 'взагыл журын, дам, нæ нæ уажынч бынæттон хишæуттæ.

— Уый у контрреволюцион пропагандæ, æмбал Сталин. Нæ партийыл уыцы цъыфкалæн чи ныффыста, уый агæрах кодтам. Дыгурон æвзаг нæй, æмæ цы нæй, ууыл та дзурæн куыд ис? Уырыссагау æмæ сæ иронау дзурын кæй уадзæм, ууыл цин нæ кæнынц, фæлæ ма сæ хъаст бахастой æппæт рæстæджытæ æмæ адæмты фæтæг Сталинмæ, йæ налхъуыт—налмас сызгъæрин рæстæг ын къахыр кæнынц.

— Наукон æгъдауæй бæрæггонд æрцыди, дыгурон æвзаг кæй нæй, уый? — бафарста Бырсæг.

— Куыд нæ, æмбал Бырсæг,— разæнгардæй загъта Киты фырт Кит. — Мæнæ мæ йæ рагъы... нæ фæлæ мемæ чи рацыди, уыдон сты Ирыстоны хуыздæр фысджытæ æмæ ахуыргæндтæ, Къостайы номыл премийы лауреаттæ Хамбохъ, Тæнгъæд, Цъыртмиз æмæ Æрдæбон. — Кит фæстæмæ ракасти æмæ фæдзырдта: — Цъыртмиз!

Цъыртмиз, йæ бæрзæйыл ын сагойæ чи хæцыди, уый, æрбатахти йæ размæ, фырæфсæрмæй йæ сæр бынмæ æруагъта æмæ ног чындзы лæуд скодта.

— Амæн та,— загъта Сталин, йæ лулæйæ Цъыртмизмæ амонгæйæ,— йæ хæлаф æмæ йæ шырыхъхъытæ хуылыдж шæмæн сты?

— Æмбал Сталин! Цъыртмизæн Парти чердæм фæцамоны, уыцырдæм никуы слæууы дымгæбон. Æмæ дын ай йæ пайда! — Кит Цъыртмизмæ ахæм мæсты каст бакодта, æмæ уый йæхи адæмы æхсæн амбæхста.

Кит фæдзырдта, кæй бæрзæйыл бадти, уыцы сырхцæсгом лæгмæ:

— Хамбохъ!

Хамбохъ йæ цурмæ æрбагæпп кодта, йæ сæрæй Бырсæгæн акуывта æмæ райдыдта:

— Дигорского языка, как такового, не существует. Есть поддиалект неопределенного поднаречия, и вот это дигорские буржуазные националисты называют языком! — Хамбохъ куыд фылдæр дзырдта, афтæ мæстыдæргæнгæ цыдис, æмæ фæстагмæ хъæр кæнын райдыдта: — Международный поэт и ученый Первой Осетии Крайнего Севера и Второй Осетии Крайнего Юга Финал проник в хранилище старинных рукописей Эчмиадзина...

Хамбохъ, цыма æвиппайды йе 'взаг аныхъуырда, афтæ йæ хурхы уадындытæ адымстысты, афæлурс, уымæн æмæ йæ сырхыхыл къуымых карды фындзау сбыцæу Сталины уазал цæстæнгас.

— Лаврентъ, что я слышу? Оказывается, в Эчмиадзине гуляют кому не лень, как в парке имени Коста Хетагурова.

— Товарищ Сталин! Это ложь! Хамбохъ клеветает на органы Госбезопасности, а, следовательно, на ленинско-сталинскую партию. Эчмиадзин охраняется вооруженной до зубов дивизией С—2!

— Каким образом тогда проник туда международный поэт и ученый Финал?

— Разрешите объяснить, товарищ Сталин, — йæ сæр бынмæ æруагъта, афтæмæй лæгъстæгæнæгау загъта Кит. — Международный наш поэт и мыслитель надел на свою голову гамхуд.

— А-а... — йæ сæр банкъуыста Сталин. — Против гамхуда мы пока бессильны. Дæ ныхас кæн, Хамбохъ.

— Благодарю, товарищ Сталин, — бацин кодта Хамбохъ. — Финал в хранилище древнейших рукописей Эчмиадзина нашел документ, где на староармянском языке черным по белому написано: дигорцы — уираги, то есть евреи. Они спелись с иудейской верхушкой Хазарского каганата. Язык их — это гремучая смесь иронско-кударских, фашистско-немецких и, в особенности, еврейских слов.

— Идиш, что ли? — бафарста Сталин.

— Еще хуже! — загъгæ, йæ бынатæй фæгæпп кодта Гæлæу. — Мах, дигурæтти, æппиндæр ницæмæн гъæуы ирон... то есть дигурон хъæбæр лæгъуыз æвзаг! В империалистической Америке 95 процентов банкиров составляют евреи! Смерть дигорцам!

— Я же говорил: Бон — еврей! — фæтъæлланг кодта Гитлер.

— Немедленно его в газовую камеру!

— Мы не фашисты, Адольф! — йæ лулæ сцъырда Сталин.
— Ты сам свидетель: я упросил Бырсага, чтобы врага народа судил сам народ. Вот этим мы, коммунисты, отличаемся от вас, нацистов.

Сталин йæ лулæ бæрзонд систа, Сырх Фæзы цы æнæнымæц адæм уыди, уыдон æй куыд федтаиккой. Æмæ йæ æцæгæйдæр федтой. Æвиппайды ныххæррæт кодтой æзфæраздæронæй Фæтæджы лулæмæ, се 'змæлдæй Сырх Фæз æнкъуысыди, дуне æмроро, хъæрахст æмæ цъæхахст фестæди. Уыйбæрц адæмæн фæндон змæлынæн фаг нæ уыди стыр фæз, æмæ кæрæдзи сæ къæхты бын æууæрстой. Дыккаг бон радио «Сæрибар Европæ»-йы уацхæссæг Бирштеен (Бырсаг) хъусын кодта: Сырх Фæзы мæрдтæ æмæ цъæлтæй баззади 40 милуаны, уыдонæн та сæ цыппæрæм хай — сывæллæттæ. Газет «Правда»-йы уацхæссæг Биршагов (уый дæр Бырсаг) уый фæдыл фыста, зæгъгæ, империалисттæн лæггадгæнæг уæййаг фысджытæ æмæ журналисттæ куыд алкæд, афтæ та ныр дæр сайынц: Сырх Фæзы 40 милуаны нæ, фæлæ æдæппæт 20 милуаны фæмард.

Æнæнымæц адæм куыд хæстæгдæр кодтой цæлгæнæнмæ, афтæ сæ хъæр тыхджындæрæй хъуыст:

— Мæлæт, адæмы знаг Бонæн!

— Бон æгас дунейы æнусон фæтæг Сталины марынвæнд кæны!

— Йæ царм ын бастигъæм æмæ йæ кауы михтыл байтындзæм!

— Ауындзгæ!

— Æргæвдгæ!

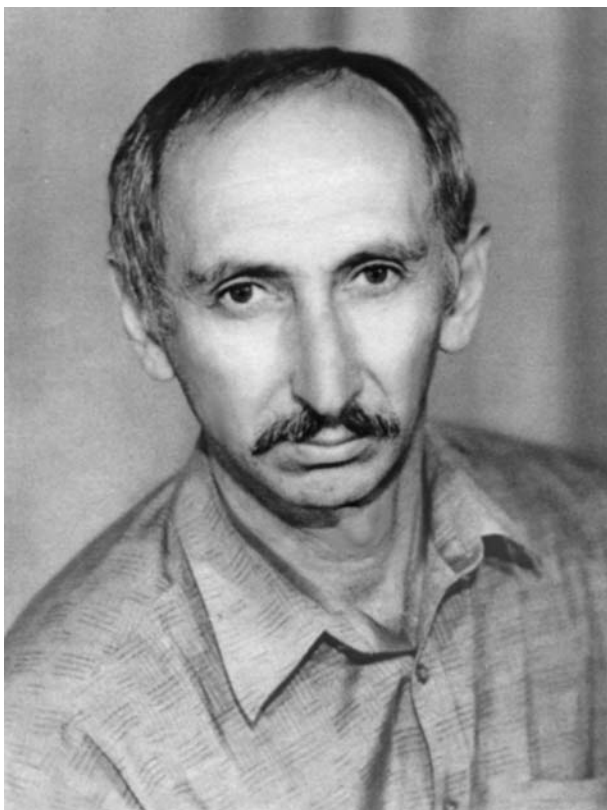
Адæмы æрра уылæн тынг куы æрбахæстæг цæлгæнæнмæ, уæд Бырсаг сыстад, бацыди Бонмæ.

— Хъус-ма, лæппу, — загъта уый. — Фервæзæн дын нал ис. Фæлæ дæ æз фервæзын кæндзынæн, кæд дæ фæнды, уæд.

— Сайтан! Де 'ххуыс мæнæн сæдæ мæлæтæй фыддæр у! — ныхъхъæр кодта Бон, йæ фæстаг тыхтæ æрбамбырд кодта æмæ сæ хæдзарæй уынгмæ ралыгъд.

МАМЫКЪАТЫ ХЪАЗЫБЕК: 50 АЗЫ

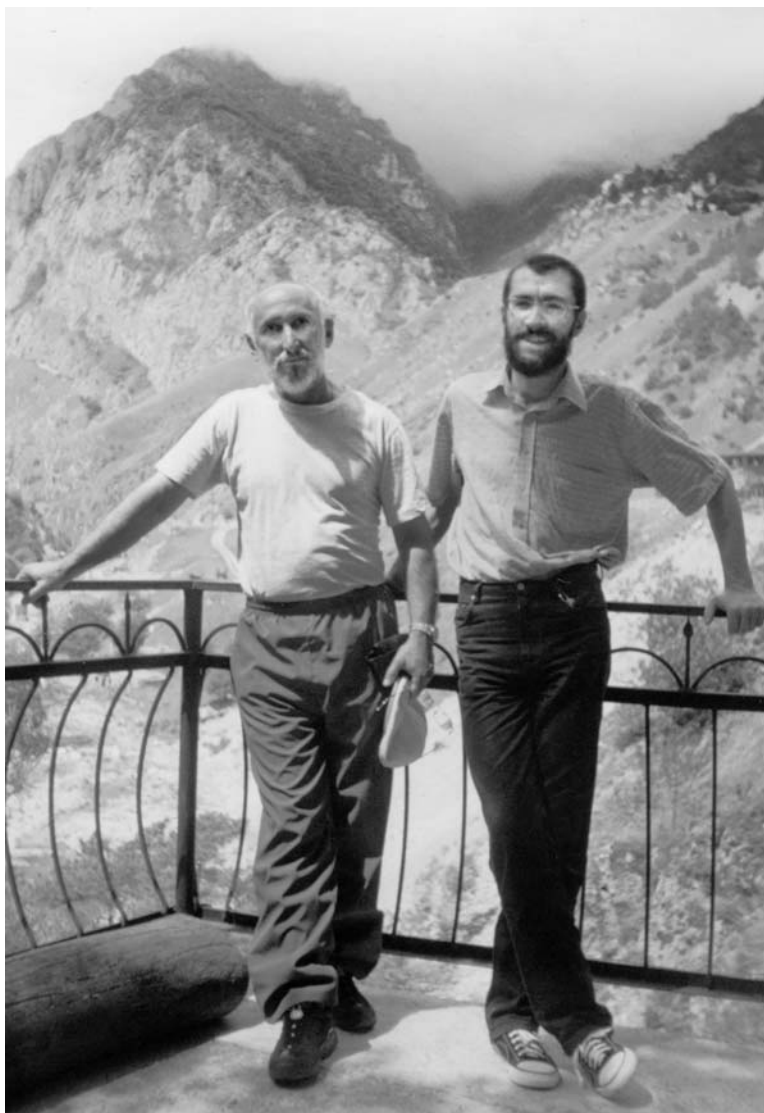

Хъазыбеджы фыд Джеуæрджы.

Йæ бинойнаг Людмилæимæ.

Йе 'мбал Дмитриимæ.

ЦАРДЫ ТАРХЪАЕД

МÆ ФЫДÆН

(70 азы бонмæ)

*Нæ фыдæлтæ сæ царддæргъы цы дзау-
матæ æмæ мигæнæнтæй архайдтой, уыдон
Мамыкъаты Джеуæрджыйы руаджы
рæстæджы фæлмы нæ аныгъуылдысты.
Иæ конд дзауматæн сæ фылдæр хай сты
нæ республикæйы бæстæзонæн музейы.*

Царды тар хъæд у æгæндæг,
уд дзы алырдæм æфты...
Хъуамæ суыдаис нывгæнæг,—
фæлæ... хистæр уыдтæ ды...

Хистæр лæг! — дæ зæронд мад дæм
афтæ монауæй дзырдта,
Æмæ къонайыл кæм бадтæ?! —
Цард дæ саугуыстмæ сырдта.

Хосдзау лæг, хъæддзау, хуымгæнæг,
уæд фыййæуттимæ... Хъызлар...
Цал дзабыруафсы ыстæнæг
кодта рохст фæндæгты тар?!

Чи кæд базыдта сæ аргъ та
царды хъизæмæрттæн уæд? —
Де 'рвхуыз цæстыты ныууагъта
уадтымыгъты ехс йæ фæд.

Тухитæ, мæ фыд Джеуæрджы,
митау сурс кодтой дæ сæр,
фæлæ никуы уыд уынгæджы
кæд дæ арт-зæрдæ уæддæр...

Азтæ — байрæгтау — фыр тæлтæг,
 нæй сыл баппарæн дзылар...
 Æмæ рагбонты нывгæнæг
 ногæй бахоста дæ дуар...

Ныр, дæ цардизæр фæлладæй
 кæрты йе 'фсургъæй куы 'рхызт,—
 ардуан, сарт, фæрæтæй, кардæй
 райдыдта дæ уарзон куыст:

галуæрдон, куырой, цыхтахсæн,
 тæскъ, арахъуадзæн, къуыстил,
 адæг, хорласæн, хъæдласæн,
 къуту, хъалац, уидыг, цъил...

Де 'взагæй ысдзырдтой уисхъæд,
 цым, сывылдз, акъаци, кæрз...
 Фарн дæ дзауматы æрфистæг —
 де 'взонг арт-уды æнгæс...

Уый, цы зынг сыгъди дæ уды
 бирæ афæдзты куырмæй,—
 ныр дæ конд дзауматæй худы
 æмæ йын æрмынæг нæй.

ЗИЛГÆУАД

Цæй, цы радтай де знæт уд,
 зилгæуад, мæнæн!
 Ме 'нпой мын кæдæм хæссут,
 рог сæнттæ, кæдæм?

'Хсæвæй-бонæй, сау катæй,
 зæрдæмæ — дæ каст.
 Рагон хъæдгом сагайдтай,—
 райгас и мæ уарзт.

Туг æхсиды, арауы,
 абухы, фыцы.
 Ивгъуыд бонты аргъау мын
 зилгæуад хæссы.

БЕСЛАЭНЫ АЗАР

Ныррызт мæ уд, ныздздой-дзой кодта зæрдæ,
мæ цæсты арвæй арвы сыг æркалд,
нынкъуыстысты хъуытаз мырты къæсæртæ,
сæ уаз хъæлæсы сау марой ныссалд.

Беслаэны азар!.. Судзгæ сыгау басур
уым царды суадон, фемæхсти дзы арт...
Уым стъалы-удтæ festaдысты цавддур —
æнæ фидæн, æнæ уидаг, æдзард...

Нæ комы уыцы судзаг азар хатын
лæджы зæрдæ — æгæр пиллон у, карз...
Æрмæст... æрлæудзæн алчи дæр йæ рады —
дæтдзæни дзуапп —
Бæрзонд Хуыцауы раз!..

ИРЫ ХЪÆДГÆМТТÆ

Нæ фæдыфæд байсæфт кæмдæр,
йæ бындур ныззылди куыройау.
Нæ ингæнæн бассафта мæр,
йæ сау хуыртæ 'рхæссы æккойæ?!

Нæ хауы æмыр дзыхæй дзырд,
куырм цæстæй нæ тæдзы æртах дæр...
Уызæни нын арвыцъæх — цырт,
нæ бæллицтæ уырдæм куы уагътам!..

Нæ бæллицтæ! Нæй сын фæуæн,
сты Иры хъæдгæмттау æнарæн...
Дæ хъыгтыл дзыназæм, кæуæм...
Дæ сау фыдтыл хъарджытæ зарæм...

БÆГЪÆВВАД БÆХДЖЫН

Æнусы 'мбис... Знон дæр ма — саби нырма,
тæргæ бæхæй згъордтон мæ уисыл,
мæ зæры бон фенынмæ тахтæн, цыма,
бæгъæввад бæхджынæй фæдисы.

Уæ, гормон, фæуром дæ бæхы!.. Кæдæм?
 Дæ хъысмæт дæ цъысыммæ ласы.
 Уым Иры цæстысыг ысмал и, ысцæм,
 уым удхæссæг халонау уасы...

Фæуром! Мæ цуры æрæнцай фæлтау,
 зæринцæст, æрмахуыр уæрыккау.
 Нæ Иры хъысмæтæн нæ дыууæ уæд та
 кæд исты æрхъуыды кæниккам...

ХЪАРÆГ ИРЫ ФИДÆНЫЛ

Гъе, мардзæ, исчи!
 Къоста

Гъе, мардзæ, исчи!
 Нæ Иры дзыхъхъ... Туг дзы æнхъæвзы..
 Йæ бынæй æнахъом сывæллæтты удтæ —
 æназымты удтæ — дзыназынц,
 куыnnæ сæ и хъусæг?!

Гъе, мардзæ, исчи!
 Нæ Иры дзыхъхъ сау мигъæй батар.
 Йæ быны æнæрцæф кæстæрты цæстытæ —
 йæ фидæны цæстытæ Ирæн —
 уый бакодта саугуырм...

Гъе, мардзæ, исчи!
 Нæ Иры дзыхъхъ байдзаг цæссыгæй..
 Цæхджын цæстысыгæй нæ Иры дзыхъхъ судзы,
 йæ зæрдæйы видæгтæ тонынц —
 уынæг æй куыnnæ и?!

Гъе, мардзæ, исчи!
 Нæ Иры дзыхъхъ равдæлон цинай..
 Нæ Иры дзыхъхъ равдæлон цин æмæ рухсæй..
 Куы равдæлон кад æмæ фарнаей!..
 Уый зонæг куыnnæ и?!

Гъе, мардзæ, исчи!..
 Ис?.. Чи?..

КÆДМÆ?

Цазæ мегъау кæдмæ баддзæй
нæ зæрдити ибилис?
Æ сау марг ни кæдмæ тадздзæй,
кæдмæ кæндзæй ни гириз?

Кæдмæ къахдзæй æ дзæмбутæй
нæ уоди къумтæ, цума?
Нæ зæрди гъостæ йе 'мбухтæй
Кæдмæ кæндзæнæй къурма?

Кæдмæ лæсдзйан цъифи мистæй
æд цъел-мелæ, æд ес-бес?!
Гæр, æдта нин ибилистæй
раервæзæнтæ нæййес?

САУ ЗУМÆГ

Хори гъар нæма 'й кунæг,
уорс уæриккау, æнæхийнæ 'й.
Фæссидзмудз кодта зумæг
ма фæззæги искусийнæ 'й.

Нæма гъавуй нур дæнттæй
аразунмæ ехин нæдтæ,
нæма гъазуй бурдæнтæй! —
Ци ма ин уа кæнуйнæгтæ?

Кæд фæззæг ин нæ фæпцæй
æ дарæстæ карст курмæги,
'ма байзадæй хæбæпцæй,
нæ — фæззæги, нæ — зумæги.

* * *

(С. Есенинæй)

Дзигготæ — реуи уæнгæ,
киндзау урдуг лæууис,
цъæх бæрзæ, тæнæг зæнгæ,
цадæмæ ци кæсис?

Æрвгони кæдзосæй дин —
 рæудунги ниуазæн.
 Æресæ къæлос мæйи
 зæрийнæ сæрвасæн.

Ниуазæн æрниуазæ,
 æрфасæ дæ дзигго,
 де 'рхун зæгъгæй — гъæйтт-мардзæ! —
 фæхходæ 'ма фæкко.

Зæгъуй мин: «Цитæ дзори?
 Мæ зæрдæ æскъудæй,—
 фиййау-лæхъуæн мæ цори
 айзæри фæккудтæй.

Æрдагæ цæстисугтæй
 мæ зæнгæ ниссугъта,
 йе 'рхуни мæ уæргутæ
 æ хъури ниттукта.

— Мæ зæрди арф ивæрд дæ,—
 дзурдта мин, æртæсгæй,
 загъта мин “хуæрзизæртæ”,
 къæхти бунмæ кæсгæй».

ХУÆНХАГ КИЗГИ ЗАР

(Малити Геуæргийæй)

Имисун, æна зæгъидæ:
 арви авари, уæлйау,
 исфæлдиста æхе стъалу
 алли-алкæмæн Хуцау.

Нæ мæгур къæс... Æ къæразæй,
 æрниллæг кæнгæй мæ сæр,
 и уæл-авармæ ме 'нкъарди,
 цид, кæсун дзинæг æз дæр.

Æстгьалути цæхæр-гъазти —
цийни будур, аргъау-фун.
Фал ме стгьалуй сæ медастæу
нæй мæ нивæ æстæфун.

Цæй, кæми дæ, ци рауæни?
Ци уæлтегъæ 'й дæ цæрæн?
Ку батадтæн дæу нæ ергæй,
ку нæбал дæн мæ сæрæн.

ЦЫНÆ 'РЦÆУЫ, ЦЫНÆ...

«ГАЛИУÆГ»

Иу уæдæгонд салдат уыд нæ полчъы. Иуахæмы нæм полкъмæ Мæскуыйæ цавæрдæр инæлар ссыди. Ацы салдат та дуаргæс. Инæлар йæ рог машинæйы куы 'рбацæйцыд, уæд ын салдат кулдуар бакодта æмæ йын галиу къухæй æфсæддон салам радта. Инæлар гарнизоны хицауы фæрсы:

— Уый уын цавæр салдат у, галиу къухæй салам чи дæтты?
Хицау салдаты куы бафхæрдта, уæд ын уый афтæ:

— Мæ рахиз къухæй кулдуар бакодтон æмæ ма йын уæдæ цæмæй радтаин салам? Дыууæ йеддæмæ не сты мæ къухтæ.

— Ау, нæ йæ зоньы, галиуæй салам дæттæн нæй, уый?

Уæд салдат уыцыу хъæр фæласта:

— Омæ кæд галиуæг дæн, уæд та!

Уый адыл йе 'фсæддон хæс «ахицæн кодта» — сæхимæ йæ арвыстой.

СТАРШИНА — БАЗЫРЫЛ

Ацы хабар Кировабады æрцыди — службæ кодтон, тагъд чи тæхы, ахæм хæдтæхджыты («МиГ») полчъы. Хæдтæхæг къаннаг у, æмæ цæмæй йæхи уæлдæфмæ сиса, уый тыххæй йыл раздæр рахæцын фæхъæуы. Гъемæ дын иуахæмы «МиГ» йæ базырæй старшинаы куы ацахсид æмæ йæ уæлдæфмæ куы сисид, Адæм сфæдис сты, пилотмæ рацийæ дзурынц, тагъддæр æрбад, зæгъгæ. Уый хæдтæхæг куы 'рбадын кодта, уæд кæсы, æмæ старшина базырæй рахызти. Пилотæн æваст йæ зæрдæ бахъарм, старшина та йæм худгæйæ æрбацæйцыд.

ФЫЦЦАГ ÆМÆ ФÆСТАГ ТАХТ

Уæлдæфон тых æфсæддонтæн сæ дæсæм хай дæр тæхгæ нæ фæкæны: зæххыл фæархайынц, цæмæй уæлдæфы чи ис, уыдон

æнæфыдбылыз уой. Иу хатт нæ полчъы ахæм хабар æрцыд: йе 'мгъуыд кæмæн фæцис æмæ хъуамæ дыккаг бон сæхимæ чи ацыдаид, ахæм салдат радистæй ракуырда, цæмæй йæ бауадза йæ бæсты хæдтæхæджы атæхын: иу хатт, дам, уæддæр атезгъо кæнон. Радистæн та йæ бынат хæдтæхæджы къæдзилырдыгæй веййы, æрмæст иу лæджы фаг у. Бауагъта йæ радист, æмæ хæдтæхæг æхсæвыгон уæлдæфмæ стаhti. Куы 'рбадти, уæд æнæнхъæлæджы фæфæлдæхт, æмæ дзы фæмард æрмæст уыцы салдат.

ХÆРÆДЖЫ ЦÆФ

Иу лæг хъæугæрон йæ фос куыд хызта, афтæ йæ хæрæг йæ фæстаг къахæй ныццафта. Цалдæр боны фæстæ лæг амард. Уæлмæрдтæм æй куы фæцæйхастой, уæд йæ бинойнаг хъæугæрон цалдæр хæрæджы хизгæ ауыдта æмæ йæ хъарæджы афтæ бакодта: “Ацы хæрджыты цæгъдын хъæуы, науæд нын нæхи радыгай мæрдтæм барвитдзысты”.

КУЫВДЫ

Æрæджы иу куывдмæ бахаудтæн, æмæ фынгыл бадджыты 'хсæн ныхас рауади, кæй мыггаг стырдæр у, уый тыххæй. Иу загъта:

— Мах мыггагæй стырдæр Ирыстоны нæй — цæры нæ Чъребайы дæр æмæ суанг Къахеты дæр.

— Махæй ма суанг Астæуккаг Азийы дæр цæры, — йæ ныхас ын айста иннæ лæг. Уæд æртыккаг афтæ:

— Махæй къуыримæ цал амæлы, уæ мыггæгтæ иумæ уый бæрц не сты.

УСТЫТЫ ХЫЛ КÆНÆ ХÆРÆГСАСТ

Дыууæ усы фæхыл сты, кæрæдзи нæмынмæ 'рцыдысты. Фыццаг тыхджындæр уыди, дзыхæй дæр уæлахиз кодта. Дыккаг уый куы бамбæрста, уæд йæ зæрдыл æрбалæууыд, йæ ныхмæлæууæгыл парик кæй ис, уый æмæ фæхъæр ласта:

— Ныртæккæ дын дæ кæйдæр сæрыхъуынтæ дæ къухы авæрдзынæн!

Фыццаг дæр, йæ сæр цæгæр кæй у, ууыл ахъуыды кодта æмæ уайсахат фæхъус, цыма йын йæ дзыхы къæрмæг атыстæуыд.

— Хæрæгсаст! — æрбадзырдта сæм, уæдæй нырма сæм иуварсæй цы лæг каст, уый.

“УХ ТЫ!”

Иу гуырдиаг поезды Мæскуымæ фæцæйцыди. Столицæмæ ма йæ сахаты бæрц хъуыд, афтæ йæ купемæ æрбахызти хæрзконд сылгоймаг. Кæрæдзийæн салам радтой, аныхæстæ кодтой, стæй йæ сылгоймаг афарста:

— Ницы хъазт зоныс? Науæд æнкъард кæнын... Къамтæ, домино...

— Ахæмæй мæм ницы ис, — дзуапп радта лæг.

— Уæдæ æз иу хъазт зонын. Дæ зæрдæмæ фæцæудзæни.

— Цавæр хъазт у?

— Дæ цæстытæ бацъынд кæн. Æз дын цалынмæ зæгъон, уæдмæ ма ракас. Мæ дзаумæттæй цыдæртæ раласдзынæн, æмæ ма куы фенай, уæд-иу зæгъ: «Ух ты!»

Лæг йæ цæстытæ ахгæдта. Сылгоймаг астæуæй уæлæмæ йæ дзаумæттæ раласта. Гуырдиаг уый куы ауыдта, уæд йæ цинæн кæрон нал уыд æмæ йæхигъдауæй, «Ух ты!», зæгъгæ, фæкодта.

— Афтæ цалдæр «сеансы» скодтой дыууæ бæлццонæ. Фæстагмæ лæгæн цъындгæнгæ 'рцыди. Ус æрæгмæ куы дзырдта, ракас, зæгъгæ, уæд нал фæлæууыд æмæ ракасти. Йе 'мбалæн йæ кой, йæ хъæр дæр нал уыди купейы — лæджы дзаумæттæ дæр афардæг ласта. Гуырдиаг бæгънæгæй аздад. Иуафон рудзынгæй акаст æмæ уыны: цыдæр индиаг делегаци фæцæуы перроныл. Лæг простинайы йæхи атыхта, йæ сæрыл хисæрфæн абаста, вагонæй рагæпп кодта æмæ делегациимæ баиу. Йæ фарсмæ цæуæджы фæрсы:

— Кæцон делегаци стут?

— Ды дæр «Ух ты!»-йæ хъазыдтæ? — йæ фарстæн ын фарстæй дзуапп радта лæг.

ЧИНЫГ «БЫНДЗÆФХАД»-ÆЙ

ХАДЗЫ-МУРАТЫ ЭЛЕГИ

*Æз мæ ингæны ниудзынæн,
хъæрдзынæн,
Ирыстоны суадæттау,
зæххы бынæй кæудзынæн,
æз фæстаг поэт куы уон,
поэттæ мæ фæстæ куы нæ уал уа...*
Дзуццаты Хадзы-Мурат

Рæзæм бынырдæм.

Ролф Якобсен

1

Дыууæ Иры 'хсæн хауæггаг фæдæ:
Тыхстыбæстæй Уырыдбæстæм лыгътæ,
Уырыдбæстæй Тыхстыбæстæм фæстæмæ, —
æркæсдзæн, загътæй, хуры цæст гæзæмæ...

Фæдæ фыдæнхъæл... Сау хъоргъæн йæ ахæсты
ыхардз ысты дæ уды тых, дæ цард.
Дæ хъоргъæн та йæ бын æмæ йæ цар —
дыууæ Иры — нæ ристы рис, нæ сагъæстæ.

Дæ уд дын ластой саулæгтæ гæркъайы,
гуымир уа, дзигло — чи нæ дæ æфхæрдта!
О, зонын æз: ды ацыдтæ тæргайæ, —
ныббар нын æй, нæ бæззæм мах æрдхæрдтæн.

Ныр Хъорнисы æндæр лæгæт — дæ цæрæн,
ирон низтæн æмырæхгæд — дæ къуыдыр.
Кæм и дæ уд? Цы бæстæ у йæ хæтæн?
Æнхъæлын æз: у стъалыджын цъæх быдыр...

2

Дæу уæлмæрдтæм хастой дæ къона, дæ кæртæй, —
дæ хъæлæс дæ фæстæ фæдисгæнгæ згъордта,
дзырдта дæм: «О, раздæх!..» Лæгъстæтæ дын кодта,
ныффæсус, — нæ хъуыстай дæхæдæг дæ хъæртæ¹.

Дæ удаист богътæ нæ ахстой дæ хъустæ,
нæ райхъал дæ — уæууа! — дæ уариты ахстмæ...
Ныр мæнæ дæ чиныг — сæ бæлас, сæ ахстон,
йæ сыфтæрты рухсмæ æз хъусын сæ бустæ.

Кæмæн сæ ныууагътай, сæ хъахъхъæнæг чи у?
Мæ зæрдæ мæ риуы къуыдыр куыдзау ниуы.

3

Ацыдтæ, нæ гыццыл Хадзы, сиу дæ
уидæгтимæ — иу бындзар, бындзæфхад.
Къалиутыл ма аздадысты цъиутæ,
дидиндуне бацахста бындзæфсад.

Хатын æй, дæ уды рис фæкъаддæр
уидæгтимæ: уым — Къоста, Секъа дæр,
уым — Арсен, Елбыздыхъо, Ёрнигон,
Кочысон, Геуæргитæ, Фæрнион.

Уым — Гино, Хазбитæ 'мæ Алихан,
Мах та ам — йæ къæйрагъыл цъæх ихæн.
Буц дæ уым кæстæр æмæ æмгарæй:
Зинæйæ, Алеш æмæ Оскарæй.

¹Хадзы-Мурат йе 'мдзæвгæтæ куыд æргъæвд-зæрдæ æмæ монцифтыгъдæй каст, уый хорз зонынц йе 'мгæрттæ. Мæнæ дзы цы зæгъы Бзарты Руслан: «Актертæ куыд фæкæсынц æмдзæвгæтæ, амæ ахæмæй ницы уыди, стæй йæм чи хъуыста, уыдоныл цыма хъуыды дæр нæ кодта; æвæццæгæн, искуы æдзæрæг быдыры куы фæстаид, уæд дæр ахæм хъæлæсыуагæй дзырдтаид. Афтæ мæм фæкасти, цыма йын уыцы курдиат Чи бахай кодта, Уымæн дзырдта йæ уды рæбинæгтæ» («Мах дуг», 2000, № 6).

Поэты мард куы систой æмæ йæ уæлмæрдтæм куы рацæйхастой, уæд æвиппай-ды йæ хъæлæс райхъуысти репродукторæй (магнитон лентыл фыст уыд) æмæ анæ-рыд æгас горæтыл.

Хадзы, о, ды авддæлдзæх, дæлхох дæ:
уидæгты æнгом быдыл ма бафтыд.
Хъусын та дæ уынæргъын, дæ богътæ
сау дунейæ — Иры Бæлас сафтид.

Сирвæзт ыл зындоны арт æмбойны:
атахтысты дзибатæ уæ бæстæм,
дон-донгæнгæ... Басæтт сын сæ дойны,
акæ сын, рæвдаугæйæ, ныхæстæ.

Кувын, курын не Скæнæгæй арфæ...
Арвмæ нæ — дæлæмæ рæзæм, арфмæ,
Царцумæ: фыдвæд æмæ æвæдæй
сæфы, скъуыйы цадæггай нæ мыггаг...
Бастадтæн мæ марой-куыд, мæ фæндтæй...
Ам ма мын цы куыстаг и, цы хъуыддаг?

Фæлæ... Ис ма иу куыстаг мæ удæн:
де 'лвæст нуæрттæн се 'рдиаг, сæ дудын
бауром, дæ уидæгтæм æркæс,
гом уидæгтæ саумæрæй æмбæрз,
базил сæм... Дæ цæстысыг æмбæхс...

Уидæгтæ! Ысуадздзыстут ма таутæ?
Æви дарæм саутæ!

2005.21.09

ЗИН

(Н. Матвеевамæ гæсгæ)

Зинæн радтой бархи — стыр авгæй йæ суагътой,
тæх, зæгъгæ, йын загътой, стыр авг та ныссастой.

Чи ма йын цы хъом у, чи уромы зины?
Стигъы, тоны, сафы, арт æфтаугæ зилы.

Зин сæтты 'мæ халы, зин кæны дæрæхсæн,
нал ын ис æрцахсæн, нал ын ис æмбæхсæн.

Чи йын радта бархи, сласта уымæ хъама —
хъуамæ йæ ыссара, амара йæ хъуамæ.

2005.10.10

* * *

(Арво Метсмæ гæсгæ)

Мæнæ уын, гъе,
рацарæзты диссæгтæ:
æгомыг цагъартæ
цæстыфæныкъуылдмæ
хъæлæсджын хамтæй агæпп ластой —
цæргæсы хъæр
æмæ уарийы ахст кæнынц.

2005.17.08 Хохы Саниба

УЫРЫССАГ ФÆНДАГ

*Уæрæсейæн йæхи сæрмагонд фæндаг ис.
Арæх кæй хъусæм, ахæм кой.*

*Колокольчик однозвучный
Утомительно гремит.*

А. Пушкин

Æтт, Уæрæсе! Райдайæм та нолæй:
нол-цалхыл та абалц кæнæм ногæй!

Бæхтæрæг! Æндонцъæтджын — дæ уæрдон,
гакъæтты дæр ма разын нæуæндон!

Арв — тымбыл, егъау нолау, æркъæлæт.
Разæй — рухс: тоннелы цæст — нæ дзæнæт.
Фæндаг — тар: сæхъис къуыбылой тулы,
балц — æгæрон, уды тых æмпулы.

Кафы, зары мырмыраг дзæнг-дзæнгæй.
Хуыссæг — удмар, нал хизы нæ уæнгтæй.

Тоннелы æрттивгæ цæстмæ — нолмæ
 æйтт, Уæрæсе! Ног нолæй та — ногмæ!

Нол у не 'лдар. Хъалон дарæм Нолæй.
 Буц адæм... Нæ нолæй-Ореолæй...

2005.18.09

УОЛТ УИТМЕН, МАЙРÆМЫКАРК АЕМÆ АЦЫ АЕМДЗÆВГÆ

Уыдис æнафон. Уитмены рæнхъытæ
 ирон æвзагыл амадтон. Æваст дын
 сырх майрæмыкарк урс гæххæттыл абадт —
 æрбасырдтой йæ стыр уынгæй мæ уатмæ
 егъау мæйдар, фæззыгон ирдгæ, уазал.
 Дзыхъхъынног фыстмæ басмыста уæзбынæй,
 æрлæууыд-иу, æдзынæг-иу ныккасти
 къæдз-мæдз дамгъæтæм. Бирæ сæм фæхъуыста,
 ыстæй дын мæм лæджы хъæлæсæй дзуры:
 «Мæ сæр дæ фæхъхъау, суазæг мæ кæн ахсæв,
 дæ дамгъæтæ мæ батавтой, мæн дæр
 сæ фарсмæ бауадз — бонцъæхтæм æрмæстдæр».
 Æз дæр ын афтæ: «Цард дын фестон! Уазæг —
 Хуыцауы уазæг! Мин азы дæр ам
 æрвит дæ бонтæ! Уолтæн дæр, уырны мæ,
 уыдзæн æхсызгон». Буц уазæгæн загътон
 хæрзæхсæв æмæ...

Нал федтон хуыссæг.

Мæ сынтæджы фæудхар кодтон бонмæ,
 æрмæст сæумæйæ афынæй дæн иуцъус...
 Уыд райдзаст бон. Куы сыстадтæн уæнгмардæй,
 уæд ацы фыст мæ уаты къуымы ссардтон.
 Мæ буц уазæг, мæ зынгбазыр чысыл зæд
 йæ уæлæ бадти, дамгъæтимæ кодта
 æмбар-æмсæрæй, барджынæй ныхæстæ.
 Кæсут-ма, семæ бамбал и. Уынут æй?

2005.06.10 Кæркуасæнтæ

ДÆ ХÆРЗИУДЖЫТÆ

Æвирхъау фидыц! Дудгæ дуджы сауæй
æртахтæ ды! Мæ цæстытæ нæ арынц
бынат сæхицæн — тайынц æмæ руайынц.
О, хатын æй — æрвыст мæм дæ Хуыцауæй.

Дæ хæрзиуджытæ. Уарыс сæ рæдауæй.
Куыд æхцон ысты! Базыртæ мыл садзынц.
Мæ туджы мын цырен æртæхтæ тадзынц,
æмæ та уд ныууынæргъы уæу-уауæй.

Æз авддæлдзæхæй авдуæларвмæ стахтæн.
Дæ буц улæфт, дæ сусутæ, дæ батæн
нæ фæразын. Цы цин мын радта æрдз!
Кæлынц мыл минтæй амонды сæухуртæ.
Æз утæппæт тыбарты 'мæ тыбурты
æртайдзынæн æваст, æмæ иу хæц!

2005.20.03

* * *

I
Мæ русыл æндзæвы
дзындзыйау дæ рус.
Хуыдалынг æхсæвы
хæрзиунæг — дæ рухс.

Дæ рухсы æрцардтæн,
ыскалдтон мæ хуыз.
Æз а Зæххæй дард дæн...
Мæ дзурæнтæ, ысс...

2
Зæрдæнцой ыссардтон.
Цæй дард мæм у Зæхх!
Дæ рухсы æрцардтæн.
...Зæхх, рухсаг мын зæгъ.

2005.05.01

ЗÆДЫ РУХС

(Э. Гальегос Мансерæйы мотивыл)

Мæ удЫ, мæ зонДЫ цырагъ дæ,
 мæ хъуыДЫ, мæ царДЫ тырыса.
 Дæ уынДЫ, дæ конДЫ, дæ фидЫц-рæвДЫДЫ—
 зæДЫ рухс, зæДЫ фарн.
 ÆууæнДЫн нæ уæнДЫн —
 тæрсын ДЫн,
 куы фæуон æмбылДЫ.
 Мæ фæнДЫрæн йе 'рДЫн,
 мæ фæнДЫ, мæ зарДЫ, мæ арДЫ,
 мæ куывДЫ, мæ куыДЫ сæр —
 ДЫ.

2005.29.09

ФЫНÆЙ СЫЛГОЙМАГ

Октавио Пасы мотивыл

Æрдзон фидыцты, аивты уæлвонгдæр
 хæзнадурау тæгæлтæмæнтæ калы,
 тæссаг хотых хæстифтонгæй æрфынæй,
 рæсуг суадон йæ цæстытæ уæзданæй
 æрæхгæдта, пæлæхсар тулдз — йæ сæрмæ,
 тæхгæ æхсæрдзæн бандзыг æмæ федзæм,
 тæрк цæугæдоны ацахста тæрк уазал.
 Цыма уæлиау, хохы армы, цад
 уыны хæрзфынтæ айнæджы дæлбазыр,
 йæ алыварс платантæ, эвкалипттæ
 кæрæдзиуыл æрбатыхтой сæ цæнгтæ.
 Хуыссы сылгоймаг — фидыцты уæлвонгдæр.
 Йæ къæхтæм ын фæцæйæвналы стъалы, —
 нæ йæм уæнды. Лæппын кæсаг, æргъæуон,
 зæрин къæдзилæй — дзинг æмæ цъыллинг.
 Дыууæ хъæуау — дыууæ дзидзийы: уддзæф
 йæ улæфт исдуг бауromы, маргъ дæр
 æнæбары æрæппары йæ ауон.

Сæнтурс æхсон, зынджы гуырæн, æрвдур
 кæны фына́й. Æмырæндзыг у дуне,
 æрмæст æввæхстæй доны сусу хъуысы,
 ызмисы сыр-сыр, уылæнты пæррæст...
 Æрфына́й тары стату́йа, йæ ферттывд
 йæхимидæг æрбайсæфы, æртайы
 æмæ та ногæй сабузы сындæггай:
 хæдсудзгæ цырагъ — ивылгæ 'мæ ивгæ,
 æвидийгæ йæ фарны рухс... Æнустæй
 уысм-ыстыæлфæнтæ хауы...

2005.07.01

У АРФÆЙАГ ÆНУСМÆ

(Леконт де Лилæй)

Мæ зæдыхай, ысног та дæн дæ рухсмæ,
 æвзонджы дугæй хурзæрин æркаст,
 зæххон фынтæн сæ удæхцондæр Уарзт
 фææци мæ хай — у арфæйаг æнусмæ.

Уд нал тæрсы мæлæтæй дæр — дæ хуыз ын
 фæстаджы бон дыдыхурау уыдзæн,
 куы йæм бадара удисæг йæ хызын,
 уæддæр дæ рухс, дæ цæстытæ уындзæн.

2005

* * *

Дæ армы рухс
 æмæ мæ хъарм рус
 куы баиу ысты,
 уæд мын дæ сахат бадзырдта мæ хъуыс:
 «Исдуг,
 исдуг...
 Ис дуг,
 ис дуг...»

Ныр мæм мæ сахат узал къулæй дзуры:
 Уыд исдуг,
 уыд исдуг...
 Уыдис дуг,
 уыдис дуг...»

2005.17.08 Хохы Саниба

РЕКОМ КÆНÆ УАСТЫРДЖИ АЕМÆ РЕДАКТОР

Хъазгæмхасæнты

Сæузæринимæ араст дæн дæ Рекоммæ,
 Бæрзонд Уастырджи, боны 'мбис фæцыдтæн.
 Хæстулæфт кодтон, авд к'оппæй мæ хид
 фæкалдис... О, бæллиццаг у дæ бынат!
 Фæбадтæн дзы йæ дыккаг æмбис бонæн.
 Дæхæдæг уым нæ разындтæ — нæ зонын,
 цы ран уыдтæ, тæхгæ-нæргæ кæм хаттæ.
 Дæ рухс бадæн цæмæн уадзыс дзæгъæлæй?
 Фæкастæн райгæ ц'ытитæм дæ рындзæй,
 фæбадтæн дзы, фæирхæфстон мæхи.
 Нæ уыдтæн иу — мæ фарсмæ бадти хур дæр.
 Зылдысты ноджы уаритæ, цæргæсгæ
 нæ хæдсæрмæ — æвæццæгæн, æнхъæлдтой,
 фыс-кусæрттаг дын сæмпъыхтон æккойæ.
 Уæдмæ фæкъул и боны кæхц дæр хæхтыл.
 «Хорз байрай!» — загъта хур æмæ фæраст.
 Изæрзæрин йæ гауызтæ мæ разы
 æрытыдта, æрхызтæн сыл дæлæмæ,
 æнуд сахармæ, «сау х'оргъмæ», мæ куыстмæ.
 Уым ме 'мкусджыты тарстхуызæй ныййæфтон,
 кæм, дам, уыдтæ, дæ уатмæ, дам, дын бацыд
 æцæгæлон лæг, боцъоджын дæхийау.
 Дæ бадæны, дам, райсомæй изæрмæ
 фæбадт æмæ кæйдæр фыстытæ каст,
 ысмæсты, стæй сæ бырæттæм нывзылдта,
 цытæ фыссут, цы, дам, ызмæнтут ам?!

Барзондылбадæг! Зонын æй, ды уыдтæ!
 Æз къулвæхстыл куы бырыдтæн дæ рындзмæ,
 уæд сусæггæй ысмидæг дæ мæ уаты.
 Зæгъ-ма йæ ныр æнæгæды, æргомæй:
 зындæр кæмæн у? Рекомы цъæх рындзыл
 зæрдæдзæбæхæн хуры фарсмæ бадыс,
 къæбæры мæтæй, царды ристæй цух дæ.
 Мæнæн та «сау хъоргъ» бахордта мæ уд:
 Ирыстоны бæдæйнаг графомантæн
 цагъайраг дæн, теманæй сын рæхсын
 сæ сæмпæл сæнттæ, сдон вæййы мæ сæр...
 Бæрзонд Уастырджи! Иу фæнд мæм æрцыди:
 нæ бынæттæ-ма баивæм уæдæмæ...

2005.24.09

САХКЪÆВДА

Ныххудти тызмæг арв, йæ зынг фæттæ фехста,
 цыхцырджытæй зæхмæ æркалдта йæ дæттæ, —
 ныттыгъта фæллад зæхх йæ цæнгтæ, йæ тæрттæ...

Æф-футт! — æмæ æврæгътæ авдуæларв фесты
 æд худын, æд гуыр-гуыр, æд æрттывд, æд фæттæ, —
 æрбайсæфти сахкъæвда, авддæлдзæх фестад...

Кæддæры уæйгуытæ ныккодтой гамхудтæ,
 бæрæг у сæ футтæй, сæ араугæ худтæй.

2005.08.10

САНИБАЙАГ МÆЙ

Мæй ацы 'хсæв бынтон æндæр у: рухсæй
 кæлы йæ былтæй (райста йæ æфстау
 ызноны хурæй — у уæддæр рæдау),
 æрмæй йæ тауы — байрайа йæ къусæй!

Нæй мигъы бындзыг. А дунейы тартæ,
 æппæт хъылматæ — хуыккомты æмбæхст.
 Йæ сыгъдæг рухсæй ацы мæй æрпардта
 сыгъдæгудты, рæстзæрдæты æрмæст.

О, Мәйты Мәй... Йæ кæлæн-тынты тайы
 нæ низты низ, нæ фыдты фыд — фыдæх.
 Йæхи ыскодта мадардбæгънæг Зæхх,
 чызгау йæхи дзæмдзæмыдоны найы, —
 хæрдог-æртæхтæ... Арвыл сæ нымайын.

2005.20.09

* * *

Къостайы мысгæйæ

Йæ уды рæбын исбонæй цы уыди —
 æппæтæй дæр дæу баисты, нæ бæстæ:
 сæ уыздæртæ, сæ цырендæртæ монцтæн,
 æргъæвд зонды нæрæмон фæндтæ, уарэт,
 æнæниз цин, æвзаргæ дзырдтæ, цонгдых...
 Цæвиттон, Ир, нæ бавгъау кодта ницы
 дæ цæрайæн. Йæ ном дæр ма дын радта.

Уæд чидæртæ та иннæрдæм куыстой:
 дæ рæбыны цы мулк ардтой, цы хæзна,
 цы ис, цы фарн — сæ рæбынтæм сæ ссывтой.
 Æгæр мæгуыр... дæ ном дæр ма дын истой.

2005.23.09 *Хохы Саниба*

ДИДИНÆГ

Мæхимæ кастæн сабийау æнæхин,
 фæлæ уыдтæн æнæчетар, æнæдин:

Æд адджын тæф, æд фидыц æй æртыдтон,
 цы ис йæ къусчы, йæ 'ртывды — нæ уыдтон.

Мæн зин фæсайдта — цингæнгæ йæ хастон,
 мæхи уд уарзтон — дидинаг нæ уарзтон.

Йæ абон дæр, йæ фидæн дæр бындзарлыг.
 Æз хастон рухс, фæлæ æрхастон талынг.

2005.27.09

ÆМÆ ТА УАЛДЗÆГ

Æрбакодта нæм хицоны цыд,
хицоны,
кæцæй цымæ, цы бæстæй цымæ —
чи зоны?

Хæццæ уалдзæг — хæддзу уазæг..
Йæ рог митæ:
къæдз-мæдзы хихтæй разынди
иероглифтæ —

къуыприу къуыпатæ сдзурынхъус
цъæх æвзагæй:
фæлвары зæхх йæ мин зæлы
сæ цъæхснагæй.

Æмбæрзы та йæ гом рæгътæ,
йæ гæмæхтæ.
Кæдмæ хæсса æргъом-уæргътæ —
цъæх æврæгътæ!

Зымæгдæргъы йæ сæрæн нал уыд
йе 'фсондзæй —
рæхджы йæ рохбаст атондзæн
цырен монцæй.

Хæрзбон зæгъдзысты æрдзы цот
сæ уидæттæн.
Цы цард æрцыди билцъытæ 'мæ
уидæгтæн!

2005.28.09

ХАЕМЫЦАТЫ Юри

ФÆЗЫГОН СОНЕТ

Мигътæ сбадтысты бæхбадтæй
Хъæды тар æндæргтыл.
Дымгæ 'рбадымы цæгатай,
Ризæг бафтыд дæттыл.

Фæздæг нал тындзы уæлæмæ —
Зæххы уæлцъар сдæры.
Хохы цъушп фæурс гæзæмæ.
Халас та æвæры...

Фæззæг — бæркæдтæн сæ уарæг,
Бауарзтон дæу бирæ.
Фесаф зæрдæтæн сæ хъарæг.
Ратт лæвæрттæ Ирæн:
Ныфс, хъару, стæй цины зарæг,
Абон æмæ фидæн!

ДЖЫККАЙТЫ Леонид

ДЫУУÆ ÆМДЗÆВГÆЙЫ

* * *

Æз Дæу аккаг нæ дæн, о Сыгъдæг Фыд Хуыцау,
Æз Дæу аккаг, Чырысти, нæ дæн.
Уд фæцæуы Дæуæй дард дзæгъæлдзу фысау,
Уд дунеимæ свæййы лымæн.

Уазал, талынг зæххыл рухс нæ дæн æмæ цæхх,
Æз Дæ фæдыл нæ фæхæссын дзуар.
Арæх уарзты фæсуры фыдæх,
Курын, Хицау, ныббар мын, ныббар.

Нæй хъарутæ, нæй тых, арт ныммынæг бынтон,
Асаст ныфс æмæ бафæллад къух.
О, æркæс мæм Хуыцау, басгар зæрдæ бæстон,
Мæн фыдызнагæй хъахъхъæн æдзух.

Тагъд æрцæудзæн кæрон, тагъд æрхиздзынæ Ды,
Сæфт дунейæн кæндзынæ тæрхон.
Сахуыр мæ кæн, Хуыцау, мæн Дæ хуымы кæрдын,
Æз Дæ цагъайраг, Де 'ххуырт куыд уон.

Фехъус, фехъус, Хуыцау, Ды мæ сагъæс, мæ куывд,
Рарвит хорз Паддзах, рухс æмæ цин.
Æз Дæ базырты бын уадз æдас уон, æвыд,
Уон Дæ дзæнæты Демæ. Амин.

МАГДАЛИНÆ

Ыстыдта уый йæ буары æрмæстдæр,
Æрдын æрфгуытæ, сау хъуымбыл дзыккутæ.
Кæйдæрты сайдтой хингондау сæ фæстæ,
Æндæртæ йыл фæсчъылдым кодтой тутæ.

Рæуæг митыл фæцайдагъ ис æвзонгæй,
Цы нæ бавзæрста худинаг, æгад ми!..
Рæстаг адæммæ каст æдзух бæрзондæй,
Дзæгъæл уд стонгæй тыгъд быдыры марди.

Хæстæг нæ цыдис аргъуаны къæсæрмæ,
Мæрдвынæй бацис уазал риуы намыс.
Хæтыдис уынгты райсомæй изæрмæ, —
Æнæ фыййау, æнæ фæкæсæг далыс.

Хуыздæры бæсты бонæнфыддæр кодта,
Æлгъаг монцыты бахсыстис æндонау.
Тæригъæд-иу раст дзулы хуызæн хордта,
Ныуæзта йæ æнæхуыцау сыл донау.

Æмбæрста уый, кæдæм цæуы йæ кæрон,
Сæ мæлæт дургæй ахæмтæ ыссарынц,
Уæддæр нæ цыд Бæрзонд Хуыцаумæ 'мгæрон,
Кæлæн æй кодта удызнаджы уадынз.

Фæлæ æрцыди сæфтытæм Чырысти, —
Дзæгъæлдзу фыстау ма фæкæлой былæй.
Йесо, Сыгъдæг Уд, сæфт удыл фæрысти
Æмæ æрцард йæ зæрдæйы, рæбынæй.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ равдысты —
Цæллагты Фатимæйы куыстытæ

Хохг хъау.

Наргом. Гаджиты хъау.

Фыццаг мит.

Унал.

Цымыти фæсуарын.

Цымыти, кæрт.

Чындз.

Æфсин.

Мæ цæгат куы абæрæг кæнин...

Чъиритæгæнæг.

Минæвар та цæуын хъæуы...

Куыройдзау ус æмæ æвдæлон лæг.

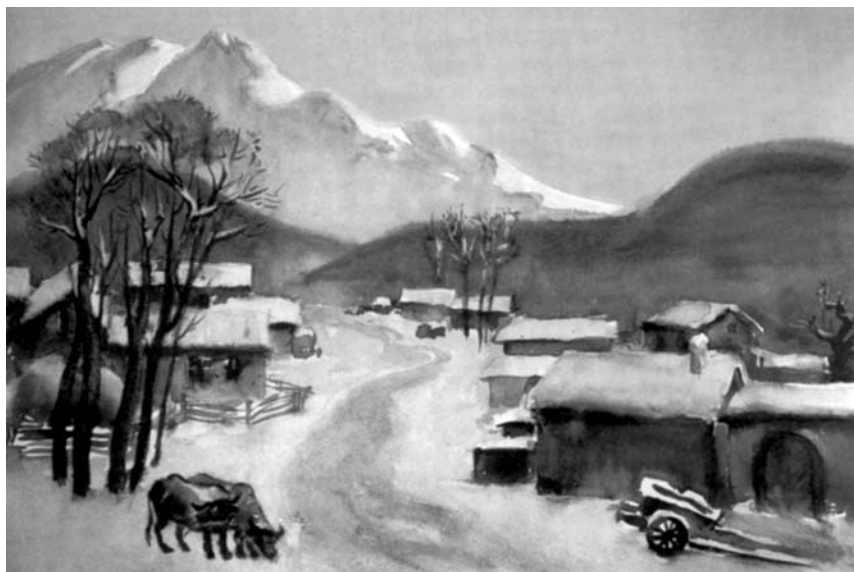
Самарканд.

Барæг афæстиат...

Аргъау...

Зымæгон изæр.

Нывгәнæg Поль Сезанн.

Ёрцыд, нылæууыд уалдзæг...

Кьоста.

Хьуыбады.

Сидзæргæс.

EX-LIBRIS SAAYKI

EX LIBRIS
A. ANA

ИЗ КНИГ
Т. БЫКОВОЙ

EX LIBRIS

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

НАРТЫ КАДДЖЫТÆ

Кадджыты иугонд текст сарæзта

Гуытъяаты Хъазыбек

Цыппæрæм чиныг¹

БАТЫРАДЗЫ КАРД

Батырадз рахъомыл æмæ йын æмбал нæ уыди нæ йæ тыхæн, нæ йæ ныфсæн, нæ йæ хъаруйæн.

Батырадз иубон Сатанамæ бацыди 'мæ зæгъы:

— Мæ к'ухы ц' айсон, ахæмæй ницы зонис?

— Куыnnæ, Нарты 'фтауцдоны ахæмтæ бирæ ис, цъæх арт чи уадзы хæстмондагæй. Фæлæ раздæр зæгъ, кæдæм цæуыны фæнд кæныс.

— Азилон нæ бæсты алыфарс, иугæндзон къуымы цы бадон!

— Мыййаг искæй куы бахъыгдарай, ды сæртæг адæймаг дæ, барын нæ зонис.

— Нæ бахъыгдардзынæн.

Уæдæ мын расомыкæн.

Батырадз расомыкодта, æмæ йæ уæд Сатана Нарты 'фтауцдонмæ барвыста. Батырадз Нарты 'фтауцдонмæ бацыди. Райдыдта 'взарын кард йæхицæн. Цы кард сисы, уый й' армы бадон вæййы. Смæсты ис Батырадз. Æфтауцдоны дуар ныггуыпласта 'мæ раздæхти фæстæмæ. Сатанайæн зæгъы:

— Кæд Нартæм æндæр хуыздæр кæрдтæ нæй, уæд сæ фæцагъд хуыздæр у. Ахæм кæрдтæ къæлыуайау ызгъæлгæ кæнынц, митау армы тайгæ тæдзынц.

Сатана зæгъы:

— О, ме 'нæнийаргæ хъæбул. Ахæм гуырæд рацæудзынæ, уый нæ зыдтон, æндæра дын бæргæ бацамонин, карды хорз цæмæй аразгæ у, уый.

— Бацамон мын æй, стæй мæхæдæг зонын.

Сатана загъта:

— Доллæу-æлдармæ ис æрвон дур æмбæхст. Уый дæ к' уайд, уæд дзы уæларв Куырдалæгонæн саразынкæнис дæхи аггаг кард.

¹ Дарддæр. Райдайæн кæс «Мах дуджы» ацы азы 1-аг номыры.

— Уæдæ мын исты ахæрынкæн æмæ аназынкæн, æз цæуын Доллау-æлдармæ.

— Куыд ацæудзынæ? Махмæ дард цæры. Кæд ахæддзæ уыдзынæ? Д' аггаг бæх нæ разындзæни Нартæм.

— Къахæй ацæудзынæн.

Сатана 'рхаста Батырадзæн хæрд æмæ нуæзт. Батырадз авд галы иу хæрд акодта, авд гарзы карз ронг анызта, стæй фестади, кауы мих фелвæста, йæ дæндæгтæй йын йæ цъупп ацыргъ кодта 'мæ йе 'фсæртæ схъаугæ ацыди.

Цæуы Батырадз. Фæллад нæ зоны, æхсæв бонæй не 'взары, бон — æхсæвæй. Адарди Нартæй. Батырадз æххормаг дæр байддыта, афтæ иу цадмæ бахæддзæ и. Цады иу чызг йæхи найы. Батырадз чыззы æнгуырстуан систа. Чызг над фæци 'мæ йæ дарæс кæны. Æнгуырстуан агуры 'мæ зæгъы:

— Уæдæ цы фæуыдаид ме 'нгуырстуан?

Агуры ноджы 'мæ йæ н' ары. Уæд чызг зæгъы:

— Чи айста ме 'нгуырстуан? Радтæд мын æй. Кæд кар лæг дæ, мæхицæн дæ фыд кæнын.

Батырадз йæхи не 'вдисы. Чызг ногæй зæгъы:

— Кæд кар ус дæ, мæхицæн дæ мад ысхондзынæн, æмæ мын радт ме 'нгуырстуан.

Нæ та рацыд Батырадз. Чызг та зæгъы:

— Кæд мæнæй кæстæр дæ, уæд æз дæ хистæр хо уыдзынæн æмæ рацу.

Уæддæр нæ цæуы Батырадз. Чызг ыстыхсти 'мæ зæгъы:

— Кæд мæ кары чызг дæ, уæд æфсымæр-хотæ уыдзыстæм æмæ рацу.

Нæ цæуы Батырадз.

Уæд чызг зæгъы:

— Цæй, цы кæнон, кæд лæппу дæ мæ кары, уæд м' амонд ды дæ 'мæ мæм рацу.

Батырадз рацыди, радта æнгуырстуан, стæй йæ фæрсы:

— Кæй чызг дæ?

— Хуры,— зæгъы чызг.

— Уæдæ æз та Нарты Хæмыцы фырт Батырадз дæн.

— Цы дæ хъæуы, Хæмыцы фырт Батырадз, мæнæй?

— Æз дæн иунæг, нæй мын мады зæнæг хо, нæ зонын æфсымæры ад æмæ мын хо куы уаис.

Чызг æмæ Батырадз кæрæдзийæ кæнгæ хо æмæ æфсымæр загътой. Уæд чызг фæрсы:

— Кæдæм цæуыс, Хæмыцы фырт Батырадз?

— Цæуын Доллæу-æлдармæ.

— Æмæ кæд фæхæддзæ уыздынæ?

— Кæдмæ хæддзæкæнон, уæдмæ.

— Уæдæ дын æз амонын. Æз цæуын нæхимæ. Ды фæллад дæ, зыны дыл, фæндагыл бирæ фæцыдтæ. Баулæф уал райсоммæ. Æз мæ фыдæн зæгъдзынæн. Куыддæр фыддзаг тын раппара, афтæ дæ сисдзæни æмæ дæ Доллæу-æлдары зæххыл авæрдзæни, стæй дæ кæд мæ сæр хъæуа ноджы, уæд-иу Хуры фыддзаг тынлы абад райсом.

Чызг атахти. Батырадз æцагдæр бафæлмæцыди 'мæ 'рфынæй-кодта. Райсомы Хур фыддзаг тын зæххыл куы 'рыппæрста, уæд Батырадз йæ уæлæ абадт. Хуры тын фæрсы Батырадзы:

— Цы кæныс, Хæмыцы фырт Батырадз?

— Февзæрын мæ кæн Доллæу-æлдары бæстæйыл.

— Хорз дын нæ уыздæн, ды цæмæ цæуыс уый æз æмбарын.

— Ды мæ фæхæсс, стæй хорз мын уа, æви æвзæр — уый мæхæдæг зонын.

Хуры тын Батырадзы систа хæрдмæ. Ахаста йæ хæхты сæрты, мигътæй æврæгъты 'хсæнты, стæй йæ рауагъта. Батырадз Доллæу-æлдары мæсыгыл сæмбæлд æмæ мæсыг йæ хъуырма зæххы бын абырыд. Доллæу-æлдар Батырадзы гуыппæ фехъал æмæ 'ддæмæ ракасти. Кæрты ауыдта Батырадзы мæсыджы сæрыл лæугæйæ, æмæ мæсыг та зæххы бын йæ хъуырма абырыд.

Дзуры Доллæу-æлдар:

— Чи дæ, цы дæ хъæуы?

— Дард бæстаг дæн! — зæгъы Батырадз.

— Кадæн — кады сæр, фыдæн — фыдæй фыддæр.

— Æз фыды тыххæй не 'рцыдтæн, фæлæ кæд кады сæр уа, уæд не 'хсæн фыддзинад ницæмæн хъæуы.

— Рахиз мидæмæ.

Батырадз арасти Доллæу-æлдары фæстæ. Доллæу-æлдар æй бакодта йæ хæдзармæ. Хæдзар — æппæтæй фæлыст. Къултæ авгау æрттивынц, цары сæууон ыстъялы, астæрд — лæгъз, кæсæнау.

Æрбадтысты. Доллæу-æлдар æй фæрсы:

— Аипп ма уæд, фæлæ дард цæуыс?

— Раст дæуы уонг.

— Уагæры дæ цы 'хсызгонæн бахъуыдтæн?

— Хъауыс. Лæг лæджы куы бахъауы, уæд æм авд æфцæгæн æддейæ дæр æрцæуы.

— Зæгъ æй.

— Дæумæ хонынц æрвон дур æмбæхст.

— О, æмбæхст нæу, фæлæ æвæрд у.

— Радт æй мæнæн.

— Нырма дæ нæ зонын, чи дæ?

— Уый хыгъд дæу æз зонын. Ды дæ Доллæу-æлдар.

— Раст у.

— Æз та нæртон лæг дæн.

— Доллæу-æлдар ныххутд æмæ йæ уæд Батырадз фæрсы:

— Цæуыл худыс?

— Нæртон адæмæй ахæм нал уыди, ме 'рвон дуры хæссынмæ чи не 'рхъавыди, фæлæ йæ змæлын дæр нæ фæкодтой йæ бынатæй.

Батырадз фæрсы:

— Долæуу-æлдар, кæд Нартæй дæ дуры ничи сфæрæзта, уæддæр уымæн, æмæ цæм мæнæй кæстæр ничи и, æмæ мæ разæй сæ сæрма нæ хастой дæ дур сисынмæ.

— Уæд ды Нартæй тыхджындæр дæ?

— Тыхæй — тыхджындæр, зондæй — зонджындæр.

— Зонд мæлдзыджы дæр ис.

— Ис, фæлæ мæлдзыг йæхи 'мбæрц хæссы, уый дæр зон.

— Чи зоны, афтид чылæ.*

— Афтид чылæйæ чи цæры, уый дыггаг ахæм нал ахæссы. Æз та ахæм гуыр дæн, æмæ уæлдай дзырдтæ бирæ чи нæ уарзы.

— Нырма 'нæхъуын дæ 'мæ цы зæгъай!

— Æз ам нæ уынын дæ ныхæсты 'ххæстгæнгæ, ды кадæн кады сæр куыд фæкæныс?

— Лæгмæ гæсгæ.

Батырадз амæсты 'мæ къух дард фæхаста мæ Доллæу-æлдары 'хсæрфарсæн — дзæхст. Доллæу-æлдар авд зылды 'ркодта йæ мид-зылды, стæй сисрæбынты табæккæй абадти.

Батырадз æм дзуры:

— Гъеныр æй дзур дæ фырттæн æмæ уыдон фыртты фырттæн. Тагъд, кæм нывæрдтай æрвон дур, уый, мын зæгъ, науæд дын де 'фсæр ыстуры 'фсæрау ысфаддзынæн!

Доллæу-æлдар бамбæрста, тыхæй амæн ницы бакæндзæни 'мæ зæгъы:

* Чылæ — афтид хъузг.

— Мæ ныггæнды æвæрд у.

Батырадз ныггæндмæ бауади, фегомкодта ныггæнды дуар, æмæ æрвон дур уырдыгæй цæхæртæ скалдта. Батырадз æрвон дур фелвæста 'мæ йæ хъызгæ-'шаргæ рахаста.

Стæй зæгъы Доллау-æлдарæн:

— Цæй, фыддзаг мæм хорз цæстæй ракастæ 'мæ дын уый тыххæй дæ уд не 'скъуынын, фæлæ дыггаг хатт куы фембæлæм — уæд дыууæ знагау.

Рацыди Батырадз. Иу суадоны цур йæ фæллад уадзы, стæй афынæй, йе 'рвон дур йæ нывæрзæны бакодта, афтæмæй. Хуры чызг æй ауыдта 'мæ зæгъы Хурæн:

— Батырадзы кæнгæ 'фсымæр ыскодтон æз мæхицæн æмæ мæм æй ыскæн.

Хур бахудти, стæй Батырадзы йæ тынтыл систа 'мæ йæ фынайæ сæхимæ схаста. Æрывæрдта йæ пылыстæг фæлмæн сынтæгыл, æмæ хуыссы Батырадз. Изæрырдæм райхъал и, акастис фæйнæрдæм æмæ фæрсы йæхи: «Ай кæм дæн?»

Хуры чызг æм бацыди 'мæ йæ фæрсы:

— Цæй, куыд бафынæй дæ, Хæмыцы фырт Батырадз?

— Хорз, фæлæ ды та ам цæмæн дæ?

— Ам мæ хæдзар у.

— Уæд æм æз та кæцæй ысхаудтон?

— Æз мæ фыдæн, Хурæн, загътон, æмæ дæ уый йæ тынтыл ысхаста.

Батырадз зæгъы:

— Цæй, хорз, уæддæр ардæм цæуинаг уыдтæн.

— Цæмæ?

— Куырдалæгон мын хъуамæ кард ыскæна æрвон дурæй.

— Ма йыл баууæнд,— зæгъы Хуры чызг,— фæсайдзæн дæ.

— Уымæн æз хоскæндзынæн.

Батырадз иу къæртт расаста дурæй æмæ йæ Куырдалæгонмæ бахаста. Зæгъы йын:

— Амæй мын туас ацараз мæ цуры, дардæй цæуын æмæ мæ дзабыртæ ахуыйон.

Куырдалæгон куынц ысдымдта 'мæ æрвон дуры къæртт цæгъдын райдыдта. Дурæй ахæм цæхæртæ акæлы, æмæ кæм сæмбæлынц йе 'стъæлфæнтæ, уым арт сирвæзы. Куырдалæгон хъуыдыкæны: «Кæм уыдаид амæн ахæм æрмæг?».

Рацагъта туас. Батырадз раздæхти Хуры чызгмæ. Систа йæ æрвон дур, бахаста йæ æмæ зæгъы Куырдалæгонæн:

— Дæрддаг дæн æмæ мын дзы кард рацæгъд.

Куырдалæгон зæгъы:

— Амæй туас аразгæйæ дæр мæ куырдадзы зынг нæ фаг кодта 'мæ дзы карды фаг та кæцæй уыдзæн? Хурæн зæгъ æмæ мæм тæвды хосæй фæкæса.

Батырадз Хурæн зæгъы:

— Тæвды хос нæ фагкæны Куырдалæгонмæ 'мæ йын тæвдæй баххуыскæн.

Хур авд тæвддзæуæн хæтæлы сарæзта ахæмтæ, æмæ сæ мидæг лæг абырыдаид. Иннæрдыгæй Куырдалæгон йæ куынц ысдымдта, æмæ æрвон дур сырх цæхæр ысси. Куырдалæгон райдыдта цæгъдын дур æмæ дзы дисæн дзуринаг кард сарæзта.

Хур йæ хæтæны фæцыди. Куырдалæгон æрбарвыста Батырадзмæ:

— Дæ кард цæттæ у!

Батырадз карды туас атъыста æмæ дзы иннæрдæм ахызти. Уæд зæгъы:

— Куырдалæгон, ай мæ кард нæу.

Куырдалæгон æндæр кард радта, уым дæр та Батырадз туас атъыста мæ дзы иннæрдæм абырыд. Батырадз зæгъы:

— Мæ кард мын рахæсс, Куырдалæгон! Æз Нæртон лæг Хæмыцы фырт Батырадз дæн æмæ мæ ма хынджылæгкæн!

— Цы зæгъон, Хæмыцы фырт Батырадз? — дзуры Куырдалæгон. — Ахæм æрмæг мæм радтай, æмæ ды сæртæг, æвзонг лæппу дæ. Кардæй арæхстгай куынæ 'вналай, уæд дæхицæн дæр æмæ искæмæн дæр фыдбылыз ыскæндзынæ. Уый тыххæй дын кодтон фæсфæд дæ кард дæр — æмæ радта кард.

Батырадз рацыди 'мæ Хуры чызгæн зæгъы:

— Цæй, ныр æз цæуон.

Чызг зæгъы:

— Фæлæуу, куыд цæуыс?

— Уæдæ ма цы? — фæрсы Батырадз.

— Хур уал æрцæуа.

Æмбисбонты Хур асæсты бацыди, стæй сæхимæ 'рцыд. Йæ чызг æм дзуры:

— Батырадз цæугæ кæны.

— Куыд цæуы? Мæ тын ын куы загъта, хорз ын нæ уыдзæни. Доллæу-æлдары авд фырты йæ размæ бадынц.

Батырадз ныхæстæ фехъуыста 'мæ зæгъы:

Зæххыл мæ сæмбæлынкæн, стæй æз зонын æмæ мæхæ-дæг...
Хур бамбæрста, Батырадз нæ ныллæудзæни, уый æмæ зæгъы:
— Уæдæ фæндараст фæу, Хæмыцы фырт Батырадз, фæлæ
дæхи хиз Доллæуы авд фыртæй.

Хур йæ тынты 'ндæхтæй хицæн кодта. Батырадз мигътыл абадти 'мæ хохы сæр рахызти. Цъитийы уазал суадонæй анызта 'мæ коммæ 'рцыди. Сфæндкодта йæ кардæй хъазын. Сласта йæ 'мæ иу ыстыр бæлас ныцъыцккласта. Бæлас хыссæ-лыг фæци. Стæй йыл Батырадз карды фындзæй ахæцыд, æмæ афæлдæхти бæлас. Уый фæстæ Батырадз хох нырриуыгъта, æмæ кард акарста дурты, дзæнхъаты, къæдзæхты, фæлæ нуæс дæр нæ фæци. Стæй йæ уæлдæфы ныззылдта 'мæ кард ныхситласта, буарæй зынджы стъæлфæнтæ тахтысты фæйнæрдæм, æмæ бæстыл арт ирвæзти.

Рацæуы Хæмыцы фырт Батырадз. Йæхæдæг хохы йас, зæхх къæхты бын нæры, дуртæ фæйнæрдæм ысхъиудтытæ кæнынц йæ къахы бынтæй, йæ риуæвæрд — стыр къуылдымтæ, риу — хъазæн фæзы йас, йæ цæстытæ — хъамбултæ, къуырфытæ — сасиры чъылты йæстæ. Йе 'нгуылдзтæ — цонджы стæвдæн. Цæуы хох, хохы йас лæг Батырадз. Æрыввахс ис Доллæу-æлдары авд фырты цурмæ. Доллæу-æлдары авд фырты кæсынц Батырадзы митæм æмæ катай-кæнынц. Алчи дæр цæ йæхи мид-зæрдæйы зæгъы: «Ай циу, уæйыг уа — уæйыг нæу, гуымир уа — уый дæр нæу. Чи уызæни, йæ иу дæндаг армы тъæпæны йас — цы фæлæудзæни йæ цуры?» Доллæу-æлдары фырттæ тæрсынц химид, фæлæ цæ 'ргомæй йæ тас ничи уæнды зæгъын. Уæд кæстæр нал фæлæууыди 'мæ фæрсы йæ хистæры:

— Ай, мах кæмæ бадæм, кæд уый у, уæд нæм митæ уызæн, æмæ цы ныфсæй лæууæм йæ цуры?

Хистæр зæгъы:

— Иуæн дыууæ æфсад у: йæ уынд куыд зыны, ахæм тых æм Хуыцау нæ раддзæни.

— Куыннæ раддзæни, йæ къæхты нæрдæй сырдатæ 'мбæхсгæ кæнынц, мæргътæ дардмæ тæхынц.

— Хинæй йыл сархайдзыстæм.

— Ахæм хинæй хиндæр ваййы.

Батырадз æрбаввахс и 'мæ цæ хъæлæбагæнгæ 'рбаййæфта. Дзуры цæм:

— Цы хъæркæнут, æви бæстæ уæ къухты ис?

Уыдон зæгъынц:

— Ныхаскæнæм, æмæ нæм иу хъуыды не 'взæры.

— Афтæ тынг цæуыл у уæ ныхас?

— Дæуыл!

— Мæныл цæмæн?

— Чи дæ уæйыг хоны, чи — гуымир, æмæ нæ фидауæм.

Батырадз фæхудти 'мæ зæгъы:

Æз сæ иу дæр нæ дæн, æмæ сæннæ дæр.

— Уæдæ чи дæ?

— Нæртон лæг.

— Уæдæ мах нæ фыд дæумæ рарвыста.

— Цæмæ?

— Хоны дæ, агуры дæуæй фидыд.

Батырадз ахъуыдыкодта, стæй зæгъы:

— Фидыд — цины хъуыддаг, цæуын уемæ.

Араст ысты Доллæу-æлдармæ. Лæппутæ цинкæнынц, афтæ семæ цæуыныл кæй ысразы ис. Батырадз та зонгæ ницы кæны йæ раст зæрдæйæ дарддæр.

Æрцыдысты Доллæу-æлдармæ. Доллæу-æлдар цыл худгæйæ сæмбæлди, галтæ аргæвдынкодта. Фынгтæ 'рывæрдтой, æмæ Батырадзы Доллæу-æлдар й' авд фырты ныхмæ сбадынкодта, йæхæдæг та хистæрæн æрбадти.

Райдыдтой ныуазынтæ 'мæ хæрынтæ. Уыдон астæй цы нуæзтой æмæ хордтой, уый Батырадз иунæгæй хордта 'мæ нуæзта. Йæ фæстæ йæм сарæхкодтой нуазæнтæ. Батырадз иу нуазæн дæр не 'здæхта.

Фæбадтысты дзæвгар, стæй зæгъы Доллæу-æлдар:

— Батырадз дæхи уал æруадз.

Бауат ын кодтой сынтæгыл. Батырадз æрфынæй. Доллæу-æлдары авд фырты сынтæджы бын уæрм ыскодтой, авд ивазны 'рфæн. Стæй сынтæг фæбырынкодтой, æмæ Батырадз уæрмы ныххаудта. Йæ кард къулыл ауыгъдæй баззад.

Батырадз фехъал и 'мæ ма фæхъæркодта:

— Гъе, сау хæрджытæ, уæдæ мыл хинæй цыдыстут æмæ мæ марынмæ 'рбасайдтат!

Батырадз сынтæг æрбацъæлтæкодта, уымæй цæ 'хсы. Уыдон — Доллæу-æлдар æмæ й' авд фырты — райдыдтой хæссын дуртæ 'мæ цæ Батырадзы сæрыл цæвынц. Батырадз дуртæ йæ ныхæй ыскъуыры, æмæ Доллæу-æлдар æмæ й' авд фыртыл фæстæмæ 'мбæлынц. Уæд уæрмы сæр ыстыр къæйдурæй арымбæрзтой.

Дон рахсыстой æмæ йæ Батырадзыл уадзын райдыдтой.

Доллæу-æлдар æй фæрсы:

— Цæй, куыд у дæ ахаст?

— Тынг хорз. Дæ уæрмы узалæй мардтæн æмæ ныр батæвд дæн.

Доллæу-æлдар дзуры:

— Уæдæ багъæц!

Хохаг узал дон сарæзта уæрммæ. Уæрм донæй байдзаг. Батырадз ысленк кодта 'мæ уæрмы къæй йæ сæрæй ыстæапласта. Къæй фæхаудта 'мæ цары йæ тæпп фæцыди. Уæрмы бытыл ысцæйхыди, фæлæ йыл уыдон уырдыгмæ хæцыдысты. Батырадз февнæлдта 'мæ къулæй йæ кард раскъуыдта. Сласта йæ кард кæрддзæмæй. Уæрмы къултæ къахын райдыдта 'мæ уæлæмæ-уæлæмæ быры. Йæ сæр ызынди. Иу сæррæтт фæкодта 'мæ цæ рацахста. Доллæу-æлдары авд фыртæн сæ сæртæ фæуырдыгласта 'мæ цæ уæрмы нытъттыста. Авд лæппуы дæр уым фæхуыдуг ысты. Батырадз зæгъы Доллæу-æлдарæн:

— Дыггаг барст дын кæнын, фæлæ ма 'ртыггаг хатт фембæлдыстæм, уæд дæ раст дæ фыртты фæндагыл арвитдзынæн.

Доллæу-æлдар ма загъта:

— Дæлæмæ фæхауæд ме 'скæнæг Хуыцау, авд фыртмæ иумæ дæу сафыны тых кæмæ нæ радта!

Батырадз зæгъы:

— Уыдонæн ма Хуыцау мæ тыхты хуызæн тых куы радтаид, уæд зæххыл ды 'мæ дæ фырттæ æлдариуæг кодтаиккат. Адæм сæ исæй ис нæ уыдтаиккой, сæ цинæй — цин. Маст æмæ хъыг æвзæрстаиккой. Цæуын ныр æз, æмæ мын мæ фыддзаг кусæрттæгтæ уæддæр фæкæн.

Доллæу-æлдарæн цы гæнæн уыди! Авд-авд сæдæ сæры йын галтæ радта. Батырадз цæ йæ разæй ыскодта æмæ цæ Нартæн æртардта. Куывдтæ цын фæкодта. Стæй йæ кард сæ къулыл сауыгъта 'мæ Нартæй иу ахæм нал баззади, Батырадзы карды авд хатты чи нæ федта.

БАТЫРАДЗЫ КАРД.

(Æндæр вариант)

Батырадз йæ лæджы ранмæ рацыди 'мæ фæрсы Хæмыцы:

— Мæ фыд! Айонг ралæг дæн, æмæ дын хæцæнгæрзæй цы ис, уый мын зæгъ.

— Цæмæн дæ хъæуынц мæ хæцæнгæрзтæ? — фæрсы Хæмыц.

— Кæд зæгъын дзы исчи м' аггаг у, мыййаг.

Хæмыц бахудти, стæй зæгъы Батырадзæн:

— Д' аггаг сеппæт дæр ысты, фæлæ афтæ куы зæгъай, сæ иуы фæдарын дæр дæ бон нæу.

Батырадзмæ тæлммæ* фæкастысты йæ фыды дзырдтæ 'мæ зæгъы:

— Ды мæнæй хынджылæгкæныс?

— Нæ дæ кæнын хынджылæг, фæлæ дын раст дзурын.

— Уæдæ ма мын дæ уарт равдис.

— Уæртæ рагъæныл ис, æмæ йæ фен, кæд дæ бон у йæ райсын, уæд. Исты дын куы кæна, уæд м' аххос ма уæд.

Батырадз уартмæ бацыди. Уарт рагъæныл химид-зилкодта 'мæ дзы зынджы стъæлфæнтæ калди. Батырадз уартмæ бавнæлдта, æмæ уарт Батырадзы цонгыл куыройы фыдау ныззылди. Батырадз æгасæй дæр æндон уыди 'мæ цы ракодтаид Батырадзæн!

Зæгъы йæ фыдæн:

— Дæ уарт аггаг у дарынæн, фæлæ ма мын д' арц дæр фенынкæн.

— Уæртæ къуымы лæууы, йæ мæстæй зæххы быры.

Батырадз къуыммæ бауади, арц зæххыл цалхау зылди, æмæ йæм Батырадз куыддæр февнæлдта, афтæ арц Батырадзы риуыл сæмбæлди, фæлæ йын цы ракодтаид болат риуæн! Цæхæртæ скалдта, æмæ йæ Батырадз йæхимæ райста. Хæмыцæн зæгъы:

— Арц дæр хæссын аггаг у, фæлæ ма мын дæ кард дæр фенынкæн.

— Уæлæ къулыл ис æмæ йæ райс.

Батырадз кард ысласта, кард ныхситласта 'мæ кæрддзæмæй фæхаудта, Батырадзы цонгыл сæмбæлди, фæлæ дзы 'рду дæр нæ фæлыгкодта, карды ком та кæрæйкæронмæ тасгæ фæкодта.

Уæд Батырадз зæгъы:

— Карды хорзæй дæм ницы ис, а иннæтæ кæд раппæлинаг ысты, уæддæр. Кæм зоныс карды хорз, уый мын зæгъ.

Хæмыц зæгъы:

— Али-æлдар Саденджызы был цæры. Уымæн ис куырдадз. Куырдадзмæ авд комæй æвæрд ис авд куынцы. Уымæ куы фæцæуис, уæд дын кард уый саразид.

— Уæд мын дæ бæх авæр.

Хæмыц ын радта йæ бæх, æмæ Батырадз Саденджызы былмæ

* Ома йæм хардзау æркаст.

арасты. Цæуы Батырадз æмæ фысгæсыл амбæлди. Фысгæс зарыди:

— Дилæлæ, уилæлæ,

Ахсæв Али-æлдар

Йæ фыртæн ус кæны,

Æмæ мын дæддзысты

Фырыты стуитæ,

Сæ хъултæй хъаздынаен, уой.

Батырадз æм æввахс бацыди 'мæ зæгъы:

— Дæ фос бирæ уой, фысгæс!

— Æнæнизæй цæр.

— Куыд хъæлдзæг дæ?

— Фысым цинаг куы фæкæны, уæд кæстæр та хъæлдзæг вæййы.

— Уæд дæ фысым та чи у?

— Али-æлдар, дæсны куырды.

— Дард ма у?

— Афтæ дард дæр нал у.

Батырадз хæрзбон загъта фыййауæн æмæ арасты, бæхы къæхтæ зæххы мидæг ныхстысты, афтæмæй. Фысгæс йæхицæн зæгъы:

— Ай хуымæтæг лæг нæ уыдзæн, æмæ йæм тызмæг кæй не сдзырдтон, уый хорз, æндæра мæ аскъуыдтæкодтаид.

Цæуы дарддæр Батырадз. Бахæддзæ ис хъомгæсмæ, æмæ та уый дæр зары:

— Дилæлæ, уилæлæ,

Ахсæв Али-æлдар

Йæ фыртæн ус куры,

Галтæ 'ргæвддзысты,

Мæнæн та дæддзысты

Æстуытæ, æмæ цын

Сæ тохситæй хъаздынаен, уой.

Батырадз æм дзуры:

— Куыд хъæлдзæг дæ, хъомгæс?

— Цинагыл алчи цин кæны.

— Уагæры дыл цы хорз æрцыди?

— Ме 'лдар йæ фыртæн ус кæны 'мæ хистæр цинаг ку' аразы, уæд кæстæр та хъæлдзæг вæййы.

— Де 'лдар та чи у?

— Ме 'лдар Али-æлдар. Цъиуæй, бæдулæй уый чи нæ зоны, ахæм куына ис, уæд æй ды нæ фехъуыстай?

— Ницы фехъуыстон, æз дæрддаг дæн.

— Диссаг у уый.

— Дард ма у?

— Дард нал у.

Хæрзбон загъта Батырадз æмæ та арасти. Дзæвгар фæцыди. Бахæддзæ и бæхгæсмæ 'мæ та уый дæр зары:

— Дилæлæ, уилæлæ,

Ахсæв Али-æлдар

Йæ фыртæн ус хæсдзæни,

Мæ бæхтæм цæудзысты

Æмæ мын зилæггаг,

Уæлдай хай дæддзысты, гъей!

Батырадз æм бацыди 'мæ зæгъы:

— Куыд хъæлдзæг дæ, бæхгæс?

— Цинагыл алчи хъæлдзæг вæййы.

— Уагæры дыл цы цинаг æрцыди?

Ме 'лдар ус хæсдзæни йæ фыртæн, æз цын сæ бæхтæм хорз базылдтæн æмæ мын хуынтæ дæддзысты.

— Чи у де 'лдар та?

— Али-æлдар, дæсны куырды.

— Дард ма у?

— Нæу дард.

Уымæн дæр та Батырадз хæрзбон загъта 'мæ рацæуы. Бæхгæс æм кæстгæйæ баззади 'мæ зæгъы:

— Ай хуымæтæджы гуырды нæу.

Батырадз рацæуы. æрбазындис æм иу ыстыр хъæу. Батырадз хъæуы кæронмæ бацыди 'мæ иу хæдзармæ бахъæркодта:

— Уазæг нæ уадзут?

Хæдзары царди идæдз-ус, уый йæм рауади 'мæ зæгъы:

— Мидæмæ рахиз!

Батырадз бахызти. Идæдз-ус æй фæрсы.

— Аипп ма уæд, фæлæ дæрддаг бæлцдзаны хуызæн дæ.

— О, дардæй цæуын, Нарты бæстæй.

— Нартæй мын лымæн бæргæ уыди.

— Чи уыди? — фæрсы Батырадз.

— Хæмыц хуынди.

— Уæдæ Хæмыц мæ фыд у.

— Нæ мæ уырны, — зæгъы идæдз-ус. — Хæмыцæн ис иу фырт Быценты чызгæй, Батырадз хуыйны, æндæр лæппу йын æз нæ зонын.

- Гъемæ æз Батырадз дæн.
- Уæдæ мæм равдис дæ фыды уарт.
- Батырадз æй равдыста 'мæ та ус зæгъы:
- Чи зоны йæ давгæ ракодтай, равдис мæм й' арц.
- Батырадз та арц дæр равдыста.
- Идæдз-ус зæгъы:
- Йæ кард дæр мын равдис.
- Батырадз дзуры:
- Йæ кард мæм хæссыны аггаг нæ фæкасти 'мæ хуыздæр карды тыххæй Али-æлдармæ 'рцыдтæн.
- Уæд та мын йæ бæхы равдис.
- Бæхы æддейы 'рбастон.
- Идæдз-ус ракасти Батырадзы бæхмæ 'мæ йæ куы федта, уæд ныццинкодта. Бауади Батырадзмæ 'мæ зæгъы:
- Гъеныр мæ уырны, ды Хæмыцы фырт дæ, уый.
- Бавнæлдта уæлартмæ, уæд æм Батырадз дзуры:
- Цæмæн иунæг дæ?
- Идæдз-ус зæгъы:
- Иунæг бæргæ нæ уыдтæн, лæг мын уыди.
- Уæдæ кæм и?
- Мæ лæппуйæн ус куырдам, Сæумæдзæхæн. Сæумæдзæх та ахæм рæсугъд у, æмæ йæм хæлæгкодта не 'лдары фырт. Кургæ та йын кодтам æртæ æфсымæры хойы, мæйау фæлурс у йæ цæсгом, æмæ Мæйвæлурс хуыйны. Æлдар æлдар у, алцыдæр йæ бар у. Фидыдмæ 'рцыдыстæм. Уæд Али-æлдары фырт цуанæй æрцæйцыди, æртæ фсымæры кæм цæрынц, уыуылты 'мæ федтой Мæйвæлурсы. Йæ зæрдæмæ фæцыди 'мæ æртæ фсымæры фæрсы: «Кæй чызг уын у?» Уыдон загътой, сæ хо у, уый, æмæ мæ фыртæн нысан у, уый дæр. Тыхæй нын байстой нæ чындзаджы. Нæ лæг æмæ мын мæ фырты 'рцахста, æхсæв цырагъдарæг вæййынц бонмæ, бон — сугсæттæг. Дæ фыд Хæмыц ам уыди, уый хъавыди мæ маст райсын. Уæд бафæлвæрдта, фæлæ йæ кардæй йæ ныфс нæ бахаста 'мæ загъта: «Мæнæн Быценонай ис фырт Батырадз, уый ахæм тыхджын у 'мæ дæм æй арвитдзынæн». Гъеныр уый ды дæ.
- Батырадз зæгъы:
- Уæдæ йæм æнæ цæугæ нæй.
- Афтæмæй н' ацæудзынæ.
- Цæуылнæ?

— Уарт æмæ арц дæм бæргæ хорз ис, фæлæ дæм цыргъагæй ницы ис æмæ байсæфдзынæ. Уымæ та ахæм кард ис — хæстмондагæй цъæх арт уадзы, цас лыгкæны, уыйас цыргъадæр кæны. Цъæгъ* нæ кæны. Алы райсом сæугæрдæджы цы 'ртæх ваййы, уыуыл æй ныхсы 'мæ йæ кæрдæгæй ныссæрфы. Хорз уайд, цы кæрдæгыл æй æхсы, уыцы кæрдæджы бынæй балыгкæн. Уæд кæрдæджы 'ртæхы тых нал уыдзæни 'мæ карды ком фæцъулатæ уыдзæни. Уый йæ алкæмæн æвдисдзæни, хос ын ничи ардзæни. Уæд æй райс æмæ мæ риутæй æхсыр радуц. Уым æй цæхс, стæй дын дзыхъхъыннæуæг фестдзæни, æмæ дын тыхгæнæг ницыуал тых ракæндзæни.

Батырадз байхъуыста, изæры æхсæн кæрдæджы нæуу систа, уидæгтæ фæлыгкодта 'мæ та нæууыты нывæрдта, куыд уыдысты, афтæ.

Райсом сæумæцъæхæй Али-æлдар йæ кард æхсæн кæрдæгмæ рахаста, æртæхы йæ ахсадта. Кард ныззылын-мылынтæ ис. Али-æлдар сæхимæ 'рцыди, æвдисы йæ кард, фæлæ йын хос ничи зоны. Уæд йæ калак-хъæуы цæраг адæмы фæфарста, ничи йын ницы хос ыскодта. Уæд Али-æлдар йæ бæсты адæмыл зылынтæ систа.

Уыцы заманы идæдз-ус зæгъы Батырадзæн:

— Хуыцауæй дæм кæд тæфаг ис, уæд æм ыскув æмæ мæ риутæй æхсыр радуц.

Батырадз идæдз-усы риутæм февнæлдта, афтæ цæ алхъывта 'мæ сæ хъуымыз тугæмхæддзæ радыгъта.

Идæдз-ус зæгъы:

— Ай дæм Хуыцауы тых куы ис.

Батырадз зæгъы:

— Хуыцау йæхицæн Хуыцау у, мæнмæ йæ хъуыддаг нæй.

Айста æхсыр Батырадз æмæ фæуайы Али-æлдары хæдзармæ. Али-æлдар раст гъеуæд æрхæддзæ, мæсты тъæпп æркодта йæхи бандоныл, æмæ йæм йæ ус дзуры:

— Цы маст кæныс, дæсны куырда дæ 'мæ 'ндæр кард сараз.

Али-æлдар зæгъы:

— Ахæм æфсæн мæм нæй, æндæра цæуыл масткæнин.

— Ау, æфсæнтæй фылдæр цы ис дæ куырдадзы!

— Нæ, ацы кард æрвон дурæй конд у, æмæ уымæн æнæсæттон уыди. Уæд Батырадз бамбæрста, цавæр кард ис Али-æлдармæ, уый. Бахъæркодта:

* Ома цула нæ кæны, йæ ком нæ хæлы, æмæ къуымых нæ зоны.

- Али-æлдар, ам дæ?
- Ам дæн! — райхъуыст хъæр.
- Æддæмæ мæм ракæс!
- Али-æлдар ракасти 'мæ фæрсы Батырадзы:
- Чи дæ? Куынаæ дæ хъуыдыкæнын!
- Дæрддаг дæн, æмæ мæ кæцæй зонай, фæлæ фехъуыстон хорз куыр дæ, уый.
- Уымæй цы зæгъыс?
- Кард мæ хъæуы, æмæ мын куы саразис, уый тыххæй дæм фæзындтæн.
- Карды разæй лæгмæ уарт æмæ арц ваййы.
- Уыдон мын хæрзтæ бæргæ ис.
- Батырадз уарт æмæ арцы равдыста, стæй Али-æлдар зæгъы:
- Ахæмтæ ма фæдтон Нарты Хæмыцмæ, куыдзы сæр хæра, аирвæзти мын æмæ нæ зонын фæндаг Нартæм. Чи зоны цæм ды зоныс?
- Уырдыгон цæрæг дæн, фæлæ ма уæд дæ кард сфæлвар мæ арцыл, кæд æй алыгкæна, кæннод дзæгъæлы ма фæндкæн Нартæм цæуын.
- Али-æлдар кард ысфæлвардта, фæлæ та тынгдæр фæтæс-тытæ ис.
- Батырадз бахудти, стæй зæгъы:
- Уæдæ Нартæм цы ныфсæй цыдтæ? Мæ фыды марынмæ куыд хастай дæ ныфс? Æз Хæмыцы фырт Батырадз дæн.
- Æ, куыдзы фырт цыдæр, уæдæ мæ маст дæуæй уæддæр исдзынæн!
- Хæст цын бацайдагъ и. Хæцыдысты арцæй. Се 'рцытæ ныцъцæлтæ сты. Бавнæлдтой хъæд æмæ дуртæм, кæрæдзи-йыл цæ хостой, æмæ цæ ничи састы. Фæстаг хатт дæларм хæстмæ армæй бавнæлдтой. Али-æлдар æнæсæттон уыди, уымæй тыхджындæр та Батырадз уыди, рабырста йæ 'мæ йын йæ хурх ныллыгкодта.
- Али-æлдары фырт та æртæ æфсымæры хомæ цыди, уырдыгæй æрцæйцыди, æмæ йæм йæ мад дзурæ:
- Дæ фыды марæг ахæм у, æмæ йын тыххæй ницы кæндзынæ, фæлæ йæ хинæй амар, фыд кæнæ хорз æм ма сдзур.
- Али-æлдары фырт æрбацыди 'мæ Батырадзы ауыны, стæй зæгъы:
- Алыбон æгас фæцу, уазæг!

Йæ къух æм бадаргъкодта. Батырадз къух афтæ тынг фелхъывта 'мæ Али-æлдары фырты ныхтæ сау тæппал аисты. Цæстыты бын туг абадти.

Бахуыдта йæ мидæмæ. Къусбыны марг нуазæны ныккодта 'мæ йæ авæрдта Батырадзмæ.

Батырадз зæгъы:

— Ам æз æцæгæлон дæн, уыцы нуазæн дæхи у.

Батырадз нуазæн бадардта Али-æлдары фыртæн æмæ лæппу артæнтыбылтæ фæци. Чысыл ма абадти, стæй ныддæнгæл и.

Батарадз æм дзуры:

— Æ, хæрæг цыдæр! Уæдæ мæн хъавыдтæ марынмæ?

Фæлæбурдта йæм, зæххыл æй ныффæртласта, æмæ фæрчытæ фæхаудта, стæй дзуры усмæ:

— Тагъд, кæм ысты идæдз-усы лæг æмæ фырт, уый мын зæгъ!

— Уæртæ сугдоны суг сæттынц.

— Мæ размæ цæ ракæн.

Ус цæ 'рбакодта. Батырадз уæдмæ идæдз усы 'хсырæй Али-æлдары кард æрызæрста. Кард йæ фыддзаг бынаты абадти, æмæ зæгъы Батырадз:

— Мæйвæлурсмæ цæуæм хæссынмæ. Æрыфтыдта йæ хæцæнгæрзтæ æмæ араст ысты. Æрхастой Мæйвæлурсы Саумæдзæхæн.

Саумæдзæх æмæ Батырадз кæрæдзийæ æфсымæртæ загътой, æмæ Батырадз Нартæм æрцыди.

Хæмыцæн дæр æхсызгон куыnnæ уыди, æгайтма йæ фырт Батырадз расгуыхти афтæ тынг.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

МАМИАТЫ Изетæ

«КÆСЫН ÆЗ ДУНЕМÆ ФИЛОСОФЫ ЦÆСТЫТÆЙ...»*

Æмдзæвгæ «Мæхи æнахуыр хуызы федтон æз мæ фыны...» лирикон геройты уынæм æнахуыр хуызивæнты, суанг йæ уынд æмæ кондæй дæр нæу хуымæтæг адæймаджы æнгæс: титанау йæ сæрæй мигътыл ныздæвы («ныздыхсти калмау сау мигъ ме 'рфгуы-тыл, мæ сæрыл»), йæ алыварс тыхдымгæ сыстад, фæлæ йын йæ ронбастмæ дæр не 'ххæссы («Мæ уæрджытæм лæбурдта уад, хæцаг къæбысау»). Уæддæр йæ уд дудгæбон æвзары, зæхх йæ быны лæбыры, æрвæрттывды «сырхзынг рæхыс» архъанау йе уæнгтыл тыхсы. Фыд рæстæгæй йæхи бааууон кæныны фæндимæ — фыныгъдауæй — æрлæууыди... йæ «гом риуы дуркъæсарыл». Уым мидæгæй — уавæр ноджы æвирхъаудæр, тæссагдæр! — «æнусон тар æхсæв», «сау къæйты рæдзæгъдтæ», удисæг сабийы уынгæг хъæрт цæуы сæ бынæй... «Сау тæрхоны» уæвгæйæ дæр, мæгуырæг, йæ къаннæг буарæй рухсы цыхцыр уадзы, æмæ уый ферттывдæй æнахуыр лæгæты талынг къуымтæ тæмæнтæ скалынд.

Цы амоны ацы аллегоризм? Змæст, тыхст дуджы сфæлдыстан удгоймаг йæхи Дантейы “зындоны” кæй æнкъары? Йæ рухсдæр, уыздæр фæлдисондтыл ацы тæригъæддаг сабийы бон кæй акæны? Æви дзы фыссæг зæгъынмæ хъавы: адæймаг йæ ахсджаг фæндтæ, сæрхызты охыл, зæрдæ æмæ зондæй куы ацух кæна, рохуаты уæззау къæйтæ сыл куы ныффæлдаха, йæхи ницыуынæг æмæ ницыхъусæг куы скæна, уæд уым рæстæг æмæ уавæртæ ницы аххосджын сты. Уæд нæм диссаг нал фæкæсдзæн саби-зæды удхайраг былысчыл, бамбардзыстæм ын йæ карз уайдзæфты мидис: дугæн хъомысджын («дæлимонты тыхсæттæг»), фарны ныхæстæ зæгъын йæ бон кæмæн уыд, фæлæ сæ, йæ удæн тæрсгæйæ, уæлæмæ чи нæ суагъта, уыцы адæймаг цæрæнбонтæм фæсмойнаг у. Цы æмбисонды уацмыстæ не сфæлдыста, уыдоны ма-иу йæ сæнтты мысдзæн, æрмæст æм

* Кæрон. Райдайæн кæс «Мах дуджы» ацы азы 1-аг номыры.

фæстæмæ нал раздæхдзысты. Уымæн æмæ йæ курдиаты — уыцы егъау æмæ стæм хæзнайы — аккаг нæ разынд:

*...Æхсидавæн нæй бафснайæн зыгуымы,
Нæ лæууы фурды кæф кæд смаггæнаг хуыдымы,
Титанæн нæй цæуæн къæцæлтæй конд мæнг хидыл.*

Аивадон параллелизмты ирд æмæ тыхджын рæнхъ бæлвырд кæны авторы бæрзонд домæнтæ Адæймаг-сфæлдисæгмæ. Раст зæгъы Джыккайты Шамил, фыссæг йæ хъайтары æрлæууын кодта рæстдзинад æмæ æфсармы тæрхоны раз, сфæйлыдта йын йæ “зæрдæйы æмбæхст æварæнтæ, фегом кодта фыдракæнды уидæгтæ, равдыста нын йæ фæстиуджытæ — уд æмæ зонды деградаци, моны сæфт, характеры халæн процесс. Нæй рæстæгæн фæстæмæ здахæн. Иу хатт гадзрахатæй чи рацыд, цъаммар ми кæмæн бантыст, уымæн ахъаз нæу æрæджиауы фæсмон дæр. Курдиаты нысан ваййы хорз хъуыддæгтæ кæнын — ахæм у уацмысы идейон пафос, авторы гуманистон æмæ этикон хъуыды”. Уый фидаргонд цæуы æмдзæвгæйы символон каронбæттæн нывæй дæр. Раздæры, мысыраг сфинксау хицæй-бузн, цæстахадгæ “дурдзæнд”-лæджы хуыз “ныппырх, ...ным-мур æрвон зынгæн йæ фæтгæй”. Æмæ æрмæст уæд бамбарæм, æрдзон тыхы азар цы æнхъæлдтам, уый хæрзиуæгон мидис: уады абухын æмæ тыгъдызæй фæсномыгæй амонынц, официалон эстетикайы хъуынафтауæг домæнтæ æмæ мæнг авторитеттæ чи ныддæрæн кæндзæн, дуджы уыцы ивæнтæ (“тæфсты рæстæг”).

Поэты уырны, уым се ‘цæг хуызы бацæудзысты Курдиат æмæ Аивад, дзыхбаст æмæ цæнкуылтæ нал уыдзысты, фæлæ “айнæг хох” — фидар æмæ æнусон. (Æфхæрд сабийы ныхæстæ: “Ды дæ фæнык, æз та дæ разы — айнæг хох дæн!” — æцæг æмæ мæнджы ныхмæлæуды ноджы иу æвдисæн).

Алыксандрмæ гæстæ, кады аккаг у, йæ ныхыфыстыл ком-дзог чи нæ цæуы, ахæм рæстзæрдæ æмæ сæрнывонд адæймаг. Ацы хъуыды сси æмдзæвгæ “Монолог”-ы мидтемæ дæр.

Лирикон геройы цард æнцон рахонæн нæу, уæддæр разы у йæ æвзæрст хъысмæтæй. Йæ уавæр æвдыст цæуы æрдзон абарс-тыты руаджы: айнæджы тигъыл цы сæууон дидинæг рæзт, уый ирдгæйы узал комулæфтæй фæхъыгдард æмæ йæ цæссыг калы; “зæнгсаст цæргæс” сау халæтты ахасты бахауд, йæ базыр ма зæххыл хойы, фæлæ йын стæхæн нал ис; хæххон мæсыг

къæдзæхыл хæрдмæ фæцыд, “уæйыгау... дымгæмæ йæ риу” дары... Ацы “иунæджыты” номхыгъдмæ поэт ноджы хæссы Буддæ æмæ Чырыстийы — æвæццæгæн, дунеон динты ’хсæн, адæймаджы æххæст амонды сæраппонд йæ цард нывондæн чи æрхаста, дыууæ ахæм символау кæй сты (сæ риуты “баззад а зæххонты рис”), уымæ гæстæ. Уый у фыссæгæн йæхи фæндаг дæр. Уацмысы поэтикон сконды хуымæтæджы нæ фæзынд уаз хъизæмары вазыгджын метафорæ — “мæ фæндагыл сындзæгæлтæ къуырджой”. (Хъуысынц нæм дзы, Чырыстийы сæрыл закон сындзæй цы худ æрсагътой, уый æмæ дзуарыл йæ байтыгъды бакойтæ). Ацы — зæххонæй Хуыцау суæвæг — адæймагау Цæрукъаты Алыксандры лирикон герой дæр йæ уды хорзæх æмæ фарнæй “рухс кувæндон” сарæзта. Хæрам æмæ Рæстад нырма “æмас, æмуæз” кæм сты, “фыдгæнд-цъæх бирæгъ” фысы цармы кæм цæуы, уыцы дунейы ахæм кувæндонны сæр æнæмæнг хъæуы. Ардыгæй æрвиты поэт йæ зæрдиаг лæгъстæ уæларвтæм, фылдæр та — адæмæн сæхимæ: “зæххон низтæн” цæмæй хос фæзына, уый тыххæй хъуамæ базоной раст æмæ зылыны ’хсæн æвзарын. Разы нæу йæхицæй дæр:

*Рæстады цирхъ... нæ-иу мæм зынд йæ фистон,
Хæрамы калм... нæ йын ардтон йæ сæр.*

Алыксандры ацы æмдзæвгæйы дæр зæлы фæсмонны, удхайраг катыйы мотив, фæлæ уый нал у хиуыл гадзрахатæй рацæуыны фæстиуæг. Поэты хъизæмар — æрдзæй йын цы курдиат радрæуыд, уый райхалын йæ къухы кæй не ‘фты:

*Æрцыдтæн æз цыдæр зæгъынмæ ардæм,
Нæ фæразын... цæф домбайау хъæрзын...*

(Зæрдыл æрлæууы Пушкины “Пророк”). Йæхицæй йæ ныфс ис уæддæр, фæстаг сулæфты онг кæй тындздзæн йæ хæс сæххæст кæнынмæ æмæ, искæд бон йæ “зæгъинаг” куы сфæраза, уæд бæрзонд поэзийы уаз мыртæй уæларв-бæстæ æмæ зæххон адæмы зæрдæтæ кæй агайдзæн. Уымæй, чи зоны, царды хæрам бындзарæй фесафын йæ къухы нæ бафтдзæн, уæддæр дзы хъуамæ дзæвгар фæкайа. Æртхъиранæмхæццæ уымæн зæгъы:

*О Сфæлдисæг, мæ тугбадт цæсты артæн
Нæ ахуысдзæн хæрз æнцонæй йæ зынг!*

Поэт-куывдонны сурæт зынаргъ у Цæрукъаты Алыксандры зæрдæйæн. Æппæтæй æххæстдæр æй райхалы йæ лиро-философон поэмæйы “Мæ кувæндонны къæсæрыл”.

Нывгәнәг-дзырдвәлдисәджы мидәнкъарынад әмә психикәйы контрастә нывәфтыд цәуынц динамиконәй, бәзджын әмә цәхгәр әрхәхытәй. Алыксандры поэзийы эмоцион әлхъыв-дад ацы уацмысы схизы тәккә уәлдәр къәпхәнмә. Авторы хъуыдытә хәлынц фәлтәргай, кәрәдзиймә сын ис логикон бастдинад, уымәй рәзынц поэмәйы къабузджын сюжет әмә структурон хицәндзинәдтә. Лирикон герой йә уавәрмә гәстә хәстәг ләууы, йәхи “әз” агурәг уды әмбәхст әрфытәм чи ныххызт, Алыкандры уыцы әндәр персонажмә (кәс: “Мәхи әнахуыр хуызы фәдтон әз мә фыны...”). Ам дәр адәймаг ис хъаймәты утәхсәны: алыварс дунә әддәг-мидәг ауад, хуры рухс ахуыссыд, арв нынкъуысы; мигътә йыл “әртыхсынц зали-аг калмау”. Фәлә әрдзы апокалиптикон нывтән нәй реалон бындур, әвдисынц адәймаджы мидуавәр. Поэмәйы экспозици фәвәйы катыйаг фәрстыты рәнхъәй (“Цы вәйы уый?... Бәсты сәфт раләууы? Хъаймәт?..”). Дзуапп сын арәм уацмысы иннә композицион хәйтты.

“Йәхицәй дәр йә удхәссәг фәдта”, зәгъгә, кәмәй акә-нынц, ахәм адәймаджы “сау хъуырдухәнимә” нә зонгә кәны уацмысы фыццаг хай. Хъомпал, знәт зәрдәйы уаг әвдисәг нывтә иу иннәйы әййафынц, бахауәм тасәфтауәг хуызивд-тыты уацары. Хәрам дуг тауы фыдәх адәймаг әмә йә хъуы-дыты, йә сфәлдыстадон фәндты әхсән, кәрәдзийән афтә сәнәуынон вәйыынц, әмә сын фәхицәнәй дарддәр ницыуал амал вәйы. Ахәм уавәр Нывгәнәгән әрдзон кәй нәу, уый бәлвырд цәуы тыхджын абарстәй: “Фәсурын уә мәхицәй Кәнә мәхәдәг лидзын... Куыд лыгъд йәхи ләппынәй саг...” (кәс: автоцитатә “Саджы әхсәрдзән”-әй).

Сфәлдыстадон удгоймаг фәсырдта йәхицәй мәтәфтауәг сагъәстә, хуыздәрән райста “рохуаты мәнг дунә”. Фәлә дзы цы рабылдта? Әрцыд әнәнхәләджы цау: йә удварны къәбиц дәр равдәлон. Лирикон геройы зәрдәйы уаг равдисыны охыл поэт нә ауәрды амәй ай тардәр ахорәнтыл. (Кәс абарстыты рәнхъ: “Хәлуры цъарау батадтән, ныруадтән”, “Хъәндәлы саст зәнгау Әз дымгәмә ныххус дән”, “Мән афтид, гом ләгәтау, Къуыззитт фәкәны уад”, “Раст донхәрәнәй рахаугә сәргәхцау” әмә а.д.). Әнәмәнг, уый у цъысымы уавәр.

Поэмәйы дыккаг хай рәзы антитезәйы бындурыл. Куыд ис адәймагән йәхицәй, йә сагъәстәй бамбәхсән?! Нывгәнәджы

цæст алфамбылай исты хорздынад куы суыны (йе та æнæ бæлвырд исты æфсонæй куы райрд вæййы йæ архиваг зæрдæйы уаг), уæд ын чысыл раздæр “сынтытæ, сау сынтытæ, игæрхортæ” чи уыд, уыцы сагъæстæ “сабизæдтæ” фестынц, фæстæмæ йæ цардмæ раздахынц. Ныр уыдон свæййынц, адæймаг æй чи кæны, “æнусон рис” æмæ “монцты судзагæй” йын йæ афтид риу чи байдзаг кæны, ахæм æвдадзы хос, “йæхицæй йæхимæ” фæндагамонæг (“Мæхи агурæг ацæуын æмæ Мæхи уæ рухс цæстыты ссарын”).

Адæймаджы сагъæстæ райсынц цæрæг уды æууæлтæ. Уыдонны ныфсæй ныффæрæзта поэт, йæ æвзонгад цы вазыгджын рæстæгмæ æрхауд, уый фыдæвзарæнтæн, нæ сыл сивта йæ зæрдæ, фыццаг сфæлдыстадон къæхдзæфтæ кæнгæйæ (“уынгæг, фæлæ æнхæлцау азты”). Уый нæ фæлæ сыл ныййарæгау узæлыд, йæ комы комдзæгтæй сæ хаста:

*Дымгæ бонты,
Тымыгъ бонты-иу арты цур
Æрбадтыстут бæгъæмсарæй, бæгъæмзæнгæй,
Уæ гуыбынтæ зындысты
Лæзæрд хæдоны скъуыдтæй.
Æмбæрзтон уæ бызгъуыртæй
Æз къонайы рæбын.*

Къостайы сидзæргæс йæ æххормаг сабиты куыд норста, раст афтæ!.. Уацмыс-саби — уый, æнæмæнг, Хетæджы-фырт йæ чиныгаразæгимæ хъаугъайы цы абарстæй спайда кодта, уымæй развæргæ аллюзи у (Байаты Гаппо, зæгъгæ, мæ “Ирон фæндыр”-æн ахæм митæ бакодта, куыд, зæгъæм, европæйаг ныййарæджы буц хъæбулы искацы индейаг куы адавид æмæ йыл æй фæстæмæ бæзджын татуировкæимæ куы сæмбæлын кæнид!). Ацы фæлгонц Алыксандры поэмæйы хайджын у вазыгджын нысаниуæгæй. Фыццаджыдæр дзуры поэты егъау хæс æмæ бæрныл æрдзæй лæвард курдиаты раз, уæлдайдæр, уый нырма рæзыны къахыл лæуд куы уа, уæд. Ирон классикæйы ноджы ма иу бындурон фæдзæхст — поэतिकон дзырдæй базаргæнæн кæй нæй — поэтмæ райсы туг æмæ буарæй конд предметон хуыз:

*Мæ дарæг не систут, —
Нæ уæ домдтон уæддæр
Æз иуæй-иу æнæбафсис уæцъæфтау,
Нæ уæ ‘рвыстон хуыснæджы
Пайдайы сайд фæндагыл.*

*Нæ уæ стыгътон дыгай цæрмттæ, мыййаг,
Нæ уæ кодтон уæй дæр.*

Цæрукъайы-фырт у генион Къостайы куырыхон хъуыдыйыл лæуд (“мæ сагъæстæ гæххæттыл фыссын, мæ рыст зæрдæйы куы нал фæцæуынц, уæд”), фæлæ йæм хæссы йæхи бавæрæн, зæрдырайы, уæлтæмæнады мотивимæ йæ бæтгæйæ. Автор йæ поэмæйы æвæры материалон æмæ удон хæлцы фарст:

*Сымахæй кæд — мæ гуыбын афтид,
Мæ зæрдæ — дзаг;
Сымахæй ме ‘рагъ — гом,
Мæ зæрдæ та — фæлыст
Кæд уалдзыгон бæласау.*

Гъе афтæ традици свæййы ногдзинады, сфæлдыстадон агуранты ратæдзæн æмæ амидингæнæг.

Уацмысы амынд композицион-семантикон “уадздзаг” мидисæй цæхгæр хицæн кæны йæ раззаг хайæ. Контрастон у кæронбæттæн хатдзæг дæр (“Мæхицæй уæ нæ ауæлдай кæндзынæн”).

Поэतिकон тексты иннæ егъау хай цыбырæй схонæн ис “арвы рухс æмæ зæххы фарнмæ” “нуарæлвæстæй” куывд-лæгъстæ. Цы у лирикон геройы куывды сæр? Цæмæй зæрдырохы азарæй уа хызт, йæ цардбæллон курдиатæн уа райрæзыны фадат:

*Мæ хуымтæ мын фыд их
Сæ цъæх зæнгыл, о, ма фæкæнæд, ма,
Æрхсаст æмæ æфсирдзагъд!..*

Зын нæу ацы рæнхъыты дæр литературон реминисценци сбæлвырд кæнын (“Мæ бæсты сагъæстæ — мæ хуымгæнды хай”).

Алыксандры лирикон герой Сфæлдисæгæй куры, цæмæй йын схай кæна адзалы уысм базоныны рагъ. Цы у йæ уыцы куырдиаты бындур? Кæд, мыййаг, кадæнхъæлæй развæлгъау хъавы йæхицæн аккаг бынат бацагурынмæ: аргъуаны кæрт йе “цытджын пантеон”, кæнæ аив фæлыст рухсдзыд зæппадз?! Нæ, поэты фæнд æндæр у, “фæстаджы аздонæн” æй хъæуы “нæ урс хæхты лæгæт”. Цæмæй фæллад бæлццонау æрхуысса уым æнусмæ, “æвæсмонай, æнæ зæрдæ æхсайгæ...” Уый æмдзæвгæ “Мæнмæ ис иу бæллиц”-æй автоцитатæ у, фæлæ йын поэт рауæрæхдæр кодта йæ мидис: цæмæй дæ фæндон сæххæст уа, уый тыххæй уæлион дунейы хиуыл кус! Адæймаг хъуамæ куырм мысты, “хъæды рæмпæджы” философийæ йæхи хиза, уына йæ

дуджы хъæнтæ, къух ма иса йæ ивгъуыдыл æмæ æууæнда йæ фидæныл.

Автор æвдисы æфсæст, æвдæлон рæстæгæрвысты нывтæ æмæ табу кæны зæххы фарнæн, цæмæй йын ахæм цардвæтк удæнцой ма суа, хъысмæт æй “æфсæстгуыбын” æмæ “æмбæрзтрагъ” макуы скæна — кæннод искæй æххормæг нал зондзæн, “кæйдæр бæгънæгыл кæндзæни æлгъ”. Уый та у комкоммæ фæндаг удварны сæфтмæ.

Ацы хайы Алыксандры ныхас у уæлдай нуарджын, экспресийæ тыхджын ифтыгъд, ирд метафорæтæй — дзаджджын.

Уацмысы кульминаци — йæ историон-биографион хай. Поэт “бонты фарны” кувæндонмæ хæссы йæ “кувинæгтæ” цæссыгæй дзаг сыкъа æмæ мысайнагимæ. Æнахуыр у уыцы “мысайнаг” — сау маст æмæ сæфт гæнæнты дудгæ æвдисæйнаг (“зæрдæйы сыгъдон”, “уды ‘ртхутæг’, “хæлд игæры... кæрдих”). Поэт табу кæны Рæстдзинад æмæ Æууæнкæн, лæгъстæйæ курь:

Лæгæн, рæстаг лæгæн йæ хъызæмар,

Фыд къухæй йе сæфт,

Йæ сидзæр сабиты дзыназын...

О, макауыл æрцауæд уый!

Ам ныхас иумæйагæй æртынаæ тугамæст азтыл у, фæлæ дзы Алыксандр йæхи бинонты трагедийыл, йæхи сидзæры хъысмæтыл дæр дзуры. “Сæ сæфт дарæгмæ, оххай, Мæрдтæм фыдæх цæстæй” чи каст, уыдоны койæ дæр нæм бæлвырдæй хъуысы йæхи æрæджиауы карз фæсмон. Куыд зын, куыд хъызæмайраг у фæстаг зонды хатдзæг, уый æвдыст цæуы æрмæст иу тæригъæддаг “оххай”-йæ, фæлæ дзы цас мидтых бавæрдта автор!..

Поэт стыр кад кæны адæмы зонд æмæ уынаг цæстæн. Æрмæст сæм азым дæр хæссы: æгомьг, æнахъаруы бынаты сæхи æвæрын кæй бауагътой, сæ хæрзгæнджыты сæрыл æдзырдхъом кæй уыдысты, уый фæдыл.

Уацмысы кæронбæттæн хай — лирикон геройы ардбахæрд: йæ намысыл сайдæй кæй никуы рацæудзæн, искæй аууон (“искæмæн бындзсурæг”) кæй нæ уызæн. Поэт царды хæрзтыл нымайы уды сыгъдæгдзинад æмæ сæрибар, ирон æгъдауы бæрн æмæ хæс æмæ ноджы — рæсугъддзинады æнкъарæн, дунемæ дисхуыз, цымыдисæй кæсыны, йæ алы змæлд ын къæрцхъусæй ахсыны монц. Алыксандры лирикон герой бæллы æрдзимæ иудзинадмæ.

Фæнды йæ æнкъарын “къæвдайы ‘ртæхты кафт... хуры даргъ зæрин æндæхтыл”, хъусын донхæрисы “ног райхæлд сыфтæрты сындаг æмæ хæкъуырцц улæфт”, æмбарын, “æхсæв сæ фынты хъамылтæ цы уынынц”.

Авторы хъуыдыйæ, æнæ амынд æууæлтæй нæй Поэт æмæ Адæймаг суæвæн. Уымæн æрзоныгыл кодта лирикон герой йæ “кувæндоны” къæсæрыл æмæ æрмттатыгъдæй куры, цæмæй йын йæ уды ацы хæрзиуджытæй мацы æмæ мачи фæкайа.

Цæрукъаты Алыксандры “Мæ кувæндоны къæсæрыл” ахæссæн ис ирон поэзийы тæккæ бæрзонддæр æнтыстытæм. “Уд æмæ зонды хъуырдухæнты поэма” йæ рахуыдта фыссæг Хъодалаты Герсан. Малиты Васойы хъуыдымæ гæсгæ, уый сæвзæрд “цыма иу тыхджын улæфтæй” æмæ зæлы “фыдæх æмæ хорзæхы тохы симфонийау”. “Поэзийы зæрингуырды нывæфтыд хæзна” — ахæм аргъ ын скодта Джыккайты Шамил, зæгъы дзы: “у монцты денджыз. Йæ арфы фыцынц æмæ абухынц тыхджын æнкъарæнтæ, сыстын кæнынц æхсидгæ хъуыдытæ — уыдон цæуынц уылæнтæ-уылæнтæй, хъуысы сæ уынæр, кæлы сæ цæхæр. Сæ рухсы, Батырадз фурды куыд хъазыд, афтæ сысты титан адæймаг. Уый нæ æркæсын кæны йæхимæ, акæсæм дунемæ, нæ хъуыддæгтæм æмæ бафтæм сагъæстыл”.

Гъе афтæ егъау у уацмысы этикон-эстетикон æмæ хъомыладон нысаниуæг.

* * *

Цæрукъаты Алыксандры аивадон-философон хъуыдыкæнынады ахсджиаг цæг у йæ интимон лирика. Уарзт æмæ сфæлдыстадон уæлтæмæн. Адон авторы поэтикон дзырдуаты сты æмнысан, æнæфæхицæнгæнгæ; сæ мидрæзт æмæ ивддзинæдтæ нывæфтыд цæуынц фæлтæргай, лирикон хъайтары каримæ бастæй: æвзонгады сусæг-æбæрæг мидхъынцъым; ивгъуыд æнкъарæнты “æрхуым æмæ æрхæндæджы рухс” (Малиты В.), æрæджиауы уарзты хорзæх.

Æвзонгадау хуымæтæг æмæ æнæхин сты поэты рагуалдзæджы æнкъарæнтæ: сусæг уарзты сагъæс æмæ æгъуыссæг (“Æнæнцой æхсæв”), уарзоны æмбæхст зæрдæйы зынрахатæн рагг æмæ уымæй гуыргæ удхайраг дызæрддыг (“Æввахс мæм цу” нæ загътай...”). “Сау цæстыты каст” рæхойы лæппуйы зæрдæ “сусæг фатæй”, “сау æрфгуыты конд” æм фыдбылызæй æвзи-

ды, “сау дзыккуты быд” архъанау ӕртыхст йӕ рыст удыл ӕмӕ йӕ хуыдуг кӕны уарзты ӕхсидгӕ малы. Ам сылгоймаджы фидыц у агрессион, тыхсӕттӕг. Фӕлӕ уый уарзтӕн ӕрмӕст йе ’ддаг хуыз ӕвдисы. Ӕцӕгдзинадӕй лирикон геройы зӕрдӕ буц у йӕ уавӕрӕй, йӕ ныфс нӕ сӕтты, амӕлӕты бонмӕ разы у уарзты цагъар уӕвыныл (“Уыцы сау цӕстыты каст...”). Амынд фӕлтӕры ӕмдзӕвгӕты традицион сты ирон чызджы сурӕт, уарзты “хъызӕмӕрттӕ”. Уӕды эстетикон-идеологон домӕнтӕм гӕсгӕ, фӕткау уыд уарзт ӕмӕ фӕллоий темӕ ӕмбастӕй фӕлгъауын. Поэттӕ стыр ӕнкъарӕнты аккаг кодтой ӕрмӕст фӕллоий хъазуатонты. Алыксандр дӕр уыцы ӕгъдауы раз йӕ “хӕс” бафыста (“Азаухан” ӕмӕ ин.).

Фӕлӕ рӕстӕг цӕуы, дуг ивы ӕмӕ, Малиты Васойы загъдау, “буар ӕмӕ уды бӕрзонддӕр фидыцы ӕвдисӕнтӕ — Джокондӕ ӕмӕ Сиксты Мадоннӕйы чи федта, уымӕ уарзты ӕнкъарӕн ныр ӕндӕр ныхӕстӕ ӕвзарын кӕны, иумӕйаг ихсыд дзырдтӕй йӕхи хизы”. Йӕ иу ӕмдзӕвгӕйы (“Фӕрвкъутӕр астымы — фӕндаг...”), цыма раздӕры Алыксандримӕ ӕлхыскъӕмхасӕн быцӕу кӕны, уыйау нывӕнды хъӕууон лӕппуйы сагъӕстӕ. Уый зӕрдиагӕй бӕллы уарзон чызгимӕ фембӕлдмӕ, фӕлӕ иу хъуыдагӕй стӕлфы: сусӕг уарзты диалог та ныр дӕр “кондадон уынафӕтӕй” ивд куы ӕрцӕуа (“Кӕд та мын дзурдзынӕ ӕрмӕст Дӕ фермӕйы кӕрчытыл?..”). Ацы темӕйы фӕбӕрӕг ноджы иу ахсджиаг фӕзилӕн. Цӕсгом ӕмӕ буары рӕсугъддзинад нӕ, фӕлӕ миддунейы фӕрнӕйдзаг ӕууӕлтӕ свӕййынц поэты фыццагдӕр дзуринагтӕ.

Алыксандры интимон лирикӕ ӕмткӕй хъӕздыг у хъуыды ӕмӕ ӕнкъарӕнты мидызмӕлд ӕмӕ вазыгджын рӕзтӕй. Уарзондзинад ӕрдзон у адӕймаджы уды скондӕн, уарзтӕй цух цард — ӕгъуыз ӕмӕ аипджын — ахӕм хатдзӕгмӕ нӕ ӕркӕны Алыксандры сылгоймаг-хъайтары ӕндыгъд монолог (“Госӕнагъуа”). Бинонты цардӕй ӕрмӕст иу бон ацӕрыны амонд ӕрхауд Госӕнагъуамӕ. Сӕ чындзӕхсӕвы дыккаг бон “хӕтӕн-балцы” фӕраст йӕ мой, фыдыусы ӕлгъыст ӕй баййӕфта: хӕсгӕ мард фӕци. Хӕрз ӕрыгонӕй, йӕ цӕсгом-ӕвӕрд дӕр, ӕвӕццӕгӕн, рӕстмӕ кӕмӕн нӕ бахъуыды кодта, уый номыл идӕдзы саутӕ скодта Госӕнагъуа (“Фыдӕлты хӕс мӕрдты быдырмӕ мӕн Уӕд ме ‘нӕзонгӕ моимӕ ысбаста”). Йе ’фсарм, йӕ намысӕй номхӕссӕн уыд мыггаг ӕмӕ ӕгас хъӕубасты ’хсӕн. Афтӕмӕй

йыл адаргъ ис рæстæг — фыдæлты фæткæн нывонд, царды цин дард сырдат йæхицæй. Æмæ бахъуыд æртиссæдз азы, цæмæй равзæрдаиккой судзаг фæсмоны ныхæстæ:

*Хъæзын къусы мæ къухты хастон мыд,
Фæлæ дзы саходын куы никæй хъомыс уыд...
Уыдтæн, нæ уыдтæн — никуы у бæрæг,
Кæм ис мæ фæд, кæцы ран ис мæ хъæстæ?*

Æгъдау æмæ намысæй фидауы цард. Фæлæ уыдонæн куырмæй лæггад халы царды æрдзон (æд-зонд) фæтк. Ахæм у Алыксандры ацы æмдзæвгæйы философон хатдзæг.

Фæзæгъынц, алы адæймагæн дæр ис йæхи, Хуыцауы сфæлдыст, æмбис. Кæрæдзийыл куы фембæлынц, уæд амонд зæрватыккау ахстон сбийы сæ къонайы уæлкъæсар. Фæлæ гæнæн ис, æмæ царды гуылфæнты фæйнæрдæм адзæгъæл уой. Уæд сæфынц сæ иууыл рæсугъддæр фæндиæгтæ æмæ бæллицтæ. Адæймаг нæ базоны тавиц æнкъарæнты узæлд, æмæ сафтид, сбыхъдæг вæййы зæрдæ... Ацы уавæр поэт бары рохуаты баззайæг хъисын фæндыримæ. Йæ хицау не сси æвæджиауы “хæзна даргæйæ исджын”, уымæн æмæ нæ арæхсти “лыстæг хъистæй” амонды зæлтæ сисынмæ. Алыксандры лирикон геройы йæхицæй ныфс ис, уыцы æнарæхсты кæй нæ бафæзмид, рагон хæзна — уарзты “æнкъараг тæнтыл” дæсны кæй æрцæгъдид, йæ тæмæссаг сусæгдзинæдтæ йын дунейæн хæрзуæгæн кæй хæссид, уымæй. Фæлæ уавæртæ тыхджындæр сты:

*Дæуæн нæй равдисынмæ амонд, нæ, дæ диссаг зæлтæ,
Мæнæн нæй хъомыс бамбæлæн дæ хъистыл.*

Æмæ удхайраг фесты дыууæ уарзæгой улы, дардæй кæрæдзимæ дзыназынц. Баиу сты, зæгъгæ, уæд, чи зоны, æрмæст сæхæдæг не самондджын уыдаиккой, кæд “уымæй сфидыдтаид цард рæсугъддæр!..” Ныр та:

*Æнæ кæрæдзи мах — хъыджы дыууæ цæссыгау,
Æнæ кæрæдзи мах — мæрдрох, кæлддзаг мæсгуытау.
 (“Сонеты бæсты”)*

Уарзæгой дыууæ улы — иу æнæхъæны фæйнæ æмбисы — ацы хъуыды бындурон у Цæрукъаты Алыксандры интимон лирикайы. Æвдисæнтæ йын ары суанг æрдзы сконды дæр:

*Фæрвы сыфыл фæиу ысты дыууæ æртахи,
Уырдыгмæ йыл налхъуыт фæрдыг æруади.
Æрцауындзæг, æмæ фыццаг ыссыгъд цырагъау,*

*Гъе стæй æрттивгæ суадонмæ ныххауди...
Дыууæ æртахи ныр — сæ кæрæдзийы хуылфы,
Æхсидгæ хурзæрин сæ фарсæй худти.*

(“Фæрвы сыфыл”)

Ацы æнæхин ныв лирикон героймæ æвзæрын кæны уарзон чызгимæ гармонийон ахастыты бæллиц; тæхуды, зæгъы, ныр мах дæр æмиу-æмзæрдæйæ “царды фыцгæ гуылфæны” нæхи афтæ куы нывзиликкам!..

Æмдзæвгæ “Фыццаг кærкуасæн...”-ы поэт сарæзта бинонты царды идеалон ныв. Алыксандры хъайтар йæ сæнтты афтæ арф аныгъуылд, æмæ йæм йæ бæллиц рацыди æцæгдзинады хуызы. Æнгæс уавæр ис “Фæстаг сонет”-ы дæр. Лирикон геройы зæрдæйы йæ рагфынтæй нырма цы саурæсугъд æрцард, уый агуры æнæрæнцойæ. Агуры æмæ йæ нæ ары. Ныфс æмæ дызæрд-дыг кæрæдзийы ивынц:

Зæххыл кæм дæ? Мæ сæнтты рухс кæм бамбæхст?

Кæд аныгъуылд? Кæд не скасти нырма?

Æмдзæвгæ цы æрхуым зæрдыуагæй фæвæййы (“Ныртхутæг дæн мæнг сагъæсты цъæх арты, Дæу агуырджон, — дæу не ссард-тон мæ царды...”), суанг нæм уымæй дæр хъуысы сусæг ныфсы хъæлæс: кæройнаг хатдзæгтæн нырма раджы кæй у, рæсугъд бæллицы рухс кæй нæма ахуыссыд...

Æцæг уарзт нæ зоны арæнтæ, нæй йын кар дæр. Ас адæй-маджы æнкъарæнтæ, гъай-гъай, не сты æрыгон тæвдтут уарзты халдих. Фæлæ уымæй сæ фидыц æмæ хæрзиуæгон хъомыс къаддæр нæ кæнынц. Æрæгвæззæджы фæлмæн хуримæ бары поэт фæстаг уарзты цардæттæг тых:

Æрæгвæззæджы узал дæтты улæфт...

Бæгънæг хæрис хуыдымздамæ кæсы...

Фыдхъуын мигъты сæлфынæггæнаг уылæн

Куы хъæдбынты, куы къæдзæхтæм лæсы...

Фæлæ та хатгай зилгæ мигъты скъуыдтæй

Хур радары чъындыхуызæй йæ арм...

Цæст не 'фсæды фæззыгон хуры уындæй,

Буар агуры æппыназдзых йæ хъарм...

(“Æрæгвæззæджы узал дæтты улæфт...”)

Æрæджиауы уарзты темæ Цæрукъаты Алыксандры сфæлдыс-тады дзæвгар хицæн кæны уырыссаг классикайы æнгæс мотивтæй.

Дзырдæн зæгъæм, нæ йæм ссардзыстæм трагикон иппæрддзинад æмæ æварæз уавæры, уæззау зæрдæхъыг æмæ æнтъыснæджы равг. Нæй йе ’мдзæвгæты номдзыд поэт-философ Ф. Тютчевы фæстаг уарзты дзагамонд æмæ æмрæстæджы ныфссасты æнкъарæн дæр (“О ты, последняя любовь, Ты и блаженство и безнадежность!”). Уый нæ, фæлæ ма нæ æууæндын кæны: æрмæст æрæджиауы уарзты — поэты “æрæгвæззæджы” æнкъарæнты бон у “æвзонгады уадбазыр азтæ” фæстæмæ раздахын, “адзалæн йæ удхæссæг хъарутæ басæттын!” Уый у суанг, йе сфæлдыстадон фæндтæ рохуаты азарæй кæй фæрцы аирвæздзысты, ахæм хъомысджын мадзал:

Нæуæвынад... йе скойæ баризын...

Æрмæстдæр дæу бон у æвæдæй

Мæ уырздæф, мæ сагъæстæ бахизын!

(“Æрмæстдæр дæу бон у!”)

Уарзондзинады лирикайы фидыц кæддæриддæр уыдысты элегион æмдзæвгæтæ. Уыдон баст ваййынц лирикон геройы мысинæгтимæ, чи ацыд, фæлæ зæрдæйы арф фæд чи ныууагъта, ахæм æнкъарæнты фæдыл. Цæрукъаты Алыксандр дæр зары йе ’мвæлтæр чызг-æхсинæгыл (“Ацы къахвæндаг фестæд хуры тын...”, “Нывналы донмæ бæрз...”, “Æрбалæст мæйрухс рудзынгыл...”, “Мæ зæрдæйы сног ис...” æмæ а.д.). Йæ уарзт у рæдау, æфсæрмдзæстыг, уарзон чызгыл баныдзæвыны бар дæр йæхицæн нæ дæтты, æрмæст дардæй тæхуды кæны мæйрухсмæ, дымгæмæ, суадонмæ, бæласы сыфтæрмæ — йæ бæллицты рæсугъдыл ын уæндон æмæ барджынай кæй баузалынц, уый тыххæй.

Кæд азтæ рацыд, уæддæр уарзоны сурæт цæсты раз ирдæй лæууы, нæ дзы рох кæны сæ фембæлдтыты алы уысм, алы лыстæг фæзилæн дæр. Суанг изæрыгон цырагъы рухсмæ чызджы хъуырагънæджы ферттывд, йе йæ саст сæрвасæн æрхуы телæй баст кæй уыд, йе йæ бонзонгæ фæлыст (“Дæ иударон къаба, æмпъызтытæ, ихсыд”). Æвзонджы æнкъарæнтæн фидæн нæ разынд. Ацыд чызг, æмæ лæппуйы зæрдæ “айчы цъæмæл хъуызгау сафтид”. Ныр хъынцъым кæны, æнабары йæ кæй фæхъыг кодта, уый фæдыл. Фæсмоны интонацитæ хъæздыг кæнынц лирикон геройы миддуне, дзурынц йæ рæстуд æмæ намысыл. Æцæг уарзтæн нæй рохгæнæн. Ивгъуыд æнкъарæнты рухс лæдæрсы рæстæджы фæлмæй лæппуйы зæрдæмæ, “сызгъæрин къæвдатæй” йыл рацæуынц рагбонты мысинæгтæ:

*Æрыздæхти, сног ис æвзонг мæйау ивгъуыд?
Сыг уарынтæ фестæнт сызгъæрин къæвдатæ!
("Мæ зæрдæйы сног ис...")*

Ивгъуыд уарзты темæ йæ поэтикон тæмæнмæ схызты æмдзæвгæ "Рох симфони"-йы. Уый у, дунейы шедеврты æмрæнхъ сæвæрæн кæй ис, ахæм аивадон æнтыст.

Мæ хъустыл ауайы æнахуыр зæл...

Кæцæй уа уыцы диссаджы мелоди?

Лирикон геройы хъуыдыдзаст, сагъæсхуыз ныхас суанг æмдзæвгæйы фыццаг рæнхъытæй æвзæрын кæны элегион рагв. "Кæддæр ныууагътон иу фæндыр дзæгъæл", — æвиппайды æрбалæууы йæ зæрдыл æмæ æнхъæлы, рохуаты йын цы фыдæлты хæзна баззад, уый чидæр (кæнæ цыдæр) йæ дæсны баныдзæвдæй ногæй сдзурын кодта. Уый у алæмæты музыка, ивы æрдз æмæ адæймаджы мидуавæр: "быдыры гæмæх быгъдæг" фесты аргъауы дидинфæлыст уыгæрдæн, "Æмæ дзы уддзæфалидзы фæйнæрдæм". Сатæг суадоны хуылфæй "Æрыгон стъалытæ цæхæр æппарынц". Лирикон герой "æнахуыр зæлы" равзæрæн зондæй нæма ахсы, фæлæ, чысыл ма, æмæ йыл зæрдæйæ фæхæст уыдзæн. Йæ цæстыл хуымæтæджы нæ ауайынц "стъалыты цæхæр", "сырхзынг дзæмбыйау мæй". Уыдон сты æрыгон уæлмонц уарзты бæрæггæнæнтæ. "Кæцæй у уыцы зæл?" — фæлхат кæны йæ фарст, фæлæ уайтæккæ фæхаты: фæндыр ам ницы гæнæг у. Уый æрыхъал йæ кæддæры æнкъарæн, æмæ — "уды тугдадзин кæд ризгæ тоны..."

Афтæ свæййæм адæймаджы психологион мидуавæры æвдисæн. Автор нæ аивæй бафтауы йæ хъайтары дæлзонд æмæ æнкъарынады сусæг цæуæнтыл. Æмæ райхæлы, хиуылхæцгæ скойтæй кæй æмбарын кæны, уыцы рох симфонийы вазыгджын нысаниуæг. Уый у поэты æвзонгады "æхцон æмæ ррисаг мысынаг, æнæдзуапп уарзты хъызæмар" (Хъодзаты Æ.). Фæлæ ма ноджы — кæддæр ын, бæлвырд аххосæгтæм гæсгæ, "сызгъæринафцæг уадынды" хуылфы æдзæмæй цы зарæджы мыртæ сцæнд сты, цардмæ фæндаг цы сфæлдыстадон фæндтæн нæ радта, уыдонны сусæг уайдзæфы уынар дæр.

"Рох симфони"-йы уынаг мидис æмæ формæйы бæллиццаг æмбæрцад. Йæ ритмикон сконд, фондзрæнхъон строфикайы æнæкъуыхцы рифмæбыд, йæ поэтикон лексикæ, интонацион паузæтæ æмæ зæлфæлхатæнты вазыгджын мидбаст — æппæт

дæр тырны гармонион иудзинадмæ, у авторы хъуыды æмæ æнкъарæнтæ æххæстæй æвдисыны фæрæз.

Алыксандры интимон лирикæйы хъайтар алы кары дæр у уæздан, хæдæфсарм, йæ риуы цы тыхджын монцтæ æхсидынц, уыдоны рохтыл хæцын зоны, уарзон адæймагмæ йын ис рыцары ахаст. Йæ æнкъарæнтæ æвдыст цæуынц музыкæйы азæлдау фæлмæн æмæ аивæй, куы рухс æрхуым æмæ сагъæсæй, куы ныфс æмæ уæлмонц хъаруйæ ифтыгъдæй. Поэт нывæнды Уарзт æмæ Рæсугъддзинады идеал куыд, царды фыдæх чи басæтдзæн, ахæм егъау æмæ ахадгæ тых.

* * *

Алыксандры сфæлдыстад иртасджытæ дзурынц уымæн йæ курдиаты революцион-новаторон миниуæгыл. Уый сахадытта ирон поэзийы æппæт къабæзтыл, уыимæ пейзажон лирикæйыл дæр. Дзырдтам ма йыл, поэтæн суанг йæ фыццаг чингуыты иумæйаг æгъуыз фоныл сæууон æртæхау æрттывтой æрдзы нывтæ. Зарæджы æнæхин ритм æмæ сæ зардæмæ цы сатæг уддзæф æрбакæлы, уымæй ныр дæр зынаргъ сты чиныгкæсæгæн:

*Хæхтыл хурзæрин рæдау
Райдзæхта цъæх гауызтæ.
Дымгæ авдæнгæс чындзау
Бæрз бæлæсты ауызта.*

Уалдзæджы парахат метафорæйы (хурзæрины райдзæгъд цъæх гауызтæ) тых дывæр кæны “авдæнгæс чындзимæ” абарстæй. Поэт дзы бахахх кодта афæдзы афонæн йæ сæйраг — цард-ноггæнæг — æууæл. Ам ныридæгæн зыны Алыксандры поэзийы ахсджиаг миниуæг: йæ уацмысты зæлаив “фæлыст” (аллитераци, ассонанс æмæ ин.) Уыимæ фыссæджы пейзажон æмдзæвгæтæ иппæрд не сты адæймаджы цардæй. Уæвгæ, адæймаджы бархъомыс æрдзыл — уый советон аивады æнæмæнгхъæугæ домæн уыд. Фæлæ Алыкандрмæ не ссардзыстæм, хæхтæ æмæ быдыртæ сæ бынæттæй чи фенкъусын кæны, дæттæ фæстæмæ чи здахы, Адæймаджы ахæм æппæтхъом, гуымиры æмæ разæнгард архайд. Уый æрдзмæ кæсы ирон зæхкусæджы аудгæ цæстæнгасæй, хъæууон куысты поэзийы фæлгæтты йын нывæнды йæ фæлгонц.

*Халасæвæрд — таггæрæттæ...
Зæхгæсты обау...
Бахызтысты галуæрдæттæ*

Адагыл уæззау...
 Узал хæхты ирд цъуппытæ
 Цатыртау зынынц...
 Халыл кондау хърихъуппытæ
 Хуссармæ тæхынц...

(“Фæззæг Урсдоны”)

Æрыгон авторы поэतिकон дунейы хоры къæвда згъалы “ур-
 стымбыл цæссыг”, зæхмæ хуры тынтыл хауы “взист æртæхтæ”.
 Ирд, хæдхуыз фæлгонцтæ бацагайынц чиныгкæсæджы фольк-
 лорон-ассоциативон уынынад (“Ног æхсырф мæ къухы ’Ртти-
 вы арвы кардау”; “Мæ хоры гага, — (О, буц дæн уымæй!) —
 Æвзист дæндагау Æрттивы хуымæй”; “...донбыл хъæубæстæ,
 Дурдзæндтау, ныдздыгуыртæ” æмæ а.д.).

Алыксандры сфæлдыстады нæй ссарæн æрдзы халæг, знаг-
 гадгæнæг, адæймаджы ныхмæ арæст тыхы кой дæр. Поэты гу-
 манизм йæхи æвдисы райгуырæн æрдзимæ удхæстæгдзинады
 нывты. Æрдз æм у бахъуыды сахат адæймагыл хæрзаудæг. Поэт,
 хуыцæуттæ æмæ æмбисонды хъæбатырты кадæн цы зарæг
 фæкæнынц, ахæм самыдта... хуымæтæг дзыгъуыр хъæдурыл
 (“Гимн хъилхъæдурыл”). Буцдæр цы ном ис, уыдонæй йæм дзу-
 ры, кæны йæ удджын. Поэтæн у табуйаг (“О, де ‘взарыл дын
 къахæй æз Нæ ныллæудзынæн никад, ма тæрс”), уымæн æмæ
 ацы зайæгойы фæрцы стонг азты ирвæзтысты адæм æмæ ма
 суанг хæдзарон фос дæр; сывæллонæн уыд уды хосæн йæ дзы-
 хы “сывæдæг дæр, къафетт дæр”.

Æмдзæвгæ фыст у акцентон стихи фæлгæтты, фылдæр фондз-
 рæнхъон строфатæй, уымæ 2-аг æмæ 5-æм рæнхъ сты рифмæ-
 гонд. Поэт йæ “хъайтары” хæрзиуджытæ халгæнæгау нымайы,
 æмæ уыцы фæлхатгæнæг разæнгард интонаци бæлвырд кæны
 фразейы æмхуызон синтаксисон конд, у æмдзæвгæйы хиуагон
 ритм аразæг.

Авторы ныхас нуарджындæр кæнынц поэतिकон сидæны ва-
 риацитæ (“æмбисонды гага”, “дзыгъуыр нæмыг”, “о зæххы цот”,
 “о хуры буц хъæбул”, “æрвон цыкура”), стихдыдагъæй аразгæ
 мидпаузæтæ. Уацмысы эмоцион хъомыс рæзы метафорæты
 (“Фæцъæх дæ урс æнгуылдз, Фæбæрæг ис йæ ных дæр”, “Дæхи
 фæлынд цыргъфындз хъæбынтæй”), инверсийы руаджы (“Дæ
 билцъы дарыс Се ‘ппæт дæр гъе уыдон”, “Нæ гæды дæр, Нæ
 куыдз дæр ма дæ хордта”, “Сывæллон-иу уæд нал куыдта, —

Йæ цуры-иу дæ къоппайы куы федта”, “Рæдауæй дæтт — тыхст уд цы кура...” æмæ а.д.); зæлфæлхатæны хуызтæй (“Зæххон æвдадзы хос, æлутон,.. Æмбисонды гага...”).

Авторы зæрдæйы уаг æвдисæг хъæрон-цинæфтауæг интонаци йæ тæмæнмæ схизы кæронбæттæны рæнхъыты. Уый у æмдзæвгæйы “хъайтар”—хъилхъæдуры апофеоз, авторы уæлмонц æмæ хæдхуыз арфæйы ныхас: “Фæззæг кæнæд дæ кæрддзæм къæрцц! Рæдауæй дæтт — тыхст уд цы кура...”

Æмткæй æрдзы кадæн фыст сты Цæрукъаты Алыксандры “Æхсæвы фæндырдзагъд”, “Рагсæууон”, “Æхсæвы этюд”, “Зымæгон цъиутæ” æмæ бирæ æндæр æмдзæвгæ-этюдтæ.

“Æхсæвы фæндырдзагъд” зæлы уæрæх æнæтындзгæ ритмы бæлвырд уагыл. Лирикон герой кæсы стъалыджын арвы тыгъдмæ, хъусы æхсæвы мыртæм æмæ сæ зæрдæскъæф фæци. Йæ цин æмæ дис равдисыны ахадгæ фæрæз — поэтикон фразæйы кæрон бирæстъæлфыгтæ. Дзуарæвæрд æххæст рифмæ, дзырдтæ æмæ хъуыдыйæдты æхсæн æнæбæттæгтæй бастдзинад (“бæттæгцух”), ассонанс æмæ æндæр ахæм поэтикон фæрæзтæ æмбæр сты авторы аивадон фæндимæ, уыдонæй тыхджындæр кæны æмдзæвгæйы аивдзинад.

Боныцъæхтæм æввахсдæр сæ хуыз ивынц æрдзы ахорæнтæ, иугæндзон уагыл нæ зæлы æхсæвы “фæндырдзагъд” дæр. Ис дзы суанг, фæтк чи халы, ахæм рохстзæрдæ “персонаж” (“Бонцъæх æнхъæлæй ныццæлхъ ласта уæрцц — Скалдта йæ цины зæлмыртæ...”). “Саскты æнæнцой дзыр-дзыр”, “хæфсыты аралло”, сыфтæрты “сатæг сыр-сыр”, хæдзарон фосы уынæр... — уыдон иууылдæр æрдзон мыртæ сты. Фæлæ сыл бафтыди лирикон геройы уæлмонц фантазийæ райгуыргæ зæлтæ дæр. Æрдзы кæлæнты хызы бахауд, æвæццæгæн, æмæ уый дæр фæлдисы йæхи аламæты дуне. Ног мæй йын у “сыкъа-уадындз — мигъуæлных сагъд”. Æмæ уым нырма диссагæй ницы ис: афтæ, поэтикон цæстылуайæнтæ... Гъе æрмæст мæй-сыкъа куы “райдайы дудтытæ, уасын”, куы райхъуысы стъалыты “ауыгъд дзæнгæрджыты цагъд”, уæд алыварс дуне æцæг фесты аргъауы тыгъдад, алы ахорæнтæ æмæ зæлмыртæ дзы иу иннæйы фæдыл ивылынц, — зæхх æмæ арвы ’хсæн гуыры æрдзы заргæ-нæргæ симфони!..

Арвгæрон фæцъæх — æрхæстæг кæны зæрдæскъæф музыкайы кæрон. Фæлæ æрдз удæгас, змæлгæ буар у. Æмæ лирикон геройы хъус ныридæгæн ахсы суинаг — ноджы хъомысджындæр

— зæлты уынаер: “æхсæвы фæндырдзагъды” рæхджы раивдзæн зæрин хуры “гимн-нарын”!

Æнæгс равгыл фыст у æмдзæвгæ “Рагсæууон”. Ам дæр алцы “фæрсыгъдæуы” лирикон геройы зæрдæйы тæгтыл. Афтæмæй сбæлвырд ваййы уацмысы сæйраг апп: царды змæлд, рухс æмæ тары быцæу, адæймаг æмæ æрдзы сусæг-æргом бастдзинад (“Стæхинаг хур-зæдæн зоныг æркодтон, Ссыгъди йæ дзæнхъа къæсæр. А уысм æрцæудзæни стыр диссаг: ног бон райгуырзæн, йемæ æз дæр!”).

Гъе афтæ Цæрукъаты Алыксандры лирикайы хуымæтæг æмдзæвгæ-этюды мидис рауæрæх ваййы философон хатдзæгты онг, свæййы хъуыды æмæ æнкъарæны æрттивгæ къуыбар.

Фыссæджы сфæлдыстад иртасджытæ фиппайынц, суанг райгуырæн къуымы топонимтæ дæр йæ курдиатджын æрмдзæфæй кæй фестынц сыгъдæг поэзи. Сылтаныхъы къуыбыртæ æмæ къахнад лæзгъæртæ, йæ кæрдæгджын быдыртæ, Соппæры хъæдабæ фæзтæ, Тырмоны æфцæг, Скъæтты ком, Даргъ æрдузы къуырф... — цыбыр дзырдæй, Ирыстоны æрдхæрæны æрдз, йе ‘ппæт хуызтæ æмæ мыртимæ у поэты зарæджы гуырæн.

Философон-интеллектуалон поэзийы “сусæг низтæй” иу у авторы хъуыдыйы рационализм, æргом зондамонæн фæдзæхстытæ. Аивадон уацмысæн тас у зонадон трактат кæнæ публицистон афысты æууæлтæ райсынæй. Ацы къæппæгæй аирвæзынæн ис æрмæст иу хос: авторы хъуыды хъуамæ бацæуа ныв-фæлгонцы, ныв-æнкъарæны мидæг. Алыксандры æмдзæвгæтæ æмткæй хъæздыг сты мидис æмæ жанрон-сурæтаразæг гæнæнтæй. Ис сæ се сфæлдисæджы зæрдæйы равг, маст æмæ цин, хъыг æмæ æхсызгон дисы тæлмæнтæ. Ис сæ арф патриотизм æмæ историон мысæны судзаг æнкъарæн. Лирикон раныхас, философон сентенци, хъуыдыйы сурæтджын райдайæн ам æмбаст-æмиу сты. Йæ курдиатæн хицон у вазыгджын метафорон фæлгонцад, ирон дзырды æмбисонды адæнкъарæн. Æппæт уыдон поэты сфæлдыстады свæййынц цæхæркалгæ экспресси æмæ аивдзинады гуырæн.

* * *

Алы нывгæнаг дæр йæхи зæрдæйы цæстытæй кæсы бæрзонд цъæх арв æмæ йæ быны цæуæг зæххон лæджы улы скондмæ. Алкæй хъуыдыйы дæр цæры хи сæрмагонд философон цæстæнгасты системæ дуне æмæ адæймаджы уæвынады фæдыл. “Стъалыджын арв мæ

сæрмæ, хæрзæгъдауы фæтк — мæ мидæг” — номдзыд философ сентенци эпиграфæн бæззы ирон дзырды дæсны Цæрукъаты Алыксандры сфæлдыстадæн. Уый нæу æрмæст “хъуыдыты поэзи”: авторы интеллектуалон агурæнтæ, йæ философон сагъæстæ цард, рæстæг æмæ дунейы арæзты тыхджын ифтыгъд сты намысон мидисæй, тæмæнтæ дзы калынд поэт-гуманисты нæрæмон хъомыс æмæ уды сыгъдæгдзинад.

Алыксандр хъуыды кæны адæймаджы æрдзон дывæрццыг мидисыл æмæ йæ нæдæр уæларвон зæдæй, нæдæр хуымæтæг тæригъæддаг уæвæгойæ æвдисы. Поэт-философы аивадон концепцийы адæймаг у вазыгджын уды сконды хицау, Хъодалаты Герсаны загъдау, “куы хохау бæрзонд ваййы, фæлæ йæ уæхсчы сарты никæмæ фæкæсы, куы кæрдæгау ныллæг ран фæлæууы, фæлæ искæй зæвæттæ стæрын йæ сæрмæ нæ хæссы. Æмæ искуы кæд йæ зонгуытыл æрлæууы, уæд æрмæст, бæрзонд рæстдзинад æмæ намыс кæм фысымиуæг кæнынц, уыцы кувæндоны раз”. Алыксандры лирикон герой хайджын у къæрцхъус зæрдæ æмæ фæлгъауаг зондæй. Йæ сагъæсты рæбинагдæр — зæххон царды нысан æмæ æмгъуыд, фæсмæлæты сусæгдзинад, уды дарддæры фæлхатæнтæ...

Рагон дин индуизмы амындмæ гæстæ, уд — æнусон, æнæивгæ субстанции, адæймаджы буары арæнты йæ Зæххон Хæс куы сæххæст кæны, уæд ныууадзы йæ рæстæгмæ агъуд, цæмæй æндæр фæлгъуыз райса æмæ та райдайа йæ зæххон уæвынады цикл (ацы минæварады аккаг нæ разынд, зæгъгæ, уæд дзы мыггагмæ фæиртæсы). Ирон поэтмæ амынд фæтк æххæст кæны “зæххон”, патриотон функци. Лирикон герой æрмæст иу нысанимæ бæллы йæ уд сәнæмæлæт кæнынмæ: цæмæй Ирыстоны æрдз æмæ адæмæй макуы фæхицæн уа, лæггад сын кæна йæ царды фæстæ дæр. Уымæн æмæ йæ зæрдæ æнустæм нывонд у райгуырæн зæххæн.

Уыцы иумæ Алыксандры Адæймагæн æрдзон у Космосы улафт хъусын, йæхицæй егъау галактикæты ’хсæн удхæстæгдзинады тæгтæ нывæндын. Материйы разæгъды иудзинадыл дзырдтой суанг космогонион мифты, Библийы таурæгъты. Не ’мдугон поэты цæстæнгас био- æмæ ноосферæмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, æндæр зонадон æмвæзыл сырæзыд. Уæддæр дзы рагон интуитивон фиппаинæгтæм цыдæр æввахсдзинад хатæм. Лирикон герой канд зонд æмæ фæлтæрддзинады руаджы нæ

тындзы Адәймаг әмә Дунейы әмахастытә иртасынмә, фәлә ма сә әнкъары зәрдаёйы әппәт тәгтәй дәр.

Дунейы әмхәст иудзинадәй гуыры йә уәвынады әнусон фәтк. “Әнусон” фыссәджы поэтикон дзырдуаты нә амоны хъуынафтауәг әнцойад. Дуне у удәгас, “рәзгә” буар, алцы дзы цәры әрмәст йе ’нәрәнцайгә змәлд әмә ивәнты — ахәм у Алыксандры философон сагъасты хатдзәг. Адәймаг дәр раст афтә нәу әрдзы иудадзыгон статикон хай. Поэты фидарәй уырны: хәрзуагон мидивддзинадтәм зәрдәргъәвд куы уай, уәд әвәдәй нә фесәфдзынә. Номдзыд Гетейы загъдау: “Кто жил, в ничто не обратится!” Ныхас, кәй зәгъын әй хъауы, ләгау ләджы цардыл цәуы. Ацы бәрзонд домәнән әххәстәй дзуапн дәтты Цәрукъаты Алыксандры лирикон герой. Уый у цардбәллон, ныфсхаст, гуманистон зондахастыл ләуд. Йә хъуыдытә әмә әнкъарәнты космикон масштаб әй нә фәишпәрд кодта әхсәнады социалон-әмбәстагон әмә идеяон-намысон агурәнтәй. Уый у йә дуджы хъәбул әмә йә зәрдәмә арф исы рәстәджы риссәг фарстытә, раст әмә зылыны, хорз әмә фыды ‘хсән мидбыцәуты сагъәссаг фәстиуджытә. Фәлә йын рәстәг әмә әхсәнады ныхмәдзыдтә йә рады цәлхдур не сты адәмон царды әгъдау әмә фәткән бәрзонд аргъ кәнынмә. Фәлтәрты бастдзинады, фыдәлты намысон әмә культурон-аивадон традициты цардәгасы агуры әмә ары зәххон адәймаджы әнусондзинады гуырән, адзалән — ма-дзал. Поэты хъуыдымә гәсгә, әхсәнады кәцыфәнды “иуәг” дәр хъуамә уа бәрзонд улы хъәды хицау, йә зәрдә тыгъд уа уарзты, фидыцы, рәстдзинад әмә әууәнчы әнкъарәнтән.

Цәрукъаты Алыксандры философон поэзийы ләмбынәг анализ нә әркодта әмткәй ахәм хатдзәгмә: йә лирикон герой әвдыст цәуы әрдзы иу хай әмә йә бәрзонддәр фәлдисондәй. Уый у Дунейы астаукаг цәджындз, “хаосәй цы рухстауәг тых рахицән... ахәм Адәймаг — хъуыдыгәнәг әмә аразәг” (Джыккайты Ш.). Хуымәтәджы нә зәгъы поэт йә иу әмдзәвгәйы:

...о, адәймаг, дә кадән —

Фәнды милуан азты цәрон, —

Дә зонд, дә зәрдәйы тыгъдадән

Ез никуы ссардзынән кәрон!”

(“Цәргәс нә хәхты сәрмә...”)

Алыксандры поэтикон дзырдән ис афоризмы әлвәст әмә

базырджын сконд, хатæм дзы хъуыды æмæ æнкъарæны æххæст иудзинад, уымæй рæзы йæ æмдзæвгæты цардбæллон сæрыстыр пафос. Йæ лирикæ басгуыхт бæрзонд аивадон скъола ирон поэтты егъау фæлтæрæн (“æхсайæмазонтæ”) æмæ æмткæй ирон дзырдаивадæн 50-æм азты æмбисæй абоны онг.

* * *

Цæрукъаты Алыксандр йæхи равдыста дæсны прозаикæй дæр. Йæ радзырдтæ æмæ цыбыр уацауты (“Æзынма дæ æцæг зоннын”, “Мидхъуырдухæн”, “Зæрдæйы тæрхон”, “Мæлæг аццы кафт” æмæ ин.) æвдыста рæстæджы ныхмæдзыдтæ, æмдугоны удыхъæд. Йæ æмдзæвгæ-аргъæуттæ “Мыстачъе-усгур”, “Лæг æмæ хæйрæг” æмæ иннæтæ фыст сты аив æвзагæй, ис сæ иттæг цымыдисаг цаутæ æмæ фæлгонцтæ, ахадгæ у сæ хъомыладон нысаниуæг, ирон сабиты алы фæлтæртæн сты зынаргъ лæвар.

Цæрукъаты Алыксандр уыд дæсны тæлмацгæнæг. Уый ирон æвзагмæ раивта А. С. Пушкины æмдзæвгæтæ æмæ поэмæ “Полтава”, хъалмыхъхъаг эпос “Джангар”-æй скъуыддзаг, æфсымæрон адæмты поэзийæ бирæ уацмыстæ; сывæллæттæн — А. Барто, К. Чуковский, Дж. Родари æмæ иннæты æмдзæвгæтæ. Йæхи уацмыстæ дæр тæлмац æрцыдысты нæ бæстæйы адæмты бирæ æвзæгтæм.

ИУ БИНОНТЫ ХЪЫСМÆТ

Туаты Гого райгуырди 1883 азы Хуымæллæджы. Уыди дыккаг сывæллон йæ фыд Дзаккойæн. Гогойы мад Зембатты Чабæ раджы баззад идæдзæй, фæлæ йæ йæ хъæздыг æфсымæртæ фæцудын нæ бауагътой. Зембаттæ Æрыдоны нымад уыдысты каджын æмæ уæздан мыггагыл æмæ, сæ хойы тыхст бамбаргæйæ, йæ уæлхъус æрбалæууыдысты.

Сæ фырттæй иу — Хъасболаты — Фыццаг дунеон хæсты рæстæг схорзæхджын кодтой Георгийы дыууæ дзуарæй. Фæмард мидхæсты рæстæг.

Гогойы мадыфсымæр Акси йæ хæрæфыртæн равзæрста къамисæджы дæсныйад. Уыцы заманы къамисæн аппарат зынтæй уыди ссарæн.

Æмæ уæд Акси курдиат ныффыста паддзах Никъаламæ, æмæ йын уый цасдæр рæстæджы фæстæ сæрвыста къамисæн æнæхъæн лаборатори. Аппаратæн йæ объектив абоны онг ис Гогойы фырт Æхсармæ.

Æхсар 1949 азы бацыд Дзæуджыхъæуы Суворовы номыл афицерты училищемæ æмæ йæ æнтыстджынæй каст фæцис 1953 азы. Уый фæстæ службæ кодта денджызон флоты. 1962 азы æртыккæгæм къæпхæны капитаны цинимæ æфсадæй ацыд. Хорзæхджынгонд у Сырх стъалыйы орденæй, стæй майдан «Хæстон сгуыхтдзинæдты тыххæй»-æ.

Æхсар куыста бирæ бæрнон бынæтты, уыди республикæйы Базарады министрады кадарты хайады хицау.

Туаты Гого.

— Иу рæстæджы бæрæг кодтам рестораны æмæ хæрæндæтты тресты куыст. Йæ хицау уыди Семенюк,— æрымысыд Туаты Æхсар. — Раиртæстам, ацы лæг йæ кусджыты кæй ницæмæ дары, семæ гуымыры ’взагæй кæй дзуры. Къамисы уæнгтæн загътон, цæмæй мын мæ хатдзæгтæ иумæйаг актмæ бахæссой, фæлæ СЦКП-йы Цæгат Ирыстоны обкомы кусæг Абрамова не сразы мæ фæндонимæ. Уый фæстæ обком æмæ ПÆК (КГБ) райдыдтой мæ ныхмæ тох кæнын. Фыццаг хатт мæм ПÆК-ы кусджытæ куы фæдзырдтой, уæд мæ бакодтой иу уатмæ. Уым мæ фæдардтой сахаты бæрц. Уый фæстæ иу æрыгон лæппу æрбацыд æмæ мæ скодта дыккаг, стæй та æртыккаг уæладзыгмæ. Мæнмæ ацы кæнгæ митæ кастысты худæг. Æвæццæгæн, мæ фæтæрсын кæнынмæ хъавыдысты. Иу уаты бадтысты æхсæзæй æмæ мæ райдыдтой фæрсын. Национ политикайы тыххæй, дам, цы хъуыды кæныс, уырыссæгтæ, дам, ирон адæмы бартæ халынц, стæй æндæр чысыл нациты дæлдзиныг кæнынц? Æз сын æрхастон Ленинæй цитатæ: «Всякая большая нация оказывает естественное давление на малые нации». Уыдон иуцасдæр фæхъус сты, стæй Маняхин сыстад æмæ загъта:

— Ленин говорил «естественное давление», и вы его не поняли.

Уæд сын æз адарддæр кодтон Ленины цитатæ: «Это естественное давление надо ограничивать».

Цæвиттон, 1972 азмæ Æхсармæ оргæнты кусджытæ фæдзырдтой æхсæз хатты. Æрвыстой йæм сæ агентты.

— Арæх мæм-иу æрбацыд иу уырыссаг идæдз сылгоймаг. ПÆК дзы домдта, цæмæй сæм мæ фыстытæй исты фæхæццæ кодтаид. Иннæ, йæ ном ын барæй нæ дзурын, уыди сусæг куыстгæнæг, мæ хабæрттæ сæм хаста. Куы йæ базыдтон, уæд ын загътон, зæгъын, цæмæн кæныс афтæ, куыстмæ дæ æз куы райстон. Цы, дам, саразон, фидгæ, дам, мын кæнынц, сывæллæттæ даринаг, дам, мын ис.

Ныртаккæ Æхсар кусы уазæгуат «Æфсир»-ы директорæй. Цалдæр хатты Дзæуджыхъæуы бынæттон администрацийы хицауад хъавыд «Æфсир» байсынмæ, фæлæ сын дзы ницы рауад. Уымæн æмæ республикайы арбитражон тæрхондон алыхатт дæр ваййы Æхсары фарс.

Хуымæллæггаг Кцойы-фыртимæ Туаты Гогойæн йæ бæллиц уыди 1914 азы сæ райгуырæн хъæуæн электрон тых раттын. Фæлæ сын хæсты аххосæй сæ бæллиц сæххæст кæнын нæ бантыст.

Туаты Ахсар æмæ Епхиты Леуан. 1958 аз. Камчаткæ.

Туаты Никъала.

Гогойы чызг Таня. 1950 аз.

*Туаты Ахсары мадыфсымæргæ
Дауиаты Даде æмæ Валодя.*

Ирыстоны Гого нымад лæг уыди. Стыр аргъ ын кодтой профессионалон къамисджытæ. Арæх æй сæхимæ хуыдтой республикæйы хъæуты царджытæ. Цалдæргай мæйты-иу куыста Хъæдгæроны, Хъахъхъæдурæ, Бруты, Заманхъулы æмæ æндæр рæтты. Ертынаем азты уæззау заманы сау мылазон мигътæ æрæмбырд сты Гогойы мадыфсымæр Аксийы сæрмæ. Иу фæззыгон узал бон æй æрцахстой æмæ йæ ахастой Сыбырмæ. Амардис уым. Аксийы æфсымæры лæппу Зембатты Аркади уыди зындгонд хирург.

Гого æмæ йæ бинонтæ Хуымæллæджы кæм цардысты, уым зæронд хæдзары æфснайд уыдысты йæ къамты негативтæ. Уæды рæстæджы сæ арæзтой авгыл. Ныртæккæ уыдон уаиккой зынаргъ архивон æрмæг, фæлæ, стыр хъыгагæн, фесæфтысты.

— Мæ фыдæн никуы уыди фæлладуаадзæн бонтæ, иудадзыг уыдис куысты лæуд, бон иста къамтæ, æхсæв та сæ ретуш кодта, — зæгъы Æхсар. — Куыста иунæгæй, йæ бинонтæй никуы никæй батыхсын кодта. Æцæг уыд иунæг цау, æххуыс æй кæд бахъуыд. Хæсты агъоммæ хъæуты царджытæн лæвардтой паспорттæ. Гого уыди рынчын æмæ мæнæн, дыууадæсаздыг лæппуйæн, бахæс кодта, цæмæй къамтæ истаин. Фæлæ сæ мæ фыд рынчын уæвгæйæ дæр арæзта йæхæдæг. Цы æхца мын радтой къамтæ исыны тыххæй, уыдон арвыстон ме 'фсымæр Андрейæн — уый уæд æфсады уыди Бобруйскы. Хъуыды ма кæнын, Андрей йæ фыстæджы фыста: «Райстон æхца Æхсарæй. Уый бæрц æхца йын кæм уыдис? Фыссы, йæхæдæг сæ бакуыста, фæлæ куыдæй?» Андрейæ уый фæстæ фыстæг нал райстам. Райдыдта Фыдыбæстæйы Стыр хæст. Андрей уыд Ирон театры курдиатджын артисттæй иу. Кодта нывтæ дæр, стæй фыста æмдзæвгæтæ. Хæларæй царди фыссæг Боциты Баронимæ. Фæлæ йын йæ бирæ рухс фæндтæ æнафоны фескъуыдта тугкалæн хæст.

Æхсары кæстæр æфсымæр Никъала бакаст уæлдæр скъолайы, куыста авиацион заводы инженерæй Узбекистаны. Пенсийы куы рацыд, уæд æй консультантæй кусынмæ райста Мæскуыйы авиацион фирмæ. Цалдæр азы дзы бакуыста, фæлæ йе 'нæниздзинад кæй фæвзæрдæр, уый аххосæй йæ куыст ныуагъта. Амарди 2005 азы январы.

Гогойы фырттæн сæ кæстæр Дзантемыр цардæй раджы ахицæн. Йæ фырт Олег равзæрста йæ фыдыфсымæр Æхсары дæсныйад — службæ кæны Сабыр фурды флоты. У Уырыссаг

сакъадахы гарнизоны хицау, фыццаг къæпхæны капитан. Йæ æнтыстджын службæйы тыххæй арæх фыссынц æфсæддон мыхуыры.

Æхсары хотæ Лизæ æмæ Тания амардысты æрыгонæй. Сæ сывæллæттæй уæлдай ма Гого æмæ йæ бинойнаг Дауиаты Косерхан схъомыл кодтой, хæсты чи фæмард, Гогойы уыцы æфсымæр Алиханы фырттæ Таймураз æмæ Аличы, стæй сидзæр уырыссаг чызг Марусяйы.

— Æртындæсæй ма æз баззæдтæн маæ бинонты быныл, фыдусы æлгыст мыл æрцыд, — зæгъы æнкъардæй Æхсар. — Куывтон Хуыцаумæ, цæмæй Коляйы разæй мæн айстаид мæлæт, фæлæ...

Гъе, ахæм уыд хъысмæтæй æфхæрд хуымæллæггаг къамисæг Туаты Гого æмæ йæ бинонты хъысмæт. Гого æхсæвæй-бонæй зæрдиагæй цы къамтыл куыста, уыдон систы ивгъуыд æнусы цард æвдисæг айдæнтæ.

Галиуырдыгæй рахизырдаем: 1. Дауиаты Бимболат; 2. Дауион-Туаты Косерхан (Æхсары мал); 5. Дауиаты Дзæрæхмæт; 6. Дауиаты Бибæ. Иннæтæ бæрæг не сты.

АРВИСТОН

ГЕРГИТЫ ВАЛЕРИ — МИЛЛИОНЕР

Нæ номдзыд æмзæххон, Мариинкайы театры аивадон разамонæг, дунейы артист Гергиты Валери сси Полярон премийы лауреат. Ацы преми (I милуан швециаг кроны, ома 135 мин доллары) у Нобелы премийы аналог. Гергийы-фыртæн æй ратдзæни Швейцийы къарол Карл XVI Густав 2006 азы 22 майы. Каджын хорзæх ын кæй саккагчынды, уый Валерийæн уыд æнæнхæлæджы хабар. Хъусгæ та йæ фæкодта Францы — йæ театримæ гастрольты уыд, афтæмæй.

УÆРÆСЕ — ФÆСТЕ

Æппæтдунеон банчы экспертты нымадæй, ныртæккайы рæстæджы чи райгуырды, уыцы японæгтæн сæ цæрæнбон рæстæмбис нымадæй хъуамæ уа 81 аз, немæцæгтæн æмæ америкæгтæн — 78, францæгтæн — 79, уæрæсейæгтæн та — æрмæст 57 азы. Уæрæсейæг нæлгоймæгтæн сæ 42,4 проценты, нымадмæ гæсгæ, амæлдзысты 15–60 азыккæттæй, сылгоймæгтæн та уыцы кары, æвæццæгæн, амæлдзæн сæ 15,3 проценты. Японы уыцы кары цы нæлгоймæгтæ амæлдзæн, уыдон проценттæй нымайгæйæ сты 9,8, сылгоймæгтæ та — 4,4.

АДÆЙМАДЖЫ АХСÆН ÆМÆ ЭШЕЛОН

Йæ цæргæбонты иу адæймаг бахæры 7000 килæйы дзул, 2000 килæйы дзидза, 5000 килæйы картоф, 3000 килæйы кæсаг, 5000

айчы, 32 путы цæхх. Дон та баназы 1000000 литры. Утæппæт фæллоуан йæ аргъ сыстид 600 мин сомæй фылдæр (доны аргъ нæ нымайгæйæ), йæ аласынæн та бахъæуид æнæхъæн эшелон.

ЦЪИТИЙÆН — «ХЪÆЦЦУЛ»

Африкæйы бæрзонддæр хох Килиманджаройы цъитийæн фæстаг 90 азы дæргъы йæ ас фæкъаддæр 82 проценты. Йæ ном дардыл кæмæн айхъуыст, уыцы миттæ (хъуыды-ма кæнут Хемингуэй радзырд «Килиманджаройы миттæ»?) тайынц æмæ сын ныр, куыд фæзæгъынц, цæстæй хай нал ис. Уымæ гæсгæ Зимбабвейы ахуыргæндтæ æрхъуыды кодтой æнахуыр проект — ихтæй ма цы аздад, уыдон пластмассæ «хъæццулæй» бамбæрзын — уæд, дам, сын тайынæй тас нал уыдзæни.

УЫРЫТÆ — АДÆМЫ ЗНÆГТÆ

Дунейы адæмтæн уырытæ æрвылаз цы зиан æрхæссынц, уый æхцайæ нымайгæйæ у 30 миллиард сомы, ома Уарæсейы паддзахад хъæууон хæдзарадæн баххуысы охыл 2006 азæн цы радих кодта, уый æмбис.

АЛОЛОТÆ, ЦЫЦЫТÆ...

Домбæйттæ суткæйы дæргъы фынæй кæнынц 20 сахаты бæрц. Хæринаг амал кæнынæн, хæрынæн, тæзгъойæн æмæ сæ лæппынтæм зилынæн ма сын баззайы æрмæст 4 сахаты.

ЭМИЛИЙЫ БАЛЦ

Гæдыйы лæппын Эмили, афæдз кæуыл цæуы, ахæм, сæ хæдзарæй ралыгъд æмæ нау-контейнермæ бахауд. Уый йæ Висконсины штатæй (АИШ) аласта францаг горæт Нансимæ. Æртæ къуырийы балцы фæстæ науы матростæ бафиппайдтой Эмилиейы. Тынг смæллæг и, мæгуыр. Йæ амондæн, йæ хъуырыл баст уыди рон, йæ хуылфы — хæдзары телефон æмæ адрес. Уый руаджы гæдыйы лæппын фервæзти, уымæн æмæ францаг закъонмæ гæсгæ æнæхицау цæрæгойты маргæ кæнынц.

Науай Эмилийы сæ хæдзармæ аластой хæдтæхæджы. Уым ыл йæ хицау Лесли Мокканли æмæ Леслиы фарастаздыд фырт сæмбæлдысты, раст цыма телевизион стъалы у, уыйау — цинтæ, хъæбыстæ, батæ...

«НЫЧЪЧЫРТТ КОДТОЙ АМЫНÆТТЫ ЦАРДЫЛ...»

Цы 'рцыд, уый кæронмæ куынае раиртасай, уæд афтæмæй урок сахуыр кæнын зын у. Беслæны хабарыл афæдз рацыди, фæлæ хицæуттæ дзуапп нæма радтой тæккæ ахсджиагдæр фарстытæн. Нæй дзуапп фарсты дыккаг æмбисæн: «Цы 'рцыди?» Нæ зонæм, скъола танктæ æмæ «Шмельтæй» æхсыны тыххæй бардзырд чи радта, уый, нæ зонæм дзуапп мæнæ ахæм фарстæн дæр: «Фыццаг срæмыгд кæй аххосæй æрцыди?»

Тæккæ æвирхæудæр дзуаппытæй иу у, террористтæ сæ домæнтæ президент Путинмæ кæй радтой, уый. Загътой, уыцы пленкæ, дам, афтид уыди, фæлæ бæлвырд у, домæнтæ лæвæрд кæй æрцыдысты, æрмæст сæ нæ рахъæр кодтой.

Беслæны хабарæн амынæттæ сæрибаргæнæн операци схонæн нæй. Уый уыди террористты цæгъдæн операци, террористтимæ та амынæтты дæр цæгъдæн акци. Цæхджын сайд нæ кодтой суанг райдайæнæй фæстæмæ, амынæтты нымæц 350 йеддæмæ нæу, стæй террористтæм ницы домæнтæ ис, зæгъгæ, куы дзырдтой, уæд. Критикон уавæрты мæ сайой, уый ныхмæ нæ дæн, фæлæ ацы хатт информаци кæй нæ уыди, уый аххосæй фæцагъды сты адæм. Ныр дæр сайынæй нæма банцадысты. Прокуратурæ зæгъы: а) «Шмельтæй» æхстой террористтæ, æ) æхсын райдыдтой, амынæттæ скъолайæ куы ацыдысты, уæд, б) «Шмельтæ» огнемæттæ не сты. Уæдæ ма сайд цы ваййы!

Беслæны мадæлтæн хъуамæ нæ сæртæй ныллæг куивкам — уыдон кæнынц, паддзахадон оргæнтæ цы хъуамæ кæниккой, уый. Оргæнтæ та мадæлты ныхмæ сыстадысты. Мæнмæ гæсгæ, Беслæны тæккæ æвирхæудæр урок ахæм у: хицæуттæ нычъчыртт кодтой амынæтты цардыл, террористтæ йыл куыд нычъчыртт кодтой, афтæ. Мæ нымадæй, Беслæны сабиты ныццæгъдыны хъуыддаджы архайдтой дыууæ къорды: террористтæ æмæ хицæуттæ.

Юлия Латынина, фыссæг, журналист

НОМДЗЫД ЛÆГТÆ ÆВЗАДЖЫ ТЫХХÆЙ

- Æвзаг у адæмы уды цæстуынгæ, цардæгас фæлгонц.

Абель Франсуа Вильмен

- Цал æвзаджы зонат, лæг дæр уал хатты уыдзыстут.¹

Император Карл V

- Хуыцаумæ йæхи 'взагыл цы адæмтæ кувынц, уыдон иннæ адæмтæй сæ диныл æнувыддæр сты.

Бернардер де Сент-Пьер

- Æндæр æвзагтæй исын хъæуы, мадæлон æвзаджы чи нæй æрмæст ахæм дзырдтæ.

Арман Каррель

- Дунейы æппæт адæмтæн дæр се 'взаг фæивы, сæ уагахаст, се 'гъдаумæ гæсгæ: уыдон куыд ивынц, афтæ æвзаг дæр кæнæ хæрзхæддæр кæны, кæнæ та — хæлгæ.

Жан-Жак Руссо

- Æвзаджы удварн адæмы генийы аккаг куы уа, уæд æвзаг йæ рæзыны фæндаг адарддæр кæны стыр фысджыты сфæлдыстады.

Этьен Бонно де Кондильяк

- Дзырд стыр ныфсы хос æмæ стыр бæллæх у. Хъуыс за-
рæгмæ, генион ныхасмæ — æмæ рæзыс дæргъмæ-уæрхмæ.
Ныр дæхæдæг дæ гени, раст цыма генион ныхæстæ дæхицæй
цæуынц æмæ дæхæдæг сномдзыд дæ, æцæг дзырддзæугæ
сдæ, афтæ дæм кæсы! Зарæг аскъуыд, æмæ дæуæн дæр
зæххыл дæ тæпп фæцыди. (...) Дзырд — мæ фыдыбæстæ.

Андрей Битов

НÆХÆДÆГ НÆХИЦÆН — ЗНАГ

Уæ разы та, хорз адæм, иу æбуалгъ документ, худинаджы æвдисæн (ныммыхуыр æй кодта газет «Фыдыбæстæ» — 2005, № 5).

¹ Абар æй ирон æмбисондимæ: «Чи цал æвзаджы зоны, уал лæджы у».

Выписка из протокола № 16 ЗАСЕДАНИЯ ТРОЙКИ НКВД Северо-Осетинской АССР от 7 декабря 1937 года

СЛУШАЛИ И ПОСТАНОВИЛИ

92. Дело 4 отдела НКВД СОАССР № 666 по обвинению:

101) АМБАЛОВА Цоико Бицоевича, 1870 года рождения, б/кулака. Обвиняется в том, что являлся организатором к-р буржуазно-националистической шпионской повстанческой организации. Вел шпионскую разведывательную работу в пользу фашистской Германии. АМБАЛОВА Цоико Бицоевича РАССТРЕЛЯТЬ.

102) ТЛАТОВА Агубе, он же Александр, Гаврилович. 1872 г. рождения, б/тагаурской аллар, б/активный участник к-р повстанческой организации «Народная партия», возвратился из ссылки в 1932 г.

Обвиняется в том, что являлся районный руководителем к-р буржуазно-националистической шпионской повстанческой организации. Вел вербовочную работу в данную к-р организацию. Руководил вредительско-разложеческой работой.

ТЛАТОВА Агубе, он же Александр, Гавриловича РАССТРЕЛЯТЬ.

103) ЗАНГИЕВА Бабу Касаевича, 1869 г. рождения, бывший кулак. Обвиняется в том, что являлся членом к-р буржуазно-националистической шпионской повстанческой организации, вел вербовку, организовывал вредительскую работу районной к-р организации. ЗАНГИЕВА Бабу Касаевича РАССТРЕЛЯТЬ.

104) ДЗАСОХОВА Михея Тасоевича, 1878 г. рождения, служавший, исключен из ВКП (б).

Обвиняется в том, что являлся членом к-р буржуазно-националистической шпионской повстанческой организации, вел к-р повстанческую пропаганду.

ДЗАСОХОВА Михея Тасоевича РАССТРЕЛЯТЬ.

105) ДУЛАЕВА Камбулата Кушиковича, 1893 года рождения, служащий, судим.

Обвиняется в том, что являлся членом к-р буржуазно-националистической шпионской повстанческой организации, вел к-р повстанческую пропаганду.

ДУЛАЕВА Камбулата Кушиковича РАССТРЕЛЯТЬ.

106) ГУТНОВА Кирилла Соломоновича, 1892 года рождения, из бывших Куртатинских тауби, исключен из ВКП (б).

«Обвиняется в том, что являлся членом к-р буржуазно-националистической шпионской повстанческой организации, вел к-р повстанческую пропаганду и шпионско-разведывательную работу в пользу фашистской Германии.

ГУТНОВА Кирилла Соломоновича РАССТРЕЛЯТЬ.

107) КЦОЕВА Бекмурза Васильевича. 1893 года рождения, служащий, быв. белогвардеец.

Обвиняется в том, что являлся членом к-р буржуазно-националистической шпионской повстанческой организации и как член этой организации вел к-р повстанческую пропаганду.

КЦОЕВА Бекмурза Васильевича РАССТРЕЛЯТЬ.

108) ФАРДЗИНОВА Ханджери Урусбиевича, 1891 года рождения, б/кулака, б/б офицера

Обвиняется в том, что являлся членом к-р буржуазно-националистической шпионской повстанческой организации и как член этой организации вел к-р буржуазно-националистическую повстанческую пропаганду.

ФАРДЗИНОВА Ханджери Урусбиевича РАССТРЕЛЯТЬ.

109) АЛАДЖИКОВА Будзи Николаевича, 1889 г. рождения, б/сотрудник Освага, исключен из ВКП (б), участник к-р повстанческой организации «Народная партия».

Обвиняется в том, что являлся членом к-р буржуазно-националистической шпионской повстанческой организации и как член этой организации вел вербовочную и вредительско-разложеческую работу.

АЛАДЖИКОВА Будзи Николаевича РАССТРЕЛЯТЬ.

Секретарь тройки НКВД СОАССР (Славина)

Æбуалгъ уымæн æмæ, зæххы къорийы сурзæххæн йе 'хсæзæймаг хай чи ахста, уыцы егъау бæстæйы армыдзаг ирон адæмæй фылдæр нывæндтæ ничи æрхаста социалистон цардарæзтæн. Худинаджы æвдисæн та уымæн, æмæ ныл уыцы бæллæхтæ фыццаджы-фыццаг нæхи аххосæй æрцыдысты: рагæй-æрæгмæ дæр кæрæдзи нымудзынæй нæ разæй никæй уагътам. Æмæ дын мæнæ нæ пайда: æртынæм азты нæ хуыздæртæй ахст æмæ мард æрцыди 12 мин адæймаджы бæрц (уый дæр ставд нымæдтытæй, стæй æрмæст Цæгат Ирыстоны, Хуссары тыххæй нæм бæрæггæнæнтæ нæй). Æвæццæгæн, раст загъта францаг ахуыргонд Пьер Буаст: «Хæлд, æнæуаг нациты 'хсæн тирантæ сæхицæн ссарынц мингай агенттæ (фарсхæджытæ)». Номдзыд уырыссаг фыссæг Владимир Короленкомæ та ахæм ныхæстæ ис: «Дзырдхæсджыты йæхицæн рæбинаг чи скодта, уыцы хицауад канд цъаммар æмæ æнæгъдау нæу, фæлæ тæссаг дæр».

Скульптор Сабети Георги.

- Æхсины лæг, фыдызнагау,
Арт бандзары йæхионыл.

Къоста

- Нацийæн сæфæн нæй, йæхæдæг йæхи куынæ амара, уæд.

Ралф Эмерсон

- Адæм кæддæриддæр адæм уыдзæн: æууæндаг, æнцонсайæн, гуырымыхъхъ, хивæнд, куырм æмæ йæхæдæг йæхицæн — знаг.

Франсуа Фенелон

- Адæмæн йæ хъысмæт аразгæ у, ныхмæ лæууыны курдиатæй цас хайджын у, уымæй... Адæммæ уыцы курдиат куынæ уа, уæд ын цыфæнды дæр кæн, уæддæр æндæр адæмы къухы хæцæнгарз уыдзæн, æндæр ницы.

Александр Никитенко

- Афтæ дæр-иу рауад (дзуры милицæйы хицау Заболовский): Ирыстоны чекисттæн радтой хæс, цæмæй сæ республикæйы агæрах кæной фондзсæдæ адæймаджы. Уыдон куырджой, ацы нымæцмæ дам ма нын бафтаут. Æмæ ма сын бафтыдтой дыууæсæдæ фæндзай.

Александр Солженицын, «Архипелаг ГУЛАГ»

Станислав Ежи ЛЕЦ

ÆНÆФАСТ ХЪУЫДЫТÆ

- Иуæй-иу куыдз йæ къæдзил нæ, фæлæ йæ рæхыс фæтилы.
- Бæргæ, бæргæ, Авел æмæ Каин сиамаг фаззæттæ куы уыдаиккой!
- Пегасæн базыртæ рардæуыди — цæмæй чыллипп æмæ зæвæтдзæгъдæн ма кæна, уый тыххæй.
- Рæстдзинадмæ цас æввахсдæр цæуæм, уыйбæрц цардæй дарддæр кæнæм.
- Лæгхортæ æфсон ссардтой: «Адæймаг фос у».
- Æнæдæндаг тираны худын кæныны бар нæй.

Уый хъæбатыр лæг у: тираны армæй хæры.

- Расисттæ! Сау хъуыдытæ æмгæрон нæ уадзынц!
- Дзæнæты хъуамæ алцы дæр уа. Суанг зындон дæр.
- Гъемæ, зæгъæм, дæ сæрæй къул батыдтай! Уæд иннæ камерæйы цы ми кæндзынæ?

• Мингай азты дæргъы нæ дарæстæ раив-баив кæнæм, уæддæр нæ мæлæт базоны.

- Хъæд ныццагътой, æмæ аууæттæ æнæхæдзарæй аздадысты.
- Сдæрджыты æвзæгтæ лæгъз ваййынц.
- Ацы лæгæн йæ зæрдæ дурæй конд у. Фæлæ зынаргъ дурæй.
- Нолы æдзухдæр истæй фæлгæт уæвын фæфæнды.
- Æппæтæй талындæр кæм у, уым стъалы уæвын æнцондæр у.
- Мæрдтæ дæр сайын зонынц. Æгæсты дзыхæй.
- Мæлхъ сæрыстыр цæмæй у? Йæ къæдзилæй.
- Салам куы дæттай, уæд квитанци агур.
- Йе знагмæ-иу йе 'взаг равдыста? О. Сдæрынмæ.
- Цæмæй фæбæрзонддæр уæм, уый тыххæй метр фæцыбыр-дæр кæнæм.

- Онанисттæ тæккæ тыхджындæр фантазертæ сты.
- Адæймагæн гомункулус саразын нæма бантыст, афтæмæй «коммункулус» саразынмæ бавнæлдта.

- Уымæн амонæн æнгуылдз дæр ис æмæ амонæн æвзаг дæр.
- Нолтæй рæхыс скæнын æнцон у.
- Ацы поэт тугæй фыссы. Йæ фындзы тугæй.
- Ацы поэт та йæ рæмбыныкъæдзтæй фыссы.
- Туг дæ хъæуы? Хъæдысыст фест.
- Шекспиры рæстæг культурæ æмæ аивады министр чи уыди?
- Кæд амонд гамхуа ныккодта æмæ йæ уый тыххæй нæ уынæм.
- Тираны цæстæй дæ цæссыг ратадзын фæнды? Йæ хъихъырыл ын ныххæц.

- Иугай æвзæгтæ нæй. Ис хицæутты диалект æмæ дæлбарты диалект.
- Æрæджы ахæм ныв фæдтон. Иу лæг иннæйы фæрсы:

— Пан Иксыл фембæлыс?

— О, — дзуапп радта иннæ. Æмæ дын æваст йæ уадулыл дзæхст сæмбæлди.

— Курын дæ, цы хæс дзы дарын, уый йæм фæхæццæ кæн.

- Адæймаг ысу! Маймулитæн уый раджы бантысти.
- Алы ран дæр йæ фындз кæй тбыссы, уый ууыл дзурæг нæу æмæ йын цæсгом ис.

- Бирәтән Стикс¹ Рубиконимә² фәивддзаг вәййы.
- — Иу сылгоймаг мын цы фаг у? — загъта евнух. — Мән гарем хъәуы, гарем!
- Кады цъуппыл бады. Тираны цырыхъхъы бын.
- Әнә дзургәйә дәр грамматикон рәдыдтә уагъта.
- Иудәйы батә поэттән сә дзыхтә әхгәнгә кәнынц.
- Дам-думтә куы базәронд вәййынц, уәд сә мифтә рауайы.
- Арф хъуыдымә уәләмә хизын хъәуы.
- Бәхтән әмә уарзәттән хос алыхуызон тәф кәны.
- Ацы чъизи кул раздәр урс-урсид мит уыд. Әз ын аргъ кәнын әмә йә иувәрсты ацыдтән.
- Цымә Хуыцауыл әууәндын? Уый Хуыцау йеддәмә ничи зоны.
- Цыфәнды бәрзонд цъуппыл куы уай, уәддәр дә быны сәрсәфән уыдзәни.
- Хъуамә дәхәдәг дәхицән мидхъуыддәгты министр уай.
- Иуәй-иу поэттән сә сәрты цы хъәмп ис, уый, әнхәлдән, Пегасы зәрдәмә цәуы.
- Поэттә сывәлләттәй уәлдай не сты: сә фыссән стьолы кур куы фәбадынц, уәд сә къәхтә зәхмә нә хәццә кәнынц.
- Ләдзәджы фәрцы суанг барабаны дәр Музә райхәл вәййы.
- Рудзгуытә байгом кәнут: уадз әмә уынджы цәуджытә дәр базоной, әнуд кәй у, уый.
- Хицән адәймәгтыл дихгәнән кәмән нәй, ахәм адәмы нә уарзын.
- Шекспирантә.
- Йәхәдәг йәхи маргәй амард.
- Цымә маймули кәй фәзмыдта, цалынмә адәймаг не ссис, уәдмә?
- Троглоэрудит.

¹ Мифон цәугәдон, кәлы Дәлдзәхмә, йә былгәрон ард хәрынц хуыцәуттә. Йә ард чи фәсайа, уый әндзыгәй баззайы фараст азы әмгъуыдмә.

² Цәугәдон Апеннины әрдәгсакъадахыл. Ныхас “Рубиконыл ахизын” амонь фидар уынаффә рахәссын әмә йә сәххәст кәнын.

- Æвзæр поэт уый у, дзырдты 'хсæн цуркау чи нынныхсы.
- Дæхиуыл ауд! Ды паддзахады исбон дæ.
- Мин лилипуты сарæзтой кооператив «Гигант».

УАРЗТ

Мæ зæды хай, мæ удлæууæн, æнæ дæу, оуу, цы кæнон?
Æрцу, мæ къона, курын дæ: æз дæр мæ чемы 'рцæуон.

ПОЗИЦИ

Йæ къæхтæ быцæутау ныссагъта. Цы кæна? —
Йæ сæр æмæ къухтæ ыссардтой тæгæна.

ДЫУУÆ МАРДЫ

Иу фæмард и Гекторау,
иннæ цард директорау.

ДИССАГ

Нæ зонын, ацы диссаг циу —
йæ къалатийыл зары цъиу.

ПРОФЕССИОНАЛТЫ 'ХСÆН

Уардийы тæфæй ма искуыдæр уарди
ныммарди?

ЦАС

Цас дæ бадæн уа бындæр,
уыйас арынг та — уæлдæр.

ÆНÆБАРЫ САТИРИК

Сатирикæн йæ хамбохъы къæм и,
фæлæ дзы фæрох, чи у 'мæ кæм и
æмæ кæны зæрдæбынæй æмми.

МАЛ

Мал фæдæлдонæй тæрсы
æмæ тæнджытыл хæцы.

ГЕТЕЙЫ КРИТИКТÆН

Нæ зондылæг, нæ разагъды Бæдæлæг,
æппынæдзух нын Гетейы цы фауыс?
Гæххæтт дын мæнæ, ручкæ дын! Дæхæдæг,
табуафси, ныффысс дæхæдæг «Фауст»!

ПЪЛАН

«Сæххæст кодтон пълан».
къухæвæрд: Онан.

ИДЕЙÆ

Тæхуды, фен (уæд райхъуысид мæ зарæг),
куыд æрхауд дзæбугыл хъæсдарæг!

«ДАВÆГ»

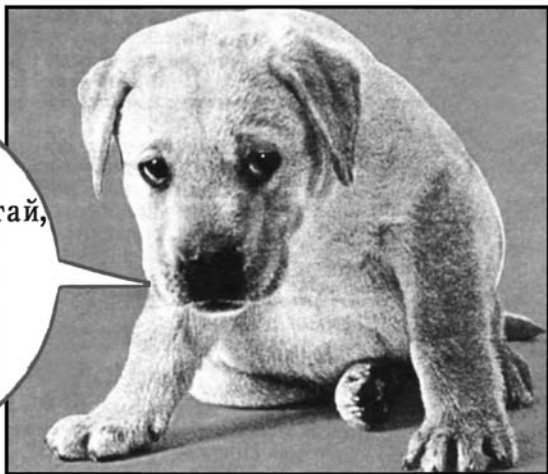
Амырхтай мæ хъуыдытæй, Сократ.
Домын æз: фæстæмæ мын сæ ратт!

СЫЛГОЙМАГ-ЗÆД

Сылгоймаг-зæд. Æнæлаз уыд йæ уынд.
Æвзист æхцайау къухæй-къухмæ цыд,
фæлæ йæ аргъæй мисхал дæр нæ хъуыд.

Фатаонты Уариганы тæлмац

Сгуы кæм амбæхстай,
æфсин?
Æви мæ аз у,
уый дæ ферох?

ИРОН
ПОЭЗИИ
АНТОЛОГИ

ХУЫГАТЫ СЕРГЕЙ

(1933)

Хуыгаты Зауырбеджы фырт Сергей райгуырди Хуссар Ирыстоны Дзауы районы Хуыгатыхъæуы 1944 азы йæ бинонтæ ралыгъдысты Цæгат Ирыстонмæ æмæ æрцардысты Тарскæйы. Ам лæппу каст фæци астæуккаг скъола æмæ бацыди Цæгат Ирыстоны паддзахадон педагогон институты историон-филологон факультетмæ. Фæстæдæр фæсаууонмæ ахуыр кодта Мæскуыйы М. Горькийы номыл Литературон институты. Куыста ахуыргæнæгæй Дагестаны æмæ нæхи республикæйы скъолаты, уыди Цæгат Ирыстоны телевизион студийы редактор, журнал «Мах дуджы» критикæ æмæ публицистикайы хайады сæргъæууæг, чиныгуадзæн «Ир»-ы редактор. Ныртæккæ та кусы уыцы чиныгуадзæны хистæр редакторæй.

Сергейы æмдзæвгæты фыццаг чиныг «Мæ сыхæгты номæй» рацыди 1968 азы Орджоникидзейы. Поэтикон уацмысты æмбырдгонд ма рауагъта 1976 азы, уый дæр Орджоникидзейы, «Фæндаджы мæт», зæгъгæ ахæм номимæ. Фæлæ Хуыгайы-фырт йе 'ргом тынгдæр здахы прозæмæ, у цалдæр романы, уацауы æмæ бирæ радзырдты автор.

ХЪÆУККАГ ФЫН

Кæдæй-уæдæй ма федтон æз хъæуккаг фын:
Цыма æрцыд хуым кæнынæй мæ фыд.
Нæ тæрхæджы бын — рагъамад картофæй,
Æмæ сæ мидæг царды гуырдз тæлфыд.
Мæ фыд æрлæууыд зоныгыл сæ разы,
Фæкасти сæм, ныууæфыди арф.
“Нæ тауинаг мæлæты дзæбæх разад,
Бæргæ, фæлæ куынæ ныннæра арв...
Кæннод нырма мæрдон фынай у быдыр,
Цы дзы аппарай — доны къусау сæфт...”

Стæй фестадыстæм конд хуымы,
 Мæ фыдыл —
 Йæ даргъ цинел,
 Цы-иу дардта фæсхæст...
 Æддиу дард кæйдæр сонт лæппу зарыд,
 Мæгуыргурау хуыссыд нæ разы зæхх.
 Æмæ дын уæд нæ хуымы хурсыгъд буарыл
 Æвиппайды ныссæх-сæх кодта зæгъ.
 Нæ сæрты судзгæ арвы 'хсидав ратахт
 Æмæ кæмдæр йæ сонт гæрах фæцыд.
 Æз фесхъиудтон, æз фехъал дæн мæ уаты.
 Лæугæйæ баззад къæвдамæ мæ фыд...

* * *

Цæрæнбонты дæллаг галы куыст кæ,
 Дæ сæрыл дæ ысхæцыны бон ма уæд —
 Цы у дæ цард:
 Бон — кусгæ, 'хсæв — фысгæ,
 О, де 'намонд ысфæлдисæг бын бауа!

Дæ нывыконды афтæ фыст æрцыд,
 Æмæ йæ хæсс, æнтъух сæрдæй-зымæгæй
 Хъуыбадыйау зæронд къæрид кæрцы,
 Хъуыбадыйау гуыбыр æмæ тызмæгæй.

Хъуыбады нуæзта сæндæтты сырх сæн,
 Йæ зардмæ йын æмбырдтæ кодтой адæм.
 Ды та, мæгуыр, дæ дзыллæйы æхсæн
 Цæрыс бынтон æнæнымад, æгадæй.

Фыссыс, тыхсыс, дæ удыртау тæпсыгъд
 Кæны, бецауаг, бирæ зынг дзы дзаг у.
 Фæлæ цы гæнæг дæ, нæ зоны уый дæ сых,
 Æрзил ма дзы, дæ чиныг ма дзы 'рцагур!

Уæдæ цæуыл дæ хъиутæ хæрыс уæд? —
 Æнпойбон дæр дæ удæн нæй æрбадæн.
 Дæ адæмы мæт кæд ысси дæ мæт,
 Уæд æй, цымæ, куыд нæ зоны дæ адæм?..

ЦАРДЫ АДДЕ

Цардæн й' алыварс зилын уал азы,
Фæлæ, бафтон мидæмæ —
нæй,
Къулыл хизин —
мæ ныфс мæ н' аразы,
Уæдæ йæм дуар та н' арын бынæй.

Зилын зилæнты,
Джиуын джиуæнты,
Змæлын адæмы къæхты бын.
Искæй бафæрсин, фæлæ чи уæнды
“Ам кæуылты”-йæ фæрсын!

Алчи сызнæт и æмæ сбирæгъ и, —
Хъуысы дæндæгты къæрцц-къæрцц.
Ныр куыд балæууон семæ иу рæгъы —
Исчи м' аныхъуырздæн æд кæрц.

Нæй,
Уæддæр мæ уырдæм тынг фæнды,
Уд дæн æз дæр —
адæймаг дæн.
Уыцы рухсадзагъд царды гуылфæнты
Фаг фæленчытæ кæн!
Размæ анцайын —
уæнгты цас тых и —
Рæмбыныкъæдзтæй гæрд фæндаг.
Фæлæ бавæйын ногæй мастыхай, —
Уыцы сау къул — къуырма, хъæддаг.

Зæрдæ базмæлы,— 'рхауын зонгуытыл,
Ай цы 'намонд фæдæн, цы 'лгъыст!
Иу лæг нал зыны æдде зонгæтæй:
Чи сæ къулыл цæхгæр ныххызт,

Чи та ссардта лæсæн кæуылдæр,

Ссардта кѣулы кѣмдѣр хуынкѣ-гом.
Фѣлѣ ам и нырма сѣ фылдѣр,
Мѣнѣ кѣулмѣ лѣууынц ѣнгом.

Чи сѣ ирвѣздзѣн райсом мидѣмѣ? —
Абыр зыхѣхѣыры, кѣулыл лѣс!
Иннѣ баззайдзѣн ѣе хѣс фидынмѣ, —
Царды ѣдде — ѣѣ уѣззау хѣс.

Уѣд цы кѣсы, цымѣ, мѣнмѣ та,
Чи фѣдардзѣни мѣныл та ѣ' арм?
Уым, мидѣгѣѣ, нѣ мѣлынц мѣ мѣтѣѣ,
У ѣвѣрѣз ѣддаг дуне ам.

Цъары фæрстыл:

1. Фæлтау дæ, лæппу куы нæ федтаин...
2. Уæлыгæс.
3. Алагыры аргъуан.
4. Тулдз.

* * *

Технический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

* * *

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательства,
Союз писателей РСО-Алания

Подписано к печати 31.01.06. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 10,7. Учетно-изд. л. 8,25.
Тираж 2000 экз. Заказ № 2014.

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гасиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

